

Anmelderessays

Esben Graugaard:

Nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nordsørummet

Studie i netværket omkring en regional kultur- og driftsform o. 1788-1914. Syddansk Universitetsforlag, 2006, 729 s. ill., med engelsk summary. ISBN 11 87 7674 125 1. Kr. 375,-. Udgivet med støtte fra C. Bendix Fond, Lokalthistorisk forening, Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation, Idagaardfonden og Ringkøbing Amt.

Den 27. oktober 2006 forsvarede historiker og museumsinspektør i Holstebro Esben Graugaard (EG) sin doktorafhandling i Esbjerg om nordvestjyske bønder som kreaturhandlere. Esbjerg var et passende sted for handlingen, for EG indgår i det, man kan kalde det vestjyske forskernetværk, hvor en gruppe forskere har sat sig for at behandle den vestjyske region på deres egen måde.

I

Etableringen af det, der her kaldes det vestjyske forskernetværk, kan føres tilbage til en forelæsningsrække på Sydjysk Universitetscenter i Esbjerg i 1983-84, der handlede om Vestjyllands udviklingshistorie. Interessen for temaet førte i 1990'erne til et samarbejde mellem vestjyske museer, som under titlen »Vestjylland og Verden« afholdt to konferencer i henholdsvis Ribe 1992 og Lemvig 1995, hvorfra der foreligger udgivne publikationer (Guldberg, 1993, Damgaard, 1998). Allerede titlen på konferencerne angav den fælles hovedidé: at Vestjylland kun kan forstås i sammenhæng med »verden«, og verden antyder noget andet og mere end den nationale sammenhæng.

I 1991 forsvarede den drivende kraft i gruppen Poul Holm sin doktorafhandling ved Aarhus universitet *Kystfolk* med undertitlen: *Kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca. 1550-1914*. Den blev en vigtig inspirationskilde for det videre arbejde i det vestjyske forskernetværk. Af andre udgivelser, der kan henføres til gruppen, må nævnes Mette Guldbergs *Jydepotter fra Varde-egnen* fra 1999 og udgivelsen af en studehandlers erindringer (Breinholt, 1994), som

Ellen Damgaard og Esben Graugaard, henholdsvis Lemvig og Holstebro Museum har stået for. Som det måtte fremgå, er kredsen præget af historikere og etnologer.

Skal der nævnes en enkelt vigtig inspirationskilde for gruppens arbejde, må det være Annalesskolen og her især Fernand Braudels værk *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'Epoque de Philippe II*, 1949. Med Fernand Braudels forsøg fra 1949 på at skrive »totalhistorie« blev der skabt et eksemplarisk hovedværk i regionalhistorieskrivningen. Værkets emne er Middelhavet i sidste halvdel af 1500-tallet. Braudel opfatter og behandler Middelhavet som en enhed med sit kreative rum og sine mange regioner. Inden for denne geografiske ramme ledte Braudel efter lokale, permanente og ofte gentagne former, som han betragtede som middelhavsområdets konstanter (Braudel, 1972). Dette værk har været en inspirationskilde for gruppen, hvor Middelhavet hos Poul Holm er blevet udskiftet med Kattegat-Skagerrak (Holm, 1991) og hos EG med »Nordsørummet.«

Annalesskolen forbindes også med mentalitetshistorie, hvilket den vestjyske gruppe ligeledes har inddraget i deres arbejder. Her søger man at redegøre for de bevidste og ubevidste forestillinger, som er baggrunden for, at menneskene handler, som de gør. Denne interesse leder videre til spørgsmålet om, hvordan denne mentalitet opretholdes og videreføres. Etnologer taler om kulturens tratering, men EG taler om socialiseringsprocesser.

Med arven fra *Annales* står gruppen i et polemisk forhold til den politisk- og person-orienterede historieskrivning, men især til den traditionelle form for nationalstatens historie. Modviljen mod staten og det politiske er åbenbar, og ved sin negeren synes den endog nu og da styrende for forskningsarbejdet.

Ovenfor blev Braudels værk omtalt som regionalhistorieskrivning. Selv brugte Braudel ikke betegnelsen regionalhistorie; han omtalte sit værk som et forsøg på at skrive *totalhistorie*, men begrebet *regional-historie* er den vestjyske gruppes betegnelse for deres historieskrivning.

Begrebet *region* har været et meget anvendt begreb blandt økonomer, geografer og byplanlæggere i samfundsanalyse og offentlig planlægning siden 2. verdenskrig: man har talt om regionaløkonomi, regionalpolitik og regionplanlægning. Blandt kulturhistorikere og etnologer har man brugt begreber som bygder og egne (fx egns-museer og egns-dragter). I begge tilfælde henviser ordene til konkrete, afgrænsede geografisk områder, et *territorium*.

Fra slutningen af 1980'erne begynder begrebet region at optræde i

en ny betydning. Begrebet tages i brug af en bred vifte af fag, og i 1994 tilegner tidsskriftet *Den jyske Historiker* et hefte med temaet *Regionen i historien*. Historiefaget, der før skrev lokalhistorie, er nu interesseret i en ny synsvinkel: *regionalhistorie*. »Regionalforskningen«, skriver Steen Bo Frandsen i *Den jyske historiker*, idet han retter blikket bagud, »har været kendetegnet ved at tage udgangspunkt i et geografisk område, der er anderledes defineret end de gældende statslige grænsedragninger. Selv om denne opfattelse kan siges at have noget nær generel gyldighed, er der ikke etableret klarhed over, hvordan en region konkret skal defineres, end ikke hvilke præmisser, der skal lægges til grund« (Frandsen, 1994, s.19). Det var i 1994; nogle år senere skriver Mette Guldberg i sin præsentation af regionalhistorie, at vel giver ordet region »associationer til et fladedækkende område med en fysisk erkendbar grænse, men interessen ligger ikke i at afgrænse geografiske regioner med hver deres særpræg. Afgrænsningen af regionen afhænger af problemstillingen, og det egentlige kriterium for definitionen af en region er definitionens relevans for at belyse det udvalgte problem i tid og rum. Den regionale tilgangsvinkel vælges netop for at komme ud over den begrænsning, der kan ligge i at beskæftige sig med afgrænsede områder, en ambition, der også lå bag etnologen Börje Hanssens udvikling af begrebet aktivitetsfelt« (Guldberg, 1999, s.30).

EG står på samme grund, når han om sin afhandling siger, at der er »tale om en fremstilling, hvor der via retablering af livsforløb og disses sammenhænge med andre i handelsmiljøet udfolder sig *et rum uden væsentlige begrænsninger* f.eks. af nationale grænser« (EG, s.29, min fremhævelse). Det rum, der er på tale, vises på afhandlingens omslag: Nordsørummet. Det skal nu straks siges, at EG har blik for, at regionalhistorie som en særlig faghistorisk placering let løber ind i »den nærliggende fare for selvsving« (s.34).

Nært knyttet til regionalhistoriens begreb om det ubegrænsede rum er begrebet »*netværk*« og det dertil knyttede begreb »*netværksanalyse*.« Ordene netværk og globalisering er i stigende grad blevet brugt i den sidste snes år. Der tales endog om *The Rise of the Network Society* (Casstells, 1996). På basis af den nye infrastruktur, der blev tilvejebragt i det sene 1900-tal ved udvikling af informations- og kommunikationsteknologier, blev verdensøkonomien i stand til at være global. En vigtig side af denne globalisering er kommunikationsnetværket. Vi kender snart alle til det at være »på nettet.« Et netværk er åbent, uden hierarkier og uden grænser. For EG bliver hans metode ved regionalhistorieskrivning en netværksanalyse.

II

Efter dette overblik over det forskningsmiljø og de hovedideer, som er rammen omkring EG's afhandling, skal der i det følgende gives et orienterende resumé af hans afhandling. Ifølge EG's opfattelse, har den dominerende Danmarks- og landbrugshistorie overset eller forsømt at belyse forholdene i Vestjylland, de er blevet betragtet som uvæsentlige udkantforhold. Derfor ønsker EG med sit arbejde at supplere periodens traditionelle billede af landbrugets udvikling med de særegne udviklingstræk, der udfoldede sig i den nordvestjyske region (s.20).

EG's kundskabsinteresse i forbindelse med afhandlingen er at dokumentere, at nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i perioden 1788-1914 opererede i hele nordsøregionen. En sådan handelsaktivitet forudsatte en fremskreden pengeøkonomi hos vestjyske handlende og bønder i modsætning til den østdanske naturalieøkonomi, der længe varede ved, så vestjyderne havde på dette væsentlige punkt en egenart i perioden. Dernæst ønsker EG nøje at studere det netværk i nordsøregionen, som handelsaktiviteterne havde skabt, hvilket fremgår af værkets undertitel: »Studier i netværket omkring en regional kultur- og driftsform o. 1788-1914.« Netop dette handelssystem i form af et socialt netværk knyttet til kvæghandlers miljø er undersøgelsens egentlige analyseemne.

Afhandlingen er opdelt i seks dele med en afsluttende sammenfatning med konklusioner. I første del foretager EG en afgrænsning af sit emne i rum og tid. Det vestlige Jylland med et udbredt handelssamkvem tages for givet, men området skulle gerne afgrænses nøjere således, at det med hensyn til studehandel kunne anses for homogent, og at samtlige aspekter af studehandelen vil kunne udfolde sig. Så disse krav og hensyn resulterede i, at Ringkøbing og Thisted amter (fra 1794) sammen med det gamle Skivehus amt blev den valgte enhed.

Med hensyn til den tidsmæssige afgrænsning (1788-1914), er epokens begyndelse sat til 1788, idet en lov om liberalisering af kvæghandelen fra dette år åbnede for nye handelsmænd, der kom til at præge det meste af den følgende tid frem til 1914. 1914 er på sin side valgt som periodens afslutning, idet 1. verdenskrig betød væsentlige ændringer i studehandelens eller rettere levnedsmiddelproduktionens organisering. Handelsmanden som solist blev afløst af eksportforeninger.

Fremstillingen er traditionel historisk ved et kronologisk forløb, der indledes med studehandelens forhold frem til 1788 og derpå arbejder sig gennem 1800-tallets udvikling og omvæltninger for at slutte ved 1. verdenskrigs udbrud.

EG betragter selv sin afhandling som led i en kulturhistorisk tradition, der står i gæld til Johannes Steenstrup. Kulturhistorie opfatter EG som en synsvinkel, der retter sig mod hverdagsliv og mentalitet. Denne giver mulighed for at komme bag om den faktuelle historie og nærme sig uformelle strukturer indenfor handelsmiljøet. Denne særlige »kulturhistoriske« kundskabsinteresse finder sine kilder i den private livssfære, så afhandlingen bygger primært på studier i utrykte kilder. Af kilder er der tale om breve, trykte og upublicerede erindringer, regnskabs- og notesbøger, afregningssedler og fotos. Netværkskonstruktionerne, der udgør afhandlingens tyngdepunkt, bygger især på biografier og slægtslitteratur.

Netværksanalysen kortlægger de enkelte kvæghandlers biografier og slægtsforhold, samt deres venskaber, samvirke i handelssager og forretningsforbindelser. Afhandlingens 1. og indledende del slutter med en fyldig forskningsoversigt.

Den derpå følgende del to har EG kaldt *Ouverture*. Her sætter EG sig som opgave, »at blotlægge specifikke forhold, der kan have været medvirkende til en særlig regional udvikling« i Nordvestjylland, som blev forskellig fra andre regioners (s.63). Han mener i den forbindelse at kunne anføre 4 elementer som betydningsfulde ved fremkomsten af den vestjyske handelsånd: 1) en overvejende spredt bebyggelsesstruktur, der visse steder kan karakteriseres som enestegårde, har betydet lang vej til naboen og virket fremmede for selvstændigheden. 2) En svag godsstruktur og en tidlig overgang til selveje har fremmet økonomisk initiativ og ansvarlighed. 3) Statsmagten, for hvem området var perifert, var ofte fraværende, hvilket gav befolkningen større frihed. 4) Områdets geopolitiske placering i et handelsrum, der omfattede nordsøregionen, gav basis for et handelssamkvem i en international økonomi, og indebar en orientering, der afviste 1800-tallets nationalisme.

Disse særegne positive forhold kontrasteres med den etablerede nationale opfattelse af Vestjylland som »Danmarks far west« eller »vort eget Skotland.« Forfattere og malere har gennem tiderne tegnet et eksotisk billede af landsdelen som værende lidt »paa Kanten af Nutidens Civilisation« (s.72). Nordvestjylland kom til at stå i den almene bevidsthed som et tilbagestående udkantområde - og for nogle - med en fordærvelig studehandel.

Som ouverture til afhandlingen giver EG dernæst et overblik over regionens studeeksport, som den i hovedtrækkene formede sig i de sidste årtier forud for 1788-liberaliseringen.

Overgangsperioden til studehandelens frigivelse var præget af

godsforvalteres og godsforpagteres studestaldning og handel. Fra deres ansættelsesforhold på de privilligerede staldgårde kendte de hele arbejdsgangen med indkøb af stude, deres staldning, salg og bortdrivelse. Normalt kunne forvalteren eller fogden ikke tage beslutninger om forhold, der ikke var fastlagt i en rutine, men måtte forelægge sagen for godsets ejer. Godsforpagteren derimod tog selvstændigt initiativ, hvis studestaldning indgik i hans forpagtningskontrakt. Selvom forpagtning af hovedgårde også var et vidt udbredt fænomen i 1600-tallet, kalder EG forvaltere og fogder i kvæg-handelen for overgangsfigurer. De afløses i 1800-tallet af bondefødte handelsmænd.

Afhandlingens tredje del kaldes *Fysiognomi*. Her beskrives alfa og omega i handelsaktiviteten: varen der handles med, den jyske landdrace, der - sine kvaliteter til trods og presset af hård konkurrence måtte under forædlingsarbejde. Tyrene skulle vælges med omhu, og man skulle blive enige om hvilke egenskaber, der skulle fremelskes. Diskussionerne foregik i Landøkonomisk selskab og andre fora, som bønderne dannede. Allerede midt i 1700-tallet var flere staldgårde gået over til mejeridrift, så det vigtigste spørgsmål var nu: Skal vi satse på kød- eller malkekvæg, på studefedning eller mejeridrift? Enden på det blev, at den gamle jyske race blev »ændret fra det legendariske kreatur, der blev drevet ad vejene til markederne sydpå, til at være noget så prosaisk som en solid malkeko« (s.127).

Dernæst beskrives handelens organisering, fra tillæg af kalve, kvægets opdræt og indkøb til staldgårdene, studenes staldning, salg til eksport og drivning til toldstederne.

Selvom det sidste falder lidt uden for afhandlingens ramme får læseren en fyldig beskrivelse af drivveje, de forskellige ruter, og de dertil knyttede rastesteder og krohold med anlæg af studefolde. Vigtige overfartssteder og broer over større vandløb, Holste-bro og Skjern bro var retningsgivende for valg af ruter. Handelens arbejdsmænd: stude- og svinedrivere samt hestetrækkere påtog sig det hårde arbejde med at få ført den levende vare ud af landet. Denne for os eksotiske varetransport har optaget sindene gennem tiderne og levet videre i befolkningens overleveringer og sagn. Med etableringen af den vestjyske længdebane i 1875, og jernbanen Thisted-Struer i 1882 ophørte kvægdrifterne.

Fjerde, femte og sjette del udgør afhandlingens egentlige korpus. Her bliver læseren i personalhistorisk form præsenteret for studehandelens aktører fra 1800-tallets begyndelse og til 1. verdenskrig - ja mere end det, vi får kreaturkommissionær, eksportør og slagterier

Iver Lundgaard (1884-1969) i Holstebro med som den sidste høvding og solist. Hans slagterier blev opkøbt i 1980'erne af andelsvirksomhederne.

Der er ved beskrivelsen af netværket ikke blot tale om biografiske omtaler af »studehandlernes kongerække«, som de interesserede længe har kendt, men EG og hans medarbejdere har systematisk ledt efter studehandlere i over en halv snes år her og der inklusive i arkiver og biblioteker i Newcastle upon Tyne og London, og herved »opdaget« mange glemte aktører, som har kunnet berige redegørelsen for det store handelsnetværk.

Denne fremlæggelse af studehandlerbiografier og deres kontakter lægger beslag på ca. 300 af bogens sider.

Først omtales studehandlere i 1800-årenes første halvdel (afhandlingens fjerde del), dernæst studehandlere i tilknytning til Englands-eksporten o. 1840-1892 (afhandlingens femte del) og sidst kvæghandelens kommissionærer på tærskelen til det tyvende århundrede (afhandlingens sjette del).

Eksporten af stude var i 1800-tallets første halvdel ensidigt rettet mod Hertugdømmerne og fulgte således traditionens spor. Den staldede stud var gledet ud af sortimentet til fordel for mindre og billigere kreaturer. Perioden dækkes med en halv snes biografier.

Omlægningen af eksporten i 1840'erne skal ses i sammenhæng med den voldsomme befolkningstilvækst og industrialisering, der da fandt sted i England, hvor de voksende bysamfund i stigende grad efterspurgte fødevarer, som det engelske landbrug ikke var i stand til at dække. De jyske kvæghandlere havde bemærket, at slesvig-holstenerne købte og videresolgte det unge danske kvæg til England, og de besluttede nu selv at sælge kvæg på det engelske marked, hvor priserne var bedre end dem, de var vant til. Med fokus på det nye marked tænkes der i dampskibe, først med en rute fra den vestlige Limfjord og senere med udskibning fra Esbjerg. Det gik godt med den engelske handel et stykke tid, og en del jyske kvæghandlere nedsatte sig i England som kommissionærer og formidlede den danske eksport af kvæg. Men konkurrencen blev hurtigt hård ved engelsk import af amerikansk og argentinsk økseked. De jyske kreaturhandlere var nu for alvor blevet en del af verdensmarkedet. Men pludselig var det slut: fra og med den 4. februar 1892 stoppede den engelske regering totalt for import af klovdyr fra Danmark. Denne engelske periode af kvæghandelens historie dækker EG med en halv snes biografier.

Med det engelske importstop for levende kreaturer i 1892 vendte de jyske eksportører med forøget styrke opmærksomheden mod Tyskland.

Med oprettelsen af jernbaneforbindelsen sydpå var Altona og staden Hamborg blevet vigtige mål for kvægforsendelserne. Hertil flyttede adskillige af de danske kommissionærer i England, da handelen dér blev stoppet. I den sidste snes år inden 1. verdenskrig foretog de jyske kvæg-handlere hyppige rejser til Hamborg. Den tyske efterspørgsel på levnedsmidler voksede med den tiltagende industrialisering og byvækst.

I 1800-tallets sidste årtier blev studeproduktionen overhalet af andelsbevægelsen, der ændrede strukturen i dansk landbrug, som nu sigtede på at forsyne det engelske morgenbord med smør, æg og bacon. EG må konkludere, »at handelsfolkene verdensbillede i årene efter 1900 stille, men sikkert gik i opløsning« (s.566). Denne sidste fase i kvæghandelens historie belyses med ca. 20 biografier.

Afhandlingen slutter med en sammenfatning og konklusioner. Dens hovedresultater angives i forenklet form med syv netværk, der angiver forbindelserne mellem de vigtigste aktører. Disse netværk kan suppleres med aktørernes slægtstavler, der som tillæg er anbragt bag i bogen i en lomme på bindets inderside.

Brødteksten med det engelske resumé efterfølges af bilag, noter, litteraturfortegnelse og registre. Et bilag omfatter en liste over handelsfolk, som under forskningsarbejdet kun er truffet en enkelt gang, et andet lister de handelsmænd »fra Søndén,« som i en udvalgt række kirkebøger er blevet udlagte til barnefædre. Desuden er der fra folketællingerne 1834-50 listet de kreatur- og svinedrivere samt hestetrækere, der de pågældende år er nævnt i Ringkøbing og Thisted amters tællinger. Fjerde og sidste bilag rummer statistiske oplysninger om kvægekspporten overvejende fra 1818-1914.

Bogen optræder uden fodnoter, men velforsynet med slutnoter til hver af de 50 kapitler og med en efterfølgende litteraturfortegnelse. Desuden har forfatteren hjulpet af Susanne Bang Nielsen medtaget et ifølge sagens natur omfattende person- og stedregister samt et firma-register.

III

Medens ovenstående afsnit i anmeldelsen har været en orienterende gennemgang af EG's disputats, vil jeg i det følgende rette nogle kritiske bemærkninger til afhandlingen. *Regionalhistorie*, som er den vestjyske forskergruppes bannermærke og ikke mindst EG's, synes at være i overensstemmelse med nogle filosofiske tendenser i tiden.

Overvejelser i denne retning fører til den franske filosof Gilles Deleuze. Ifølge ham er den universelle historie en »*deterritorialiseringsproces*«, der indebærer, at vi går fra at være *bofaste* til at blive *noma-*

der. Den bofaste er forankret i hierarkiske strukturer, regler og klassifikationer, så hans liv er sociale begivenheder. Det moderne liberale samfund indfører derimod privatmennesket, som ejer sin krop og frit råder over sin arbejdskraft. Nomaderne spreder sig frit i rummet og danner grænseløse netværk, uden hierarkier, regler og villet orden: det er anarkisk i modsætning til det *hierarkiske*, som institutionerne, retssystem og statsmagt står for (Deleuze, 1972).

Ingen af forskerne i det vestjyske netværk, der blev omtalt ovenfor, har nævnt Deleuze i deres litteraturlister, men til trods for det forekommer det mig, at der er væsentlige træk fra Deleuzes filosofi, der går igen i regionalhistorie-filosofien. Fx er »et rum uden væsentlige begrænsninger« og det deterritorialiserede rum vel i grunden det samme. Nationalstatens afgrænsede hierarkiske system står i modsætning til den anarkiske handelsmands ubundne bevægelser på globus.

Når man som EG opløser stedet, kommer kulturbegrebet efter min mening i vanskeligheder. Kultur indebærer »andetheden«. Der er noget, der netop er noget i kraft af noget andet, dvs. i kraft af en forskel, der sætter grænser.

EG bruger begrebet »kultur« her og der i afhandlingen, og det forekommer også i afhandlingens undertitel: studier i en regional kulturform. Som læser føler jeg mig på usikker grund, når begrebet anvendes i afhandlingen. Således kan kvæghandlere i Vestjylland gennem flere generationer meget vel være en kulturel gruppe, men hvor går skellet til andre, der ikke handler med kvæg, er selve arten af vare det grænserelevante?

EG berører selv problematikken, idet han nævner fem erhvervsgrupper: godsforvaltere, handelsfolk, hosebinderne, iværksættere og hedeopdyrkere med »fælles kulturtræk« (s.64).

Men EG holder sig til kvæghandlerne, formentlig fordi det er dem, der danner Nordsø-netværket. Herved kommer kvæghandlergruppen til at svæve lidt i luften løsrevet fra den nordvestjyske befolkning. Handelsaktiviteten er en del af arbejdsdelingen og dermed en del af en helhed, som vi ikke hører meget om. Territoriet Nordvestjylland er det biologiske grundlag for kvægopdræt, dets bofaste befolkning har gennem tiderne udnyttet landskabets økologiske muligheder, hedeboenderne (Gormsen, 1982), tørveboenderne (Damgaard, 1989) og fx bønder ved det græsrigge marskområde i Sønder Bork og Hemmet sogne (Fløe, 1882), hvis arbejde til sammen under gunstige forhold har ført til bl.a. den dominerende handelsvare: den staldede stud.

For den periode, der behandles i afhandlingen, var kulturbegrebet nøje forbundet med nationalstaten og begrebet nation. 1800-tallets

mest brændende spørgsmål var således afgrænsningen mod syd, der som bekendt endte med at blive fastlagt ved en sindelagstilkendegivelse, som skelner mellem dem og os, det danske folk og det tyske. Etnologiens centrale begreb er *ethnos*, det er folk, og den lykkelige tilstand er den, hvor det organiserede folk har dannet en stat og en retstilstand. Dette leder tanken hen på Johannes Steenstrup, der i en anmeldelse af et kulturhistorisk værk, hvor forfatteren havde henført religion, filosofi, digtekunst og skønne kunster til kultur skrev: »Hvad man her i højeste Grad savner er den egentlige Rygrad i Samfundsbygningen, Statslivet og Retten« (Gissel,1995, s.89). Når Steenstrup nævnes i EG's afhandling, er det ikke lige denne side af Steenstrup, han har i tankerne. Steenstrup stod for en enhed af forskning og formidling (i modsætning til Erslev), og Steenstrup selv bedrev ofte kulturhistorie opfattet som ikke-politisk historie, og det er disse sider af Steenstrups værk, som EG støtter sig til. Men når Steenstrup laver syntesen, så samler han de spredte kulturhistoriske træk fra monografierne til en statshistorie, og så kan EG ikke være med længere, for regionalhistorien er netop statshistoriens modsætning.

Den for EG så betydningsfulde tidsgrænse 1788, da kvæghandelen blev liberaliseret, er et resultat af et målrettet kommissions- og lovgivningsarbejde og som sådan et stykke statshistorie. Vel er 1788 et epokeskel, men det første afgørende skridt mod et liberaliseret (egennyttens) samfund blev taget af Enevælden i 1660 ved godsernes/landbrugsjordens frisættelse som vare på markedet. Det nye, som statsomvæltningen således bragte med sig, var, at muligheden for at erhverve et gods nu i princippet stod åben for den sparsommelige og stræbsomme mand. Og i løbet af et halvt århundrede var godserne overtaget af borgerlige. Disse nye vilkår for det agrare samfund fremmede en ny type godsejere, som tiden selv kaldte proprietærer.

Den stærke fokuseren på 1788 placerer tiden, der gik forud, som en ouverture, et tilløb, en optakt, til trods for at Jyllands, ja Danmarks blomstringstid som kvægleverandør til det nordeuropæiske marked skal findes i 1500- og 1600-tallet. Mange af de træk, som EG finder særegne ved de »nye« handelsmænd, forekom også i det foregående århundrede. Der skulle jo handles hele tiden for at proprietærene hvert år på ny kunne fylde staldgårdens øksenhus op med et nyt hold 4-5 årige stude. Afhandlingen giver et udmærket eksempel på sådanne indkøb for at etablere den nye besætning af fedestude på Rysensten (s.102).

Desuden fremgår det af afhandlingen, at en del af de »nye« handelsmænd var gamle kvæghandlere. Peder Nissen, der senere sad på Spøttrup, og Hagen Jørgensen, der senere sad på Ørndrup, var jo

begge i fuld gang med studehandelen i 1771, da de blev taget for toldsvig (s.88). Og i samme forbindelse kan nævnes fæstebondens søn Jens Strandbygaard (1722-1801), som var kvæghandler længe før 1788 (s.104).

EG gør et skel »mellem 1700-tallets studeproducerende godsejere og de bondefødte handelsmænd i 1800-tallet« (s.108). For mig at se, skal skellet ikke lægges mellem godsejer og bonde, men mellem en studeproducent, der solgte udvoksede, staldede stude til eksport, og en, der opkøbte og solgte stude i alle aldre, hvis han kunne tjene penge ved det. Liberaliseringen af eksporthandelen med stude betød netop det, som fædrene til merkantilismens restriktive handelspolitik gennem flere hundrede år havde frygtet: kvaliteten ville forringes, skellet mellem kategorier af kvæg ville blive udvisket, så man ikke mere kunne tale om den staldede jyske stud, og salget af ungt kvæg ville vokse, hvilket betød, at de jyske bønder blev underleverandører af et produkt, der således først blev komplet i udlandet, og hvis kvalitet ikke kunne henføres til Danmark.

De vigtigste opkøbere var »Holstenere«, der nu efterspurgte tre til fire års stude. Før købte marskbeboerne kun udvoksne stude (5-6 år), men efter handelens liberalisering blev store mængder jyske stude bragt til marsken allerede i en meget ung alder. »Saaledes fik da ogsaa Opstaldningen af udvoxne Stude paa Herregaardene i Jylland et Stød, som seent eller aldrig vil forvindes,« skriver Dalgas 40 år efter 1788-reformen (Dalgas, 1830, s.159). Denne udvikling tolker EG således: »Friheden skabte resultater. Hvor den registrerede eksport af kreaturer over toldstederne ved Kolding og Ribe i 1787 havde været 5.654 dyr, så var eksporten i 1789 vokset til 12.423 dyr ...« (s.99). Ligesom den gode kok skelner mellem en høne, der er vokset op på møddingen og en burhøne, bør der her skelnes mellem staldfedede fem-seks årige okser og tre-fire årige stude.

Efter Dalgas' vurdering var udsigten for den jyske stud ikke god. Han begrunder udviklingen med, at fordelene ved at holde studene til de er udvoksede ikke står i forhold til det foder, de fortærer. »Ikke heller gjøres længere af Hamborgerne den Forskel på Kjødet, der engang var Afsætningen af jydsk Stude fordelagtig, saa meget har Vellevenet og Luxus aftaget« (ibid, s.161). Men holstenerne havde en grund mere til at foretrække de unge jyske stude. De kunne selv fede dem et år og sælge dem i England med god fortjeneste.

Som det måtte fremgå, havde handelens liberalisering også sine negative sider, som EG i sin glæde over handelsbøndernes frisættelse let kommer til at overse.

IV

Som refereret ovenfor angiver EG fire forhold, som han anser for betydningsfulde ved fremkomsten af den vestjyske handelsånd. I det følgende kommenteres de ét for ét.

Det første, EG nævner, er områdets særegne bebyggelsesstruktur, som han anser for at have fremmet befolkningens selvstændighed. Befolkningstætheden i Ringkøbing amt har været den laveste i Danmark fra Arilds tid og frem til i dag, så det er nærliggende at undersøge betydningen af det ved granskningen af det særegne vestjyske. Det lyder plausibelt, at bofaste mennesker bliver påvirket af at bo så spredt, og at man bliver selvhjulpne, når man ikke kan ty til andres hjælp, men man kan vel også blive sær og melankolsk (Blicher). Det drilagtige er, at Salling, som det nordvestjyske områdes kræmmerland frem for noget, var forholdsvis tæt befolket og havde et bebyggelsesmønster præget af ret store landsbyer. Det tyndt befolkede Ringkøbing amt havde også den konsekvens, at grundlaget for ydedygtige købstæder manglede. Holstebro, der var den stærkeste købstad, havde blot 177 hushold i 1735 eller ca. 600 indbyggere, der i 1870 var steget til 2.047. Denne svaghed ved købstadslovgivningen har forståeligt nok ført til, at den bofaste befolkning tog varecirkulationsproblemet i egen hånd, hvilket fremmede udvikling af handelsbønder. Disse forhold ligger gemt i problemet med bebyggelsesstrukturen, men EG unddrager sig en kulturgeografisk beskrivelse af området.

Det andet forhold handler om selvejendom og økonomisk initiativ, små godser og om, at der var »aldrig store adelige gods komplekser i Vestjylland«(s.63). EG skelner ejendommeligt nok mellem store og små godser. Det relevante skel må være om vestjyderne har levet under et godssystem eller ikke. Under godssystemet går skellet mellem privilegerede godser og upriviligeret bondejord. Med godsets opløsning bliver hovedparcellen med den gamle hovedbygning og ladegården at regne for en stor landbrugsejendom, og vi burde derefter ikke tale om godser mere.

Vestjylland havde et godssystem med sine anerkendte komplette godser, ligesom andre landsdele. Af de 57 hovedgårde i Bøvling og Lundenæs amter (Ringkøbing amt), der nævnes i 1682, var næsten alle ved magt frem til 1760. Det år blev Grubersholms og Nørkiærs bøndergods solgt til selveje og godsets hovedgårdsjord til udstykning, og fra da af og frem til 1800-tallets begyndelse blev de fleste godser nedlagt, så der primo 1800 kun var 3 tilbage, som havde komplet bøndergods: Ausumbaard, Lønborggaard og Nørre Vosborg. Denne udvikling til selveje er 20-30 år forud for det øvrige land. De jyske livs-

betingelser havde åbenbart været så gunstige for fæstebønderne, at de, da chancen bød sig, havde noget på kistebunden, så de var i stand til at købe deres fæstegård til selveje. Det kan hænge sammen med, at den vestjyske bondes afgifter gennem tiderne ikke havde været så tyngende. Om Ringkøbing amt siger Begtrup, at »Hoveriet har i Almindelighed ej været besværligt i Vesteregnet, og Landgilden har været temmelig lav« (Begtrup, 1812, s.22). Desuden bør nævnes, at landsdelen havde været forskånet for voredskab. EG's fremhævelse af den tidlige overgang til selveje er vigtig, og selveje og initiativ går uden tvivl hånd i hånd.

Som tredje punkt nævner EG magtens fravær i Nordvestjylland. Hertil kan indvendes, at retten blev håndhævet ved de ugentlige retsmøder på herredstingene og ved godsernes »opsyn« med deres fæstebønder under amtsmandens tilsyn ligesom i det øvrige land. Der, hvor påstanden om magtens fravær er plausibel, er på de store mennesketomme hedestrækninger. EG vender flere gange tilbage til center/periferi-tanken: »Jylland var de facto perifer set med statsmagtens øjne« (s.20). Et forbeholdent ja. Jylland var perifer for hofkredse, der helst skulle holde sig til i hovedstaden i vinterhalvåret. Men for landets »indenrigspolitik«, der gennemførtes ved amtmændene, var Vestjylland i høj grad nærværende. Indenfor en 80-årig periode (1679-1759) udfærdigede centraladministrationen hele 10 reskripter angående dæmpning af sandflugt i Jylland (se Fogtmans reskriptsamling), og man iværksatte større dæmningsprojekter til flyvesandets dæmpelse i Sønderbork marsk. Skolelove og vejlove gjaldt også for Vestjylland. Loven om anlæggelse af Esbjerg havn (lov af 27.4.1868), var et stort statsligt initiativ, og samme dag bestemtes det ved lov, at der for offentlige midler skulle anlægges jernbane fra Holstebro forbi Ringkøbing og Varde til havnen ved Esbjerg.

Lad mig afslutte dette tema med et eksempel på statslig »indgreb« og tilstedeværelse i Nordvestjylland, der både har noget med velfærdspolitik og kvæghandel at gøre.

Amtmand Claus C. Schinkel, Dueholm, Ørum og Vestervig amter (i embedet 1731-47) androg i 1738 centraladministrationen om en forbedring af markedsforholdene i hans amter. Til gengæld ønskede han, at de små selvgjorte markeder ophørte, idet han anså dem for skadelige for den lokale befolkning. »Thi de saakaldte Syndre-Boer og Prangere fra Riibe og de Stæder som grendser til Holstein til Landets store Fordærv ... i Bondens Trang (har) nøed dem til passende og udtænkte tiider at holde smaa Markeder Prangerier her i Ambterne, hvortil de lade sammenkalde af Egen Myndighed saavel Thy som Morslands

Bønder og Beboerne med deres Creaturer, og især med tunge Bæster, hvilke de dem for en liden og meged ringe priis i mangel af andre Kiøbhavere afpiine,« (Martensen-Larsen, 1986, s.55-59). Amtmandens hensigt var at beskytte den svage bonde, der var i pengeforlegenhed, ved at føre ham til et større antal konkurrerende købere, så der kunne fremkomme en »sundere« prisdannelse. Amtmanden skelner mellem den brede jævne befolkning - bønderne - i hans amter og opkøberne, kvæghandlerne. Denne kilde berører et forhold, som der ellers er meget ringe kildebelæg for: stort set alle studene, der blev eksporterede, blev i sin tid kælvnet i bondens stald, og årligt har bonden solgt en stud eller to. Hvordan kom de ind i markedscirkulationen? Amtmanden peger på markederne. De fleste opkøbshandler, vi hører om i EG's afhandling, drejer sig om en større flok dyr uden om markedet, dyr der forud må være handlet en eller flere gange.

Det 4. specifikke forhold handler om regionale rum og international mentalitet. Det kan næppe betvivles, at Vestjyllands geopolitiske placering, med befolkningens gode forbindelse over Ribe til Frisland, Holland og Kanalen, har fremmet handelen og samkvemmet i dette kystområde. Den frisiske indflydelse på byggeskikken op til Ringkøbing fjord er velkendt bevis på kulturkontakt. Denne åbning mod syd-vest er ikke noget, der skete for den nordvestjyske befolkning, da studehandelen blev liberaliseret i 1788. EG kunne antagelig også - hvis kildematerialet forelå - tegne et netværk for perioden 1500-1720 fra Thy til Amsterdam. Den, der jævnlig færdes i et internationalt rum, bliver fortrolig med det og tilegner sig en sikkerhed på »udebane«, som hans bofaste medborgere ikke får. Denne erfaring karakteriserer EG som international mentalitet og åbenhed. Men det var først og fremmest handelsmændene, der fik denne erfaring, ikke vestjyder i al almindelighed. Mette Guldberg udpeger kvæghandlerne som undergruppe af »handelsjyder« og sætter dem i modsætning til »dem, der blev hjemme og fremstillede de produkter, der handlede med« (Guldberg, 1999, s.210). Senere fortsætter hun argumentationen: »De »vestjyske« vestjyder var således handelsjyderne, dem man fik øje på ude i verden, mens pottejyderne passede deres bondebrug hjemme i sognet. Det er tænkeligt, at handelsjyderne havde nogle forudsætninger, der gjorde, at de kunne gå i spidsen for udviklingen af nye markeder; spørgsmålet er blot, om det ikke var forudsætninger, der skyldes deres baggrund som handelsmænd og ikke som jyder« (Guldberg, 1999, s.211). Hendes argumentation er klar og fyndig, og det skel, hun sætter mellem bonden og handelsmanden, minder om det, amtmand Schinkel satte.

Til sidst bør vel nævnes, at storbyer, højtlønsområder og »det æventyrlige« fx at stikke til søs, gennem tiderne har draget mange unge mennesker. Her kunne den vestjyske ungdom med udlængsel følge handelsvejen og lettere stikke af. Deres erfaringer fra udlandet har formentlig også medvirket til en bredere horisont. I denne sammenhæng skal berettes om en øksendriver, der boede i et lille 2-fags hus i Skive på østsiden af Nørregade; han hed Søren Espersen og var født i 1658. I 1681 blev Søren trolovet og gift med Maren Jensdatter (1646-1732). Med hende fik han 5 børn, hvoraf de to døde som spæde. En datter Maren blev gift i 1716 med en skomagervend. Fra 1690 fremgår det af Skive købstads mandtaller, at Søren er studedriver, og hans hushold omtales som »fattige folk«, men Søren ejer dog selv det lille hus, der i grundtakst er sat til 6 rd. 4 mk. I 1705 omtales han som »en øxendriver på Holland.« I 1710 var han ikke hjemme ved skatteligningen, så man kan jo gætte på, at han var ude at drive stude, og året efter hedder det, at han »har været øxendriver på Holland, men nu er en dagdriver; kan for skrøbeligheds skyld ikke komme der mere ... deres børn ude at tjene.« I 1721 er han så fattig, at han intet kan give i skat, og han dør 1725. I over 20 år drev Søren stude fra Salling til Holland og måtte stoppe som 48 årig, da hans helbred svigtede. Fik Søren nu ved de mange rejser en international horisont og en anden »mentalitet« end den, de fik, der aldrig kom udenfor Salling? Vi ved det ikke.

V

EG søger med sin afhandling at komme bag de ydre, formelle forhold ved studehandelen og via breve og lignende materiale at nå om til den private historie. Det hænger sammen med, at det normalt var uformelle strukturer, der vævede det eftersøgte netværk; relationerne var bygget op på personkendskab, tillid og renommé. Handelsmiljøet havde nærmest anarkisk karakter (s.25), hvor det var sjældent, der i miljøet anvendtes skriftlige kontrakter. Handelsmændene ønskede ikke at give udenforstående indsigt i tab og fortjeneste, så de holdt deres kort tæt ind til kroppen. Under disse forhold er det selvsagt en vanskelig opgave at finde ud af, hvordan handelen er foregået. Vel bryder disse frie folk sig ikke om statens indblanding, men skøde- og panteprotokollerne samt arveretten har de nok ikke kunnet omgå. Det må umiddelbart antages, at der var noget at hente i skifterne, hvor »al Indgiæld og udgiæld« skal angives rigtigt. EG angiver, at han har undersøgt »skiftesager«, men afhandlingen bærer ikke præg af det.

De største forandringer i Vesteuropas socialhistorie i adskillige hun-

drede år tog sin begyndelse i sidste halvdel af 1700-tallet. I England kom forandringerne tidligst i gang, og her gik den industrielle revolution hånd i hånd med »*the Agricultural Revolution*.« (Trevelyan, 1974, s.391). Den tilsvarende forandring af dansk landbrug blev forskudt i tid med en snes år. Her var Vestjylland tidligst med, så godsernes opløsning, overgang til selveje og udskiftning foregår her i årene 1760-1810. Den udvikling, som EG beskriver af forholdene i Nordvestjylland i perioden 1788-1914, er en del af de store forandringer i Vesteuropas socialhistorie. Bonden bliver farmer; den tidligere omtalte *Deleuze* vil sige, at han går fra at være bofast til at blive nomade, fra jordbrug til industri, han rives løs fra alle bindende forhold: fra jorden, fra sognet, fra fædrelandet som den jyske kommissionær, der bor i London og senere flytter til Hamborg. Så 1800-tallets ny tids bonde er slet ikke bonde mere, men farmer, og nogle af hans slægtninge har valgt handelsvejen, så det er lidt af en tilsnigelse, at tale om nordvestjyske bønder som kreaturhandlere i Nordsørummet.

Det er vanskeligt at skrive en samling biografier på en læservenlig måde. Et biografisk leksikon er jo ikke tænkt at skulle læses fra ende til anden, men tænkt som et opslagsværk, og som sådant er det uundværligt for mange. Det samme gælder her. Biografierne, der omhandler over 25 kvæghandlere og fylder ca. 250 sider, kunne med fordel være anbragt som det vigtigste bilag til afhandlingens hovedtekst, som så til gengæld måtte udvide 7. del med en samlet fremstilling af de væsentlige træk ved biografierne.

VI

Esben Graugaard har med sin afhandling på overbevisende måde vist, at Nordvestjylland med sin omfangsrige kvæghandel har haft særegne træk især i 1800-tallet. Han har med et omfattende materiale dokumenteret, at nordvestjyske handlende med baggrund i landbosamfundet i perioden 1788-1914 opererede som kreaturhandlere i hele nordøregionen. Endvidere har EG grundigt studeret og fremlagt det netværk i nordøregionen, som handelsaktiviteterne havde skabt - et økonomisk og socialt netværk knyttet til kvæghandlernes miljø, og han har sandsynliggjort den vestjyske handelsmand som en kulturtype, der blomstrede i den liberalistisk prægede periode af vort lands historie.

Det er opmuntrende at erfare, at der i universitets- og museumsverdenen i Vestjylland er skabt et frugtbart forskningsmiljø, som i de sidste 15 år har markeret sig på overbevisende måde. Det er sjældent, der foreligger en så vægtig bog fra en museumsmand/kvinde, for nok har det faguddannede personale ved de statsanerkendte kulturhistoriske

museer i Danmark forskningsret, men presset fra de daglige gøremål er ofte så stort, at der kun bliver ringe og spredt tid til forskning. Sådan har betingelserne også været for EG, men for ham har det været et con amoreprojekt, hvor der ikke skelnes mellem arbejds- og fritid. Den dybtgående undersøgelse af kilder, steder og mennesker er så tidskrævende, at intet formelt forskningsprojekt ville godkende tidsforbruget. Sådan er det vist i dag i det meste af forskningsverdenen. Derfor er det et held, at nogen brænder så meget for sagen, at vi nu og da får forskning af den »gamle« art.

En afhandling som den foreliggende forfægter et standpunkt, udfordrer vanetænkningen og fremmer diskussioner i forskningsmiljøerne. Det i sig selv er meget positivt; men som al anden god forskning rejser den også nye problemer, så det sidste ord om vestjyderne er langt fra sagt.

Afhandlingen fremtræder i stift bind og trykt på glittet papir, der er velegnet til at gengive de gode illustrationer, hvoraf mange er i farver. En del af illustrationerne er portrætter fundet frem fra studehandlerfamiliernes gemmer, andre er museumsinspektørens egne dokumentationer af gårde, milepæle og gravsteder fra feltarbejde i regionen.

I det store og hele et omfattende og imponerende værk.

Johannes Møllgaard

Litteratur

- Begtrup, Gregers: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark*, 7. bd. Nørre Jylland, III del, Kbh., 1812.
- Braudel, F.: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. (1949), London, 1972.
- Breinholt, Niels Buch: »*Vestjyde og verdensmand*«, ed. Damgaard, Ellen og Graugaard, Esben, Lemvig og Holstebro Museum, Holstebro, 1994.
- Castells, Manuel: *The Rise of the Network Society*. Blackwell, 1996.
- Dalgas, C.: Ribe Amt. *Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i oekonomisk Henseende, v. Landhusholdningsselskabet*. Kbh., 1830.
- Damgaard, Ellen: *The Far West of Denmark*. Peasant Initiative and World Orientation in Western Jutland. *Ethnologia Scandinavica*, vol.19, 1989, s.107-127.
- Damgaard, Ellen, Mette Guldborg & Poul Holm (eds.): *A north Sea Region. West Jutland and the World II*. Esbjerg, 1998.
- Deleuze, Gilles et Felix Guattari: *L'anti-Oedipe*, 1972. Her taget fra Descombes, Vincent: *Moderne fransk filosofi, 1933-1978*, (1979). Modtryk, Aarhus, 1986.
- Fløe, Palle: Optegnelser af en vestjydsk Bonde for 100 Aar siden, i *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi, IX bd.*, 1882-83, s.78-87.
- Frandsen, Steen Bo, Bente Jensen & Michael Klos (red.): *Regionen i Historien. Den jyske Historiker*, nr 68, 1994, s.7-31.
- Frandsen, Steen Bo: *Opdagelsen af Jylland. Den regionale dimension i Danmarkshistorien 1814-64*. Aarhus University Press, 1996.

- Gissel, J.A.P.: *Johannes Steenstrup og kulturhistorien*, *Historie* 1995/1, s.81-101.
- Gormsen, Gudrun: Hedebonden, studier i gårdmand Peder Knudsens dagbog 1829-1857, i *Folk og Kultur*, 1982, s.1-44.
- Guldberg, Mette, Poul Holm & Per Kristian Madsen (eds.): *Facing the North Sea. West Jutland and the World*. Esbjerg, 1993.
- Guldberg, Mette: *Jydepotter fra Varde-egnen. Produktion og handel ca.1650-1850*. Landbohistorisk Selskab, 1999.
- Holm, Poul: *Kystfolk. Kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca. 1550-1914*. Fiskeri- og Søfartsmuseet. Esbjerg, 1991.
- Trevelyan, G.M.: *English Social History*. Pilican Books, 1967, version 1974.

John Erichsen og Mikkel Venborg Pedersen (red.):

Herregården: menneske – samfund – landskab – bygninger. Bd. 1-4

Nationalmuseet 2004-2006. I alt 1.242 s. ISBN: 87-7602-028-2, ISBN: 87-7602-028-2, ISBN: 87-7602-028-2, ISBN: 87-7602-028-2. Kr. 1.992,-

Det pompøse bogværk »Herregården«, 2.000 sider i fire rigt illustrerede bind, blev til i forbindelse med Nationalmuseets store udstilling om den danske herregård i 2004. Levede udstillingen ikke helt op til forventningerne, må man til gengæld sige, at de fire bind med deres fornemme udstyr fra det smukke forsatspapir, layout og opsætning til de overdådige billeder er et pragtværk, man gerne fordyber sig i.

Man bemærker også, at værket udkom planmæssigt med to bind i 2004, ét i 2005 og ét i 2006, i sig selv en flot præstation, når man ser, hvor mange forfattere, 27 i alt, der er involveret.

Siden midten af 1800-tallet har der været en tradition for med jævne mellemrum (20-40 år) at udgive storværker om vort lands topografi (Trap – Danmark), herregårde og kirker. De 2.000 middelalderkirker i Danmark har været vanskeligst at håndtere, mens herregårdene i hvert fald i 1900-tallet har oplevet et bogværk for hver generation begyndende med Louis Bobé m.fl.: Danske Herregaarde ved 1920, i tre bind (1921-23). Herefter fulgte Arthur G. Hassø m.fl.: Danske Slotte og Herregaarde, i alt syv bind (1943-46), og den moderne udgave ved Aage Roussell: Danske Slotte og herregårde, i ikke mindre end 20 bind (1963-1968). Endelig hører Flemming Jerk: Herregårde i Danmark, i tre bind (1980) med til billedet.

Op mod årtusindskiftet sporede en fornyet interesse for herregården, og årtiet så flere enkeltbindsværker udkomme. Generationens fler-bindsværk lod imidlertid vente på sig. Men skulle mønsteret følges, må man sige, at tiden var inde til et nyt storværk om dette uudtømmelige emne: Vor herregårdskultur i bred forstand. Det er derfor fristende at placere Nationalmuseets herregårdsværk som et led i den ovenfor beskrevne bibliografiske udvikling. Så enkelt er forholdene dog sjældent. Og man skal ikke have set længe i »Herregården« for at konstatere, at emnet denne gang er grebet an på en helt anden måde. Hvor de nævnte storværker alle beskriver herregårdene i Danmark gård for gård efter en geografisk opdeling af landet, er det nye storværk baseret på en tematisk opbygning. Det har mange fordele, bl.a.

den indlysende, at de gamle standardværker vil overleve, idet det fortsat er dem, man må gå til, når man søger en samlet beskrivelse af en bestemt herregård og dens ejere gennem tiden.

Hvis det er de enkelte adelsslægter og deres tilknytning til bestemte herresæder, man ønsker oplysninger om, så er det ikke Nationalmuseets nye storværk, man skal ty til, men snarere 20-bindværket fra 1960'erne eller nogle af nutidens håndbøger om Danmarks slotte og herregårde. De sidste er man ikke så glade for at henvise til, selv om de tydeligvis er blevet flittigt studeret af både forfatterne og værkets dygtige hovedfotograf Roberto Fortuna.

Et andet område, der adskiller det nye værk fra ældre tiders herregårdsbøger, er vægten på nutiden. En fjerdedel af værket, dvs. hele bind 4, er helliget, hvad man kan kalde samtidshistorien, altså herregårdsproblematikken i dag, hvor herregårdene ikke længere er en uadskillelig del af Danmarkshistorien. Godt nok tog herregårdsværket fra 1920 udgangspunkt i den netop gennemførte lensafløsningslov 1919, men noget kampskrift blev det aldrig, snarere et nostalgisk tilbageblik på aristokratiets storhedstid. Nu kan man rigtignok heller ikke kalde Nationalmuseets værk for et kampskrift. På det punkt ligner det på sin vis værket fra 1920, idet det er glæden over herlighedsværdierne, der har været styrende for beskrivelserne af de danske herregårde i fortid og nutid.

Værket markerer snarere det endelige gennembrud for helhedsbe-
tragtningen af vore herregårde. I de ovennævnte herregårdsværker er beskrivelserne af vore store gårde stærkt koncentreret om hovedbygninger og ejerskab, mens ejendommenes omgivelser med godslandskabet, parkanlæg og avlsbygninger har en mere sekundær placering. Det var arkitekten Steen Estvad Petersen, der viste vejen med *Herregården i kulturlandskabet* (1975) og måske især med sin i 1980 publicerede registrering af bygninger, haver og landskaber på ikke mindre end 869 danske godser. Hans pionergerning nævnes i indledningen, men de gode redaktører er nu ikke meget for at betegne indsatsen som banebrydende. Til den genopståede interesse for herregårdene i 1990'erne hørte, at man begyndte at betragte dem som helheder – helheder der ofte var lige så bevaringsværdige som hovedbygningen i sig selv. Dette synspunkt har tydeligvis været en drivkraft i herregårdsværket.

De fire bind har hvert deres hovedtema, hvad også antydes i de i første omgang ikke alt for oplysende titler på hvert af bindene. Bind 1 har fået titlen »Gods og samfund«. Bag denne titel gemmer sig fire grundlæggende kapitler, der beskriver de lange linier i herregårdshi-

historien fra middelalderen frem til herregårdens »ophør« med lensaf-løsningsloven 1919. Herregårdens politiske historie så at sige.

Bind 2, »Anlæg, interiør og have«, rummer ligeledes fire hovedaf-snit. Udgangspunkt er den fornævnte grundlæggende idé, at herre-gårdene skal beskrives som helheder, men ellers forholder de enkelte afsnit sig – af gode grunde – ganske traditionelt til kronologien, hvor de fire afsnit svarer nøje til den danske herregårdshistories fire hove-depoker: Renæssancens adelsvælde 1536-1660, Enevældens sammen-fald med barokken (1660-1760), klassicisme, empire og de »nye idea-ler« efter landboreformerne i enevældens sidste fase (1760-1840), og endelig den historicistiske herregårds »sidste blomstring« før kata-strofen 1919 (1840-1920).

Bind 3 kaldes »Drift og landskab«. Bag denne titel, der ikke helt dækker indholdet, gemmer sig fem kapitler om herregårdenes »uden-omsværker«, nemlig produktionslandskabet, skovene, jagten, indu-strien og kirken. Men hvor man stærkt savner en samlet redegørelse for det næst vigtigste: Herregårdenes avlsbygninger.

Endelig handler bind 4 om herregården i nutiden. »Moderne brug og bevaring« er den rummelige titel. De to første hovedkapitler be-skæftiger sig med herregårdens indtægtskilder, dels den traditionelle rolle som storlandbrug, dels den moderne rolle som oplevelsescenter i bred forstand. Herefter følger et langt kapitel om godsejerlivet i de store huse ved begyndelsen af det ny årtusind. Et betydeligt kortere ka-pitel skildrer dernæst 1900-tallets alternative brug af herregårdsbyg-ningerne som rammerne om offentlige institutioner fra museer, hospi-taler, skoler, kursuscentre til fængsler! Endelig afsluttes bindet med to kapitler om bevaringsarbejdet på herregårdene i dag, dels om byg-ningsrestaureringen i det ydre, dels om konserveringen af det indre.

Værkets to redaktører John Erichsen og Mikkel Venborg Pedersen har til samtlige fire bind skrevet instruktive indledninger, der ridser pro-blematikken i de enkelte bind op og advarer os om, hvad vi nu skal til at læse. Bind 4. afsluttes endvidere med en »epilog« af de to redaktører. Det ville være for meget at betegne den som tandløs, men som sagt no-get kampskrift for og imod herregårdenes bevaring er det heller ikke. Det afsluttende spørgsmål til fremtiden overraskes man ikke over: Det lyder forenklet: Skal herregårdene i fremtiden være oplevelsescentre for turister og kursister, eller kan de »også overleve som tidssvarende, bære-dygtige storlandbrug«. Svaret er lige så enkelt, både ja og nej.

I det følgende vil vi se lidt nærmere på de enkelte bidrag, velvidende at en sådan forholdsvis kort anmeldelse ikke kan yde 2.000 siders kompetent faglighed retfærdighed.

John Erichsen og Mikkel Venborg Pedersens knap 30 sider lange indledning handler, som det sig hør og bør, om værkets idé og grundlag. Der redegøres for tematiseringen og opbygningen frem mod det afsluttende bind om bevaringsproblematikken i moderne tid. Værkets afgrænsning kronologisk til perioden fra ca. 1500 til i dag og geografisk til det nuværende Danmark begrundes, men kan, som forfatterne selv fremlægger det, altid diskuteres. Der kan på mange måder være mening i at afgrænse bagud ved år 1500, især fordi der i Danmark kun er bevaret ganske få bygninger, der er ældre. Men det skyldes jo, at man ikke interesserer sig for de gamle danske landsdele øst for Øresund, hvormed man på forhånd har afskåret sig fra at beskæftige sig med middelalderens herregårde, der i forbløffende stort tal er bevaret fra den danske tid hinsides Øresund, med Nordens mest autentiske herreborg fra senmiddelalderen Glimmingehus i Skåne i spidsen. Det er i virkeligheden den største anke, man kan rette mod dette værk. Det er ærgerligt, at man efter Øresundsbroens sammenkædning af landsdelene i år 2000 fortsat behandler væsentlige emner i Danmarks ældre historie som om, Skånelandene aldrig har været en del af Kongeriget. Det falder desværre i tråd med den danske historikertradition i 1900-tallet. Men det er fortsat pinligt, at historikerne ikke har opdaget, at Skåne rummer andet end ærkesædet i Lund fra de omkring 650 år, hvor landsdelene øst for Øresund var en integreret del af Danmark. Det hævdes ganske vist (s. 16), at forfatterne til de enkelte afsnit frit har kunnet inddrage eksempler fra de danske landskaber øst for Øresund. Men realiteten er, at dette kun er sket helt perifert i nogle ganske få kapitler, fortrinsvis i Steffen Heibergs afsnit om »Herskab gennem tiderne« i bind 1 og kapitlet om herremands-kirkerne i bind 3.

Særlig føles det som en mangel i kapitlet om »adelsvælde og renæssance« i bind 2. Ok, Tyge Brahes Uranienborg på Hven får en forholdsvis fyldig omtale, og pragtgården Torup uden for Malmø nævnes på linie med en række andre tidlige renæssancegårde. Men så er den heller ikke længere. Det er denne anmelders opfattelse, at man ikke kan beskrive aristokratiets storhedstid 1536-1660 uden en grundig inddragelse af Skåne: Når årsagerne til, at så få danske herremænd i renæssancen fik gennemført den tilstræbte anlæggelse af en firfløjet hovedbygning overvejes, kunne man med fordel have diskuteret, hvorfor det særligt er i Skåne, at vi finder smukke, røde firfløjede munkestensanlæg bygget af danske mænd og kvinder på Skånes fede jorder. Torup ved Malmø er nævnt – i øvrigt på linie med det stedmoderligt behandlede østfynske gotiske herregårdsanlæg Rygård – men hvad

med Svaneholm, Marsvinsholm, Krapperup, Vitskøl (Vittskövle), Trolle-Lyngby osv.?

At de enkelte forfattere har været frit stillede i forhold til værkets kronologiske og geografiske afgrænsning er indlysende fra begyndelsen: Steffen Heibergs første kapitel, der i sædvanlig veloplagt stil beskriver herremandsklassens udvikling og magtstruktur fra vikingetiden til systemskiftet 1901, bevæger sig fordomsfrit rundt i aristokratiets historie og selvforståelse. Man bemærker især Heibergs tankevækkende sammenkædning af de to adelsbryllupper på Bollerup 1502 og Bregentved 1881.

Det følgende kapitel »Fra Storgård til herregård« holder sig heldigvis heller ikke til den kronologiske afgrænsning. At afsnittet i nogen grad er skrevet af arkæologer fornægter sig ikke i den første meningsløse sætning, der hævder, at »stormandsslægterne havde dybe rødder i forhistorien«! »Forhistorien«?; før hvilken historie? Men ellers er det et herligt kapitel, hvor ingen bliver i tvivl om, at aristokratiet, herremandsbegrebet og på sin vis også herskabsboligen (selv om den ikke længere eksisterer) hører middelalderen og ikke en før-historie til.

Side 163 tager så Carsten Porskrog Rasmussen over. »Gård og Gods« hedder hans kapitel, der indledes på klassisk akademisk vis med, at den lærde forfatter udreder for den ydmyge læser, hvad forskellen er på gård og gods, der - om det tillades - sådan lidt forenklet henviser til »gården« som bygningsværket, mens »godset« er den tilhørende landbrugsbedrift med alt, hvad dertil hører. Sådan bliver det ved på de næste 80 sider, hvor det nok lykkes forfatteren at gennemgå det danske storlandbrugs udvikling fra 1500-tallet til lensafløsningen 1919, men hvor det formidlingsmæssigt humper derudaf i gammelakademisk sprogbrug. Forfatteren afdækker og forklarer med begejstring begreberne omkring godshistorien, men hvad der egentligt er sigtet med kapitlet forbliver temmelig uklart. Og hvis man her søger en grundig redegørelse for et centralt tema som hovedgårdenes skiftende roller i Danmarkshistorien, bliver man skuffet. Forfatteren er ensidigt fokuseret på herregårdene - hvilket jo forekommer rimeligt nok i et herregårdsværk - men når opgaven nu handler om godset, dvs. storlandbruget, så kan man altså ikke skildre landboreformperioden som om staten (dvs. Kronen) som storgodsejer ikke eksisterede. Kronen var immervæk landets største jordbesidder, og det var herfra initiativet til den gennemgribende omlægning af landbruget udgik omkring 1760. Det begyndte med salget af jord og arvefæsteskøder til bønderne på Hørsholm i 1759-1761. Senere kom landbokommissionerne til, men hverken dialogen mellem godsejerne og kommissionen eller godsfor-

valtningens interne meningsudveksling kommer til orde, selv om det er et centralt kildemateriale til forståelse af udviklingen på de danske storlandbrug i kølvandet på landboreformerne. I virkeligheden er problemet nok, at forfatteren i stedet for primære kildestudier holder sig til den gammelkendte viden om 1700-tallets godsdrift – og samtidig her fravælger at se på statens afgørende rolle i det store opbrud.

Anderledes »klar i mælet« er retshistorikeren Ditlev Tamm. I et solidt funderet konservativt partsindlæg sætter han præcist lensafsløsningsloven på plads som det grundlovsbrud, den var med sit indgreb mod den i 1849 grundlovssikrede ejendomsret. Andre steder i værket fremhæves, at lensafsløsningsloven var tilbagebetalingen for det sene 1800-tals »enevældige« godsejerstyre før systemskiftet i 1901 (bd. 1. s. 115 og bd. 2. s. 297). Helt så entydigt ser Tamm ikke på sagen, men at herregårdene som magtfaktor i Danmarkshistorien opførte med loven 1919 er dog ganske klart. I oversigten over »Kilder og litteratur« hævdes, at der ikke findes nogen samlet fremstilling af lensafsløsningen. Det er nok rigtigt, men man savner dog en henvisning til den fallerede aristokrat Palle Rosenkrantz' harmdirrende stridskrift fra 1929: »Taarne og Tinder«, der ikke lægger fingrene imellem overfor Statens jordlovsudvalg, der med »*Overskyldraadets Formand og hans georgistiske og socialistiske Fæller...*« administrerede loven i 1920'erne.

Sidste kapitel i første bind handler om kildematerialet, dvs. først og fremmest godsarkiverne. Disse i princippet privatejede arkivalier hører til landets mest omfattende kildemateriale. Væsentlige dele er for længst afleveret til landsarkiverne i Danmark, men overraskende meget findes fortsat på de enkelte godser eller på lokalhistoriske arkiver, hvor det i overensstemmelse med arkivloven bevares for eftertiden – ofte på en mere betryggende måde end på de enkelte herregårde. »Hvor ved vi det fra?« lyder kapitlets overskrift, der måske kunne give læseren det indtryk, at firebindsværket er skrevet på grundlag af det primære kildemateriale. Det er det på ingen måde, idet man alene i bind 3 finder »case-studies«, der med lidt god vilje kan beskrives som udsprunget af forfatternes studier i det primære kildemateriale, ellers er langt hovedparten af stofmængden baseret på flittige forskeres tidligere arbejder, og det er der jo heller ikke noget forkert i.

Bind 2 er klassikerbindet, hvor herregårdenes bygnings- og anlægs-historie beskrives efter gode gamle kronologiske principper. Vi begynder som tidligere forvarset i renæssancen. Og her males med bred pen den kendte historie om de røde pragtfulde murstensgårde fra begyndelsen af 1500-tallet til begyndelsen af 1600-årene, hvor Christian 4.s

ulykkelige deltagelse i de europæiske konflikter fik skæbnesvangre følger for høj som lav i det klasseopdelte Danmark. Som nævnt blot ærgerligt, at Skånelandene, der jo hørte til Danmark i hele renæssanceperioden, ikke er inddraget i højere grad. Det samme gælder for den sags skyld også Norge og Slesvig, hvis godshistorie - modsat Skåne - dog indrømmet adskiller sig på afgørende punkter fra Kongerigets.

John Erichsens »Enevælde og barok« er tilsvarende godt skrevet på grundlag af den eksisterende viden. Det meste er med. Det begynder med Schackenborg og Gjorslevs udbygning som de tidligste barokgårde. Herefter følger de borgerlige mesterværker: Nysø, Juellinge og Christianssæde. Dertil Stensballegård og Clausholm i Jylland. Eksemplerne fra baroktiden er velvalgte, og særlig detaljeret beskrives de to storslåede senbarokke anlæg: Sjællandske Ledreborg og midtjyske Bidstrup. Helt korrekt er det ikke, når forfatteren s. 151 hævder, at man ikke efter renæssancetiden anlagde voldgrave ved herregårdene, idet man så sent som i 1765 omkring vestjyske Ausumgård gravede en voldgrav til opsamling af »affaldet«. Man forstår redaktøernes herregårdsbegejstring, men det bør dog ikke forlede til at overse, at voldgravens primære formål var renovationen. Herregårdenes affaldsproblem dengang og i dag var måske et særligt studium værd.

Veldisponeret som værket er, når man side 157 frem til kapitlet om »nye idealer«. Det vil sige de klassicistiske herregårdsbygningers sammenfald med landboreformerne. Enevældens afvikling fra slutningen af 1700-tallet til midten af 1800-årene falder sammen med romantikken - og en ny naturopfattelse. Prægtige Glorup, som arkitekten Steen Estvad Petersen så smukt har beskrevet som en af Danmarks fornemste herregårde, står centralt her som en af tidens prægtigste og mest helstøbte herregårdsanlæg. Den fynske klassicisme fra 1700-tallets slutning og empiretidens »nye idealer« efter 1800 er rimeligt nok omdrejningspunkterne i beskrivelsen af tidens herregårdsanlæg frem mod 1850. Dertil kommer den arrangerede natur omkring en række herregårde, og selv om emnet er den danske herregård kommer man ikke uden om nogle af tidens store landsteder som Liselund og Dronninggård. Interiør og lysthuse fra tiden bliver ligeledes berørt i det ret kortfattede kapitel

Rikke Tønnes boltrer sig lidt mere frimodigt i slutkapitlet om herregårdens »sidste blomstring«, hvor især sidste del om indretningen af herregårdene i stort og småt op mod forrige århundredskifte er skruet godt sammen med velvalgte billeder og en god beskrivelse af sammenhængen mellem det ydre og indre på herregårdene i historicismens farverige glansperiode.

Bind 3's tyngdepunkt er den kyndige historiker Karl-Erik Frandsens grundige beskrivelse af godsbedriften frem til lensafløsningsloven. Hvad man manglede i første binds kapitel om »gård og gods« bliver delvist indhentet her. Især redegøres der for statens salg af ryttergodset omkring 1770 som optakt til landboreformerne, men igen savnes godsejernes røster, når det gælder moderniseringsprocessen på herregårdene i 1700-tallets anden halvdel.

Stordriftsfordelene i 1800-tallet kommer til orde i kulturlandskabet, hvor herregårdene var førende, når det gjaldt nye vækster, produktionsformer og den begyndende mekanisering: For de godser, der lå gunstigt i forhold til de nye jernbaneanlæg, betød de nye transportmuligheder en vældig gevinst. Baron Wedell-Neergaard på Svenstrup gods mellem Roskilde og Ringsted foregav nok i sine senere erindringer en stærk utilfredshed med anlægget af jernbanen fra Roskilde mod Korsør tværs igennem hans skove. Men i virkeligheden havde baronen som formand for Roskilde Amtsråd fået lagt linieføringen i en vældig bue hen over godsets jorder, og efter åbningen i 1856 var godsejeren ikke sen til at anlægge et savværk ved »Svenstrup Trinbræt« (senere Borup Station), hvilket betød et vældigt løft for godsets skovbrug.

Frandsens kapitel viser, at udnyttelsen af godslandskabet siden den tidlige middelalder er foregået i en slags bølgebevægelse fra intensiv dyrkning af hovedgårdens marker til opløsning af herregårdslandskabet i mindre enheder. Han slutter med at fastslå, at lensafløsningsloven indebar »opløsningen af det klassiske danske godssystem«, men omkring 700 store bedrifter overlevede trods alt indgrebet.

Bo Fritzbøgers og Helle Serups kapitel om »Skovene« begynder med en konstatering af, at samfundet frem til landboreformerne var »feudalt«. Hvad det har med »skovsagen« at gøre, bliver aldrig ganske klart. Senere på samme side glædes man over, at skovene i Skånelandene incl. Halland og Blekinge tilsyneladende behandles på samme niveau som det øvrige Danmarks skovstrækninger. Men det bliver også er ved optakten. Den eneste gang de østdanske landsdele herefter omtales er i forbindelse med tabet af Skånelandene, hvor forfatterne sagtmødt fremhæver, at vi dermed mistede vor »betydeligste forråd af træ«. Ellers rummer kapitlet som forventet en grundig redegørelse for de private herregårdsskoves vekslende betydning som ressource og arbejdsplads. Man noterer sig, at mens skovene på en gennemsnitlig herregård ved midten af 1800-tallet i sæsonen kunne beskæftige et halvt hundrede mand foruden »en del fruentimmer og børn«, klares skovbruget i dag af et par mand med store maskiner på de fleste herregårde, hvis man da ikke helt har bortforpagtet skoven. Til gengæld er

det danske skovareal næsten tredoblet siden lavpunktet omkring år 1800. Af de skove, der nu dækker 11 % af Danmarks areal, tilhører ca. 2/3 herregårdene.

Herregårdsjagten har fået sit eget kapitel skrevet af Jesper Laursen fra Moesgård Museum. Vidste man det ikke, opdager man her, at jagtens set fra et herregårdssynspunkt egentlig er en kort historie, der handler om 1800-tallet. Denne del af historien skildrer forfatteren instruktivt med udgangspunkt i godset Tranekær og med sideblik til andre østdanske herregårde. Et særligt kapitel får Danmarks største gods Frijsenborg, hvor der i slutningen af 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet brugtes formuer på jagten - helt op til 1/6 af grevskabets samlede indtægter. Sådan er det heldigvis ikke mere, også på dette område gik verden af lave i 1919.

Yderst oplysende er historikeren Torben Ejlersens kapitel om herregårdenes industri. Her brydes for første gang værkets kronologiske opbygning, idet Ejlersen af gode grunde ikke stopper sin beretning om industriens tilstand ved ulykkesåret 1919, men fører historien frem til nutidens industriproduktion på flere danske herregårde. Interessant er ikke mindst fortællingen om Einar Schous industrielle eventyr på Palsgård ved Juelsminde. Her er i 1900-tallet skabt en virksomhed af høj international standard. Det er tilmed foregået - hvad forfatteren dog undlader at gøre opmærksom på - med bevarelse af både de gamle bygninger og det kønne kulturlandskab omkring gården.

Brydes kronologien fornuftigvis med beskrivelsen af herregårdenes industrialisering, så brydes temaet »Drift og landskab« med den stedmoderlige placering af kapitlet »Herregård og kirke« sidst i bind 3. Rigtignok forsvarer redaktørerne indledningsvis dette ved - noget krampagtigt - at hævde, at kirkerne *»symbolsk er selve herregården – og udgør en erindring om dens ejerslægter – placeret langt ude i landskabet«* (s. 23). Tak skæbne for noget vrøvl. Men det gør nu heldigvis ikke selve kapitlet om kirken og herregården mindre betydningsfuldt.

Mange landsbykirkers oprindelige funktion som borgkirker i den tidligste middelalder gør de to forfattere ikke meget ud af, selv om de begynder med begyndelsen: Kirkebyggeriet som stormandsprojekter. Ebbe Nyborg og Birgitte Bøggild Johannsen er dog så loyale over for værkets koncept, at skønt middelalderkirken og herregården fortjener en grundig behandling, så placerer de hovedvægten på tiden efter 1536. Det er under adelsvældet, at landsbykirkerne i stort antal blev herremændenes genvundne domæne, og hvor visse kirker som f.eks. Hornslet, Voer og Nørup blev indrettet som den stedlige herremands private mausoleum. Det er en spændende historie, og så får forfat-

terne tilmed nævnt Genarp (Gjernerum) Kirke i Skåne som den »stateligste« blandt de ganske få fra grunden af byggede adelige renæssancekirker.

Bind 4 er som nævnt ganske anderledes skruet sammen, idet bindet er helliget herregårdens samtidshistorie. Det begynder rigtig godt med landbrugsmuseets direktør Peter Bavnhøj. På 50 sider beskriver han instruktivt det moderne storlandbrug på en række udvalgte godser. Storlandbrug er i virkeligheden ikke nøgleordet. Snarere er der tale om innovative mennesker, der har forstået at udnytte de forhåndenværende muligheder. Dels skildres den mere traditionelle godsdrift hvor den animalske og vegetabiliske produktion går hånd i hånd, dels den stadig mere specialiserede produktion, hvor flere danske herregårde har været pionerer inden for f.eks. økologisk brug, løgproduktion, gulerødder, gedemælk og -ost med videre.

Når man i afsnittet om moderne landbrug læser om en gård – Lyngbygård ved Århus – hvor landbrugsbedriften er på retur til fordel for en satsning på andre »oplevelser« bliver man lidt nervøs på både ejers og egne vegne. Luise Skak-Nielsens kapitel om herregårdenes nye rolle som oplevelsescentre gør ikke et traditionsmenneske mindre urolig for de store ejendommers usikre fremtid i underholdningsindustriens tro-løse favn. Men sådan må man jo ikke tænke her i de globale tider. Med Egeskov i spidsen får vi da også præsenteret en lang række succeshistorier om alternative anvendelser af nutidens herregårde. Tivolisering er en nedladende og forenklet beskrivelse af udviklingen. Men for en lang række herregårde er oplevelsesindustrien efterhånden blevet den vigtigste indtægtskilde. Privatfester, møder, konferencer, auktioner og sportslig aktivitet er blot nogle af de tilbud, man i dag møder på aristokratiets gamle »højborge«.

Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at Naturfredningsforeningens ambitiøse projekter omkring Skovsgård på Langeland siden 1979 lades helt uomtalt her; som andet steds i firebindsværket, der overhovedet ikke nævner Skovsgård med ét ord. Forfatteren undlader desværre også at tage diskussionen om slotsbegrebet op. Hverken Egeskov, Sostrup eller Selsø er - på trods af deres tårne og tinder - slotte, og de har aldrig været det. Men der er åbenbart mere salg i det »ubeskyttede« begreb »slot« end i den korrekte betegnelse »herregård«.

»Moderne familieliv« er titlen på Lone Rahbek Christensens 50 sider lange kapitel om dagliglivet som godsejer i vor tid. Det handler i bund og grund om, hvordan moderne mennesker indretter sig i bygninger, der er skabt i en anden tid og til anderledes livsformer. Man falder let for fristelsen til munterhed, når man læser om herrens og fru-

ens mange trængsler og plager i de utidssvarende huse, eller når udtalte almindeligheder bliver behandlet, som var de visdomsord fra et andet univers. Det må man naturligvis ikke. Måske skal man nøjes med glædes over forfatterens vigtige pointe om godsejerklassen som forvaltere af kulturarven, eller som hun udtrykker det: De har kun herregården »til låns«.

Lederen af herregårdsmuseet på Gl. Estrup, Britta Andersen, skriver om en anden konsekvens af lensafløsningsloven, nemlig de offentlige institutioners overtagelse af en række herregårde. Det er indlysende, at hun vælger sit eget museum som udgangspunkt. Der er, som hun fremhæver, en lang tradition for kongehusets egne museer på slottene, mens Gl. Estrup på godsejeren Valdemar Uttentals initiativ i 1930 blev landets første herregårdsmuseum. Andre museumsprojekter er borgmuseet på Spøttrup, Pederstrup og Tersløsegård som museer for henholdsvis Reventlow og Holberg. I nyere tid, dvs. efter krigen, er der med større og mindre succes blevet oprettet både offentlige og private museer og samlinger på op imod en snes danske herregårde. Det betyder jo normalt at disse steder bevares som kulturminde. Anderledes stiller forholdet sig, når herregårdene hospitaliseres. I det ydre er de fleste hovedbygninger nok blevet bevaret nogenlunde, men som ren kulisser for et indre præget af hospitalsfunktionens behov, der er ganske uforenelig med bygningernes oprindelige indretning. Flere eksempler nævnes: f.eks., Visborggård, Boller og Dallund, mens sindssygehospitalet på Hvedholm, der blev nedlagt i 1990'erne mærkeligt nok ikke omtales. En ganske særlig historie er Søbysøgård på Midtjylland, der i 1930'erne blev indrettet til ungdomsfængsel med tilbud til utilpassede unge om et afsvalede, ufrivilligt herregårdsophold. Også her er det ydre – og det omgivende kulturlandskab bevaret, ikke mindst af hensyn til kunderne, således at brostenens skrappe fyre kan lære lidt om æstetik og kulturelle adspredelser. Det sidste gælder på sin vis også de relativt mange skoleinstitutioner, som man i dag finder på en række gamle herregårdsanlæg.

Værkets sidste små 100 sider er helliget bevaringsarbejdet på de danske herregårde. Denne vigtige side af sagen kunne måske nok have fortjent en mere dybtgående behandling, men her har hensynet til den mere brede læserskare spillet ind. Arkitekten Peter Bering skriver kortfattet og præcist om restaureringsarbejdets udvikling fra midten af 1800-tallet til i dag, mens et forfatterkollektiv fra Nationalmuseets bevaringsafdeling i Brede, Lene Bregnhøj, Søren Møller og Verner Thomsen fint beskriver restaureringsarbejdet i herregårdenes indre »med lup, pensel og skalpel«.

Værket afsluttes med redaktørernes tidligere omtalte »Epilog«, hvor i øvrigt for første og eneste gang de »danske herregårde« i Norge og Slesvig perifert berøres. Endelig rummer bind 4 de obligatoriske registre, kort og ordforklaringer.

Storværket er grundlæggende baseret på en omfattende opsamling af den eksisterende viden om herregårdene ved indgangen til det ny årtusind. Godt 1.200 sider kan måske lyde lidt skræmmende i vor tid, men det skal man nu ikke lade sig forskrække af. Her lever værket nemlig op til tidens krav om visuelle oplevelser. Billeddækningen er så omfattende, at anmelderen uden at have foretaget en egentlig optælling eller måling umiddelbart vil antage at værket består af 2/3 billeder og 1/3 tekst. På den måde slutter værket sig fint til den danske tradition for smukke herregårdsbøger. Man må håbe, at det en dag bliver muligt at lave noget lignede for Danmarks andet store bidrag til kulturlandskabet: vore kirker.

Niels Peter Stilling

Jespersen, Astrid, Marie Riegels Melchior & Marie Sandberg (red):

Verden over. En introduktion til stats- og livsformsteorien og dens aktuelle anvendelse i etnologien

Museum Tusulanums Forlag. 321 s.

ISBN: 87-635-0465-0. DKK. 250,-

För en svensk etnolog är mötet med *Verden over* ett möte med en vetenskaplig värld som är mycket annorlunda än den han eller hon är van vid. Det som gör igenkännandet svårt är dels den framträdande roll det teoretiska arbetet har, dels författarnas sätt att förhålla sig till etnografien, alltså till de analytiska beskrivningarna av de empiriska företeelser som studeras. Men innan dessa särdrag diskuteras vidare, kan det vara på sin plats att kort presentera boken.

I sju artiklar möter vi »*den etnologiska stats- og livsformsteoris*« tillämpning, dessutom finns en introducerande artikel kring teorin, en artikel om teorins tillblivelse, en forskningsöversikt, samt en intervju med Thomas Højrup. De empiriska artiklarna spänner över ett brett spektrum av ämnen: USA och 11 september; EU:s kulturpolitiska konsekvenser; kulturarvsfrågor; bildandet av staten Israel; Malaysias etnicitetspolitik och danskt bostadsbyggande under efterkrigstiden. De uppvisar dessutom ganska olika strategier när det gäller att göra den teoretiska förankringen explicit i diskussionen.

I det inledande kapitlet konstateras tidigt att ett centralt nav för bokens diskussioner är att ett samhälles – en stats – organiserande är beroende av dess relationer till andra stater i världen. Detta antagande går i sin tur tillbaka på ett av teorins mest centrala begrepp, nämligen *anerkendelsen* – eller erkännandet. Det är i ömsesidiga relationer av erkännanden som såväl individer som stater etableras som subjekt och vardagslivets strukturer och processer kan därmed förstås som delar av erkännande-processer. I motsats till mycket annan etnologi, skriver Sandberg, Jespersen och Riegels Melchior i inledningskapitlet, uppfattas därmed vardagen inte som en särskild nivå, utan som något som bara kan utforskas om staten och de inbördes relationerna i statssystemet dras in. Det redogörs för det ganska omfattande teoretiska bygget på flera ställen i boken. Visserligen är det – åtminstone för en läsare som inte till vardags umgås med Köpenhamns etnologer – nöd-

vändigt med en grundläggande genomgång av teorin, eftersom den så markant skiljer sig från de flesta andra teorier som är i svang inom ämnet, men en viss uppstramning hade inte varit fel. Nu upprepas ett antal teoretiska utläggningar inte bara i bokens tre explicita teoretiskt diskuterande kapitel, utan även i flera av de mer empiriska texterna. Men det teoretiska arbetet imponerar. Den sammanfogning av i första hand Hegel och Marx – med inslag av Clausewitz och Aristoteles – som stats- och livsformsteorin byggts upp genom är emellertid allt annat än lättforcerad.

Nicolai Carlberg och Søren Møller Christensen har i artikeln *Our way!* föresatt sig att diskutera hur terrorattacken mot bl.a. World Trade Center i september 2001 kommit att innebära svårigheter att upprätthålla relationerna mellan en liberalistisk stat, fri världshandel och »the American way of life«. Slutsatsen tycks bli att den mest avgörande betydelse terrorattacken haft är att den skapat fruktan för nya attacker och därigenom ändrat statens funktionssätt.

I *Enhed i mangfoldighed og lighed gennem ensartethed* diskuterar Helene Rasmussen och Marie Sandberg EU:s kulturpolitik i relation till medborgarnas rättigheter. En viktig utgångspunkt är påpekandet att inom ramen för EU:s kulturpolitik finns inte bara ett kulturbegrepp, som tvetydigt pekar dels mot finkultur, dels mot ett mer antropologiskt kulturbegrepp. Dessutom blir *kulturella skillnader* ett viktigt tema inom ramen för kulturpolitiken, medan man inom ramen för rättighetschartern snarare lyfter fram det som är gemensamt för EU:s medborgare. I artikeln ges flera skarpsinniga exempel på hur EU-byråkratin försöker (retoriskt) hantera relationen mellan en verkligt existerande kulturell olikhet i förhållande till strävandena efter en europeisk enhet. Men från dessa ganska empirinära observationer tar artikeln vägen in mot Clausewitz och Hegel i ett fissionsteoretiskt resonemang, som vill sidoställa sättet att använda begreppen enhet och mångfald inom EU med den kulturvetenskapliga begreppshistorien. Detta må vara teoretiskt korrekt och möjligtvis också inomvetenskapligt intressant i statsformsanalysen, men bidrar enligt denna läsa-res uppfattning knappast till förståelsen av EU:s kulturpolitik.

Ett problem med denna artikel, liksom med flera av bokens övriga texter, är att när analysen rent faktiskt rör sig med empirin, som här utgörs av EU:s kultur- och rättighetspolitik så när den sällan längre än vad man kan möta i en större dagstidnings kommenterande artiklar, medan den, när den ger sig hän till teorierna, helt tycks tappa kontakten med det empiriska fältet. EU:s egna utsagor om kultur och rättigheter kontextualiseras ganska systematiskt in i fissionsteoretiska an-

taganden, snarare än att förstås utifrån sina egna sammanhang. Detta skapar en relation till läsaren där han eller hon måste övertygas av hur de teoretiska begreppen hanteras med en ganska lös förbindelse till empirin men utan djupare referenser till den konkreta verklighet som behandlas. Artikelns slutsats – att det som kännetecknar EU:s kulturpolitiska integrationsstrategier inte är enhet i mångfald, utan snarare *likhet genom homogenisering* – är mycket spännande men ett resultat snarare av den teoretiska begreppsutredningen än av en empiriskt övertygande argumentation.

Anja Olsen har i artikeln *Nationale strategier i EU* gått närmare in på hur nationella strategier i fråga om att peka ut bevarandevärda kulturmiljöer bara kan förstås i relation till EU:s historiska erfarenheter av nationalism och i relation till nationalistiskt präglad EU-motstånd. Hypotesen är att kulturmiljöpolitiken som ett yttersta syfte har att bilda medborgarna till medlemmar i en europeisk gemenskap, snarare än i en nationell. Det som ligger till grund här är ett omfattande arbete med att definiera om kulturarvens betydelse, från att representera det nationella till att representera det europeiska – något som är svårt inte minst eftersom EU som territoriell enhet också alltid består av nationella territorier. Med ett exempel från kustkulturen på Langeland visar Olsen hur denna omdefinieras från ett uttryck för något specifikt danskt till ett uttryck för en bestämd ekologisk anpassning. Därmed placeras välbekanta nationella kulturhistoriska uttryck in i ett europeiskt sammanhang.

I artikeln *Den nationale kulturarv og Sønderjylland* diskuterar Inge Adriansen, Peter Dragsbo och Thomas Højrup dels kulturarvsbegreppet, dels hur kulturarv gjorts till redskap i legitimering av territoriella anspråk i gränsområdet mellan södra Jylland och Slesvig. Med konkreta exempel visar författarna här hur minnesplatser också blivit omstridda i de nationalstatsformerande processer som präglat en stor del av Europas senare historia. Dessa kulturarv har därmed kommit att tillhöra kulturarvssektorns svårhanterliga saker, men med den viktiga (potentiella) funktion att just dessa minnen genom sin flertydighet ger gränslanden en fördel när det gäller erfarenheterna av ömsesidigt erkännande, flerspråkighet och flernationalitet. Till skillnad mot de flesta av bokens övriga empiriska artiklar innehåller denna mycket lite av teoretiska deklamationer och utläggningar. I stället finns här ett grundläggande teoretiskt perspektiv som får verka genom den konkreta analysen av en bestämd företeelse. Som text är denna då också – åtminstone för denna läsare – betydligt mer övertygande.

Signe Boeskov diskuterar i sin *Dannelsen af staten Israel* hur stats-

bildningen skedde i strid och sammanjämkning mellan målen om en judisk, en socialistisk, en demokratisk respektive en nationell stat. Artikelns ämne är i sig väl lämpat för statsformsanalysen och ger begreppen en konkret och relevant empiri att spela mot. Boeskov lyckas dessutom visa hur suveränitetsarbetet äger rum i ett tydligt spel där de nationella idéerna kom att få en dominans i förhållande till socialistiska och demokratiska.

I *Malaysias tilfælde* behandlar hur sammansatta etniska relationer blir föremål för interpellationer från staten men även ingår som en del av statens kamp för erkännande i statssystemet. Författaren, Pia Kjær Jensen, för ett relativt omfattande resonemang kring olika sätt att förhålla sig till etnicitetsbegreppet – essentialistiska, konstruktivistiska och marxistiska – men undviker såväl diskursanalytiska som postkoloniala (och andra senare) teorier. När stats- och livsformsteorin då lanseras som mer effektiv än de Kjær Jensen diskuterar blir resonemanget inte övertygande: snarare känns det som att hon slår in öppna dörrar genom att angripa teorier som få idag försvarar. I resonemanget kring etnicitet blir ytterligare ett mer generellt problem som präglar flera av artiklarna synligt. När författaren lyfter fram poängen med att betrakta etnicitet som en interpellationsstrategi – och sedan preciserar att detta handlar om hur staten konstituerar bestämda beroende subjekt och förser dessa med rättigheter och skyldigheter, t.ex. genom att erkänna bestämda etniska grupper – kan man undra över vad begreppssättningen egentligen tillför vår förståelse. Förutom själva begreppet *interpellationsstrategi*, är det nämligen mycket lite som är nytt i författarens resonemang här. Tyvärr skäms flera av bokens artiklar av sådana begrepp som – om man vill vara lite elak – mest liknar de tomma tunnorna som skramlar mest.

I artikeln *Statens æstetik* behandlar Marie Riegels Melchior de danska kollektivhusen som ett led i statens interpellationer i relation till sina medborgare. Författaren tar här spjörn emot ett sätt att förhålla sig till den materiella kulturen där *praktiken* står i fokus och vill i stället fokusera på hur väsentliga sidor av den materiella kulturen bildas genom statens suveränitetsarbete å ena sidan och det inre nationella projektet å den andra. Kollektivhusen placeras in i en kultur- och socialhistorisk kontext, inte minst genom hänvisningarna till den roll makarna Alva och Gunnar Myrdal spelade, där kollektivhusen framstår som ett sätt att försöka bygga sig fram till det goda, rättvisa och frigjorda samhället. Med korta referenser till kollektivhusanläggningarna Carlsro och Høje Søborg möter vi deras storslagna ambitioner men också hur de människor som flyttade in i husen värjde sig mot att

låta sig formas som det var tänkt. Just denna process hade det varit oerhört spännande att få veta mer om men i stället nöjer sig författaren med att konstatera att materiell kultur också är ett relationellt fenomen, som måste förstås i förhållande till större nationella och globala sammanhang.

Förutom de empiriskt grundade artiklarna upptas ca 140 av bokens drygt 320 sidor av olika teoretiska genomgångar av stats- och livsformsteorin. För en läsare utan särskilt intresse för de finare detaljerna i just denna teorins uppbyggnad tycks dess huvudpoänger vara dels att detta är en teoriuppbyggnad som lägger särskild vikt vid (de teoretiska) begreppens relationer till varandra, dels att staten kan betraktas som ett subjekt i ett statssystem och därmed ständigt driver en strid för att hålla sig samman och uppnå erkännande av andra stater. Jag är givetvis medveten om att detta inte bara är en grov, utan med största sannolikhet också en orättvisande beskrivning av teorin – men det är kanske först och främst en förtäckt undran över det teoretiska byggets relevans för empiriska etnologiska studier.

När Thomas Højrup lanserade livsformsteorin i boken *Det glemte folk* 1983 var det i en framställning som var etnografiskt och empiriskt mycket rik och de teoretiska resonemangen fördes hela tiden tillbaka till observationer av hur människor agerade, talade och tänkte. Detta var ett av skälen till att livsformsteorin kom att spela en roll även inom svensk etnologi och landsbygdsforskning (om än inte på långa vägar samma dominant roll som bland våra danska kollegor): här fanns en gemensam grund att tala utifrån och teorierna utformades utifrån en redovisad empiri. När de teoretiska diskussionerna under senare år i allt högre grad glidit från livsformer till statsformer har det gemensamma empiriska samtalsämnet också försvagats. När dessutom, vilket tyvärr är fallet med flera av artiklarna i *Verden över*, den redovisade empirin upplevs som tunn och intetsägande, blir det än svårare att förhålla sig hur väl de teoretiska begreppen kan fungera som konkreta analysverktyg. Det är lätt att vid läsningen få en känsla av att författarna velat skjuta sparv med kanoner; att de drar alldeles för stora teoretiska växlar på sitt material. Uttryckt på ett annat sätt kan man säga att teorin tenderar att framstå som det som inte bara hjälper till att ställa frågorna, utan som också ger svaren. I sådana fall framstår den empiriska diskussionen inte som annat än en helt onödig omväg för författaren. I många av texterna finns också en stor och inte sällan tung teoretisk överbyggnad, som, när den görs synlig i texterna, snarare gör det svårare än enklare att förstå de konkreta fall som diskuteras. Visserligen bidrar teorin starkt och tydligt till att sätta in det

konkreta i en delad och övergripande ram. Men jag kan samtidigt inte alltid befria mig från känslan av att statsformsteorin blir ett löst utanpåverk utan egentlig relevans för vår förmåga att förstå de konkreta fallen. Flera av artiklarna är i grunden utmärkta kulturanalyser av de fenomen som fokuseras – men där benämningar som interpellation, dannelselse, subjektivering, fission m.fl. egentligen inte får oss att förstå *mer av* det undersökta fenomenet.

Ett annat genomgående problem i *Verden över* är avsaknaden av referenser till annan etnologisk, socialantropologisk och besläktad forskning som pågår just nu. I den mån det finns referenser till annan forskning, är det oftast en forskning som många av oss som befinner oss i fältet upplever som föråldrad. Här hade jag gärna sett att stats- och livsformsteorin gått i närkamp med bl.a. diskursanalys, postkolonial teori, intersektionalitet eller ny-fenomenologi för att visa inte bara att stats- och livsformsteorin rör sig i ett annat teoretiskt fält, utan för att faktiskt försöka visa att de förklaringar och förståelser den producerar i någon preciserad mening är bättre än andra.

Trots många kritiska kommentarer vill jag avsluta med att hävda att *Verden över* är en viktig bok – dels genom att den ger en (relativt) lättillgänglig introduktion till stats- och livsformsteorin, dels (och framför allt) därför att boken ger oss exempel som är mitt i de fält många andra etnologer arbetar med och som därmed gör det möjligt för oss att mer konkret tänka kring teoribildningen. Det teoretiska arbetet är oerhört imponerande och saknar, så vitt jag kan se, motstycke inom vår ämneskrets. Jag hoppas att nästa antologi i ännu högre grad försöker komma till tals med den övriga etnologiska världen. Utan ett sådant närmande är nämligen risken överhängande att stats- och livsformsteorin kommer att vara en udda köpenhamnsk specialitet – och det vore synd och skam.

Kjell Hansen, etnologiska avdelningen, Stockholms universitet.

Anmeldelser

Asger Liebst:

Drømmen om Gladsaxe

En krønike om forstaden der forandrede Danmark. Gyldendal, 2006. 240 s.

ISBN-13: 978-87-02-05241-1.

ISBN: 87-02-05241-5. Kr. 299,-

For undertegnede har Gladsaxe altid været noget diffust i udkanten af København. Det var noget med TV-byen og senere Erhard – »orkanen fra Gladsaxe«. Ligefrem noget drømmeagtigt har jeg aldrig forbundet med denne kommune, socialdemokratisk og placeret sært ukonkret mellem motorveje og ringveje.

Hvis andre har det som jeg, er »Drømmen om Gladsaxe« både oplysende og især munter læsning.

Forfatteren kalder det en krønike, men der er ikke tale om nogen klassisk kronologisk gennemgang af et områdes historie. Titlen læner sig klart op ad DR-TV's serie »Krøniken« fra de seneste år, og den handler også temmelig meget om fjernsyn. At sælge dem, at producere programmer, at kontrollere dem og ikke mindst »være på«.

En gennemgående person i bogen er Frank Mogensen, hvis stræben efter penge og anerkendelse går via salg af dét alle må eje fra 1950'erne og frem: Fjernsyn. Den anden hovedperson er naturligvis Erhard Jakobsen, borgmester, folketingsmand og partistifter. En fiktiv middelklassefamilie er talerør for de intellektuelle, og til tider bedrevidende gladsaxeborgere, for hvem både en Frank med Franks Radio og Erhard med populismen er for meget af det gode.

Men mellem disse hovedpersoner går fortællingen der ud af. Forfatteren cykler i bogens start og slut gennem kommunen. Man er således ikke i tvivl om, at det er en meget personlig udlægning af 50 års historie man får serveret. Og forfatteren formår virkelig at få læseren til at tro på Gladsaxes betydning som arnested for væsentlige elementer i vores nyere danske historie: Herfra har vi opsvinget, forbrugerrisiken, bombemanden, protestpartierne, Blekingegadebanden – og meget mere.

Men det er skam også en fortælling med kilder, både skriftlige og i form af interviews med nøglepersonerne. Hvilket virker beroligende, især fordi Frank Mogensens børn har medvirket, og vel dermed sanktioneret udlægningen af denne nøglepersons rolle, også som ikon for opsvinget, på godt og vel især ondt.

Erhard Jakobsen bliver også grundigt behandlet, men dog med en vis distance og ikke tættere på, end hvad vi alle kan huske fra medierne – nu vi bliver mindet om det. Ikke at det heller er særligt rart, som forfatteren udtrykker det: »Populismen var hans mesterværk, den blinde antikommunisme hans makværk.«

Drømmen om Gladsaxe kan absolut anbefales, den giver et personligt og lokalt indblik i nyere tids historie – men langt de fleste vil nok, fra egne forstæder, genkende tidens ånd – og drømme.

Anette Tonn-Petersen

Annick Prieur & Carsten Sestoft:

Pierre Bourdieu. En introduktion

Hans Reitzels Forlag, 2006. 260 s.

ISBN: 87-412-0369-0. Kr. 298,-

Den franske sociolog Pierre Bourdieu's begreber om kulturel kapital og habitus er nærmest blevet en del af hverdags sproget, som anvendes uden for den akademiske verden, når mennesker forsøger at forklarer hinandens adfærd, men Bourdieu er meget mere end det.

Pierre Bourdieu, som døde i 2002, er en af verdens mest citerede sociologer. Hans anselige forfatterskab omfatter både empiriske og videnskabsteoretiske værker, mere end tyve bøger og talrige artikler - fra 1975 for en dels vedkommende i hans eget tidsskrift *Actes de la recherche en sciences sociales*. Man kan godt sige, at Bourdieu er en gammeldags polyhistor: Han tog først eksamen i filosofi, skiftede derefter til antropologi og senere til sociologi, og i 1981 blev han udnævnt til professor i sociologi ved Frankrigs eliteuniversitet Collège de France.

Både beundrere og kritikere refererer ofte til hans fattige baggrund og radikale synspunkter som værende styrende for hele hans forfatterskab. Analysen af dominansformer har da også altid stået centralt i Bourdieus sociologiske projekt, ligesom han hele livet har været politisk engageret. Dog er det først i kraft af hans intervention i generalstrejkerne i Frankrig 1995, at han blev betragtet som en af Frankrigs førende politiske intellektuelle. Hans kritik var særligt rettet mod »neoliberalismen« hvorved han forstod en tilbagevenden til liberalistisk økonomisk teori som samfundsmæssigt styringsinstrument, sådan som det sås hos vestlige højre-regeringer i 1980'erne og socialdemokratiske regeringer i 1990'erne

Der var dog også andet der drev hans forskning, ud over den sociale indignation. Det var hans kritiske syn på den dominerende funktionalistiske tradition i sociologien. Hans ambition var derimod at udvikle sin helt egen form for syntese af epistemologisk og metodologisk refleksion og empiriske undersøgelser. I fag-sociologien sammenfattes hans projekt ofte som et forsøg på at syntetisere hidtil uforenelige traditioner: en durkheimsk objektivisme fornyet med en strukturalistisk tænkning i relationer og kombineret med en webersk fokusering på aktørerne samt et konfliktteoretisk og magtanalytisk perspektiv lånt fra Marx. Netop habitusbegrebet forsøger at ophæve modsætningen mellem to grundlæggende opfattelser af menneskelig handling, på den ene side den subjektivistiske idé om, at individets handlinger er resultatet af dets bevidste og rationelle valg, og på den anden side den objektivistiske forestilling om, at menneskers handlinger er mekanisk determinerede af objektive strukturer.

Bourdieu slog igennem i Danmark i 1980'erne, hvor hans hverdagslivs-sociologi, som også var både teoretisk fundere og samfundskritisk, blev anset som en tiltrængt afløser for marxismen og strukturalismen. Han blev især kendt for sin uddannelsesteori og sin teori om det sociale liv som bestemt af menneskers smag og livsstil. I uddannelsesforskningen er det bogen »Reproduktionen«, hvor han viser hvordan uddannelsessystemet bidrager til at reproducere den eksisterende sociale orden i samfundet, der oftest fungerer som inspirationskilde. Heri viser han, hvordan de svage bliver sorteret fra

og de ressourcestærke bliver yderligere styrket i deres uddannelsesforløb. I de kulturvidenskabelige forskningsmiljøer er det snarere »Udkast til en praksisteori«, hvori habitusbegrebet udvikles, hvis idé er, at det enkelte menneske inkorporerer de objektive sociale strukturer i form af mentale eller kognitive strukturer, samt »Distinktionen«, hvor han sammenfatter tidligere undersøgelser af socialt differentieret smag for kultur, fra mad til kunst, der er flest referencer til.

I denne bog, som er en introduktion til Bourdieus forskellige værker, kommer forfatterne godt rundt i hans tænkning. Det er oplagt, at både uddannelsessociologien, praksisteorien og teorien om distinktion gives en god og grundig behandling i hvert sit kapitel. Derudover er der kapitler om hans feltbegreb, om hans politiske projekt og om hans epistemologi. Som læser bliver man også introduceret til hans lidt mindre kendte værker som *Homo academicus* (1984), som er en analyse af de højere, parisiske uddannelsesinstitutioner i 1960'erne og dermed også af de sociale betingelser for 1968 oprøret og *La Noblesse d'Etat* («Statsadelen», 1989), i hvilken han analyserer den franske magtelites uddannelsesbaggrund og udvikling. Det er en velskrevet introduktion, og der er meget godt at hente både for studerende, der stifter bekendtskab med Bourdieu for første gang, og for garvede akademikere, der allerede har læst ét eller flere af hans værker.

Der er ingen tvivl om, at der her efter hans død, er en fornyet opmærksomhed på Pierre Bourdieu, og hans bud på en forståelse af samfundets skjulte magt- og dominansstrukturer, hvilket bekræftes af, at antropologen Lisanne Wilken, også i 2006, har fået udgivet en anden introduktion til de vigtigste aspekter af hans forfatterskab som en del af serien Samfundstænkere på Roskilde Universitets Forlag.

Lene Otto

Edith Mandrup Rønn og Inger Hartby (red.):
Det forrykte menneske
Den psykisk syge i historien ca.1830-1980.
Skippershoved, 2006. 351 s.
ISBN: 87-89224-78-7. Kr. 248,-

Antologien *Det forrykte menneske* er opsigtsvækkende og interessant læsning, der

præsenterer den psykisk syge og dets omgivelser i perioden fra midten af 1800-tallet til ca. 1930.

Vi kan forarges over, hvordan vi tidligere har behandlet psykisk syge ved at inde-spærre, fastspænde og endda til tider tvangsfodre svært syge personer. Vi kan tvivle på, om diagnosticeringen altid mærkede reelt syge mennesker. Men man kan også nemt komme til at stille sig for god i sin egen tid og dømme fortidens »synder«.

Det er en af antologiens ærinder netop hverken at fremstille »fremskridt« eller »tilbageskridt« i behandlingen af psykisk sygdom, men i stedet at beskæftige sig med nødvendigheden af at se, at afvigende adfærd, psykisk sygdom, til alle tider, på alle steder, bedømmes i et rum af indforståethed (s.17). Eller mere præcist det er redaktør Edith Mandrup Rønns ærinde i antologiens første artikel, hvor hun argumenterer for at anvende en kulturhistorisk tilgang til emnet, og det er vel overordnet set også antologiens ambition?

Antologien er inddelt i tre temaer: Den psykisk syge i historien; kilderne til historien og metoderne, der kan anvendes til at fortælle denne historie. Et tema om Hospital og fængsel med beretninger om oprettelsen af og livet på udvalgte sindssygehospita-ler. Og endelig et tema om Patienters livshistorier.

Man skal gøre sig selv den tjeneste at læse Rønns indledende artikel: Forrykthed i fornuftens felt, først. Heri argumenterer hun for et kulturhistorisk blik på den psykisk syge i historien som supplement til den hidtidige psykiatrihistorie, der fortrinsvis er en faglig behandlings- og diagnosehistorie, og de ellers historiske biografier af kendte psykisk syge.

Personligt læste jeg selv patienternes livshistorier først. De kan fungere som en enkel og varieret indgang. Men både i enkelte af livshistorierne og i nogle af artiklerne om sindssygehospitalet viser det sig, hvor nærliggende det er retrospektivt at fremstille fortiden på en bedrevende måde, når det med nutidens øjne drejer sig om misrykt og fejlagnostisering af mennesker. Og her ville de pågældende artikler have fremtrådt stærkere ved at have taget Rønns overvejelser med sig i skrivningen.

En anden mere gennemført ambition er at

præsentere et helhedsperspektiv på patientens situation og oplevelser. Derfor tager artiklerne udgangspunkt i enten den psykisk syge og hans eller hendes samliv med omgivelserne i familien, på hospitalet, i samfundet eller i de statslige og samfundsmæssige foranstaltninger, der på det givne tidspunkt skulle medvirke til, at den psykisk syge blev til mindst mulig gene for samfundet og sig selv. Derved ønsker redaktørerne at repræsentere en tredje måde at håndtere den psykisk syges historie på frem for som hidtidig at beskæftige sig med diagnoser, behandlinger, foregangsmænd eller kendte personers psykiske sygdom. Hensigten er, at artiklerne i stedet præsenterer patienterne som anledning snarere end som eksempler. Denne ambition er lykkedes ganske udmærket. Alle artikler må siges at præsentere personer og/eller steder i en sammenhæng; personer og omgivelser i samspil. Og samlet set giver artiklerne et rigtig fint bredt perspektiv, hvor man både kommer meget tæt på den enkelte borgerfrues følelser og oplevelser, og i andre artikler næsten kan mærke varmen og duften på det enkelte hospital. Her fungerer de tre temaer optimalt og giver blot lyst til at læse mere.

Forfatterne spænder vidt fra etnologer, bioanalytiker, en arkivar, historikere, en tidligere ansat på hospital, et barnebarn, en pædagogisk forsker mv.. Bredden hos forfatterne er både antologiens styrke og svaghed. Tværfagligheden giver bogen en vidde i fremstilling, tilgang og emnevalg, som er kærkommen. Flere artikler er væsentlige bidrag til den historiske vinkling af psykisk syge som f.eks. Birgit Kirkebæks, Peter Scarff Smiths og Verner Beyer Petersens bidrag. Andre artikler er ganske gode og fungerer godt i sammenhængen. Men de mangler lidt at stille sig uden for en egen indforståethed.

Linda Bendix

Ditte Goldschmidt:

Udenfor: en rejsende romafamilie
Forlaget Vinduet, 2006. 230 s.
ISBN: 87-91844-46-0. Kr. 225,-

Under forarbejdet til min bog: »Sigøjnere i Danmark«, der udkom i 1969 på forlaget Fremad, havde jeg lejlighed til at fordybe

mig i Johan Miskows omfattende samling på Dansk Folkemindesamling. Men den gav kun lidt, som jeg kunne bruge til den bog om sigøjnere, som jeg havde tænkt mig at skrive. Det mest interessante for mig var en del gamle fotografier og avisudklip, der som regel ikke var dateret eller forsynet med avisens navn. Altså papir, som man ikke bryder sig om at bringe i en bog, hvis ikke særlige omstændigheder er til stede. Hoveddelen af samlingen var en stak breve til Miskow fra nogle sigøjnere, der var smidt ud af Danmark, og som da opholdt sig i Sverige og Norge.

Sigøjnere kunne naturligvis hverken læse eller skrive, så alle brevene var skrevne af andre efter diktat og alle underskrevet »med ført hånd« af brevskriveren. Stakken bestod næsten udelukkende af tiggerbreve eller i hvert fald breve, der på en eller anden måde handlede om sigøjnernes elendighed. De var uinteressante for mig, for hvad skulle de ellers handle om!

Helt ærligt tænkte jeg; kan alle disse tiggerbreve nogensinde have interesse for litteratur om sigøjnermiljøet bortset fra, at de dokumenterer, at det ikke var nogen dans på roser at være omrejsende sigøjner?

På den anden side kunne man heller ikke forestille sig, at temaet var: Hurra, hurra, her går det godt. Vi har det pragtfuldt og tjener masser af penge, som vi har investeret i en godt isoleret vogn med forspand af to heste, så vi lider ingen nød.

Nej vel – breve med et sådant indhold fra en sigøjner til »gadjoen« Miskow ville være utænkeligt. For selv om der var opstået et venskab mellem sigøjnerne og Miskow, var og blev han en gadjo i deres forestillingsverden, som de mente at kunne kalkulere med rent økonomisk eller på anden måde.

Og så får jeg pludselig Ditte's bog om »Miskows Samling« til anmeldelse. Forbavsende. Det er utroligt, hvad forfatteren har fået ud af de mange breve, der i begyndelsen blev skrevet af truppens gamle mor, og da hun faldt bort, tre søskende, som man følger gennem 20 år fra 1913 til 1934.

Forfatteren har helt enkelt lagt de mange breve, 170 styk, i kronologisk orden i forventning om, at noget ville åbenbare sig. Og det skete. Ved hjælp af navnet på den lokalitet, hvorfra brevene blev afsendt, kunne forfatteren fra første færd plote byernes

navne ind på et landkort og på denne måde følge sigøjnernes rejserute gennem 20 år. Noget ganske enestående, da det i sagens natur er en umulig opgave at holde rede på en sigøjnertrups rejse på kryds og tværs i »hjemlandet«, og når den krydser en landegrænse. Den dokumenterede rute fylder syv sider i bogen, så vi kommer vidt omkring.

Men ikke blot rejsemæssigt, for med udgangspunkt i brevene fører forfatterne os også vidt omkring i overført betydning. Der er næsten ikke den krog af det rejsende miljø, som vi ikke får lov at kigge ind i samtidig med, at vi får udførlig besked om, hvad der foregår. Alt med relevante kildehenvisninger, der gør bogen særlig værdifuld.

Vel, det var ret trivielt at læse side op og side ned om sigøjnernes elendighed og ustandselige tiggeri om penge hos den efterhånden aldrende Miskow, som helt havde tabt sit hjerte til de utrættelige stakler. Gennem årene blev han malket for mange penge, som han faktisk ikke selv kunne undvære.

Det fyldige noteapparat fra side 173 til og med side 203, hvor forfatteren breder sig med konkrete og dokumentariske henvisninger til love og bestemmelser samt til andre forfatteres iagttagelser om emnet, er både givtigt og interessant og viser, at emnet er umådeligt stort, og at ikke »stedkendte« nemt kan løbe sur i det af begejstring. Myten om romantik er falsk, hvilket tydeligt fremgår af bogen, som jeg anbefaler varmt til den interesserede læser.

Bogen er illustreret med samtidige fotografier fra »Miskows Samling« på Dansk Folkemindesamling, og alle er med udførlig billedtekst.

Til slut et hjertesuk: Jeg savner et navneregister og et stikordsregister ud til de mange krinkelkroge.

Anders Enevig

Carsten og Malene Fenger-Grøndahl:
Sigøjnere. 1000 år på kanten af Europa
Aarhus Universitetsforlag, 2006. 408 s.
ISBN: 87-7934-272-8. Kr. 348,-

Forfatterne skriver i forordet, at formålet med den godt 400 siders beretning er at vise respekt for »de hundredvis af romer, der er

grundstoffet og inspirationskilden til denne bog. Det er dem, vi har ønsket at give stemme, og deres virkelighed, vi har ønsket at give indtryk af».

Er det lykkedes?

Ja, det må man sige. Som læser bliver man slæbt ind og ud af, jeg ved ikke hvor mange sigøjnersamfund fortrinsvis i Øst- og Mellemuropa, hvor forholdene mildest talt er elendige.

Men først aflægger vi besøg i Indien for at spore oprindelsen til det mærkelige folkefærd. Her bliver vi præsenteret for en fyrig sangerinde og en marginaliseret gruppe slangetæmmere i »Det store Moderland«, der skal sandsynliggøre et vist slægtskab med Europas sigøjnere!

Og vupti er vi tilbage i Østeuropa for at finde ligheder med nutidens sigøjnere, der ikke aner spor om, hvor de stammer fra, og for øvrigt også er ligeglade, blot de ikke skal gå sultne i seng. Måske er der en forbindelse med Bulgariens bjørnetækkere og Flamenco i Spanien?

I 1963 hjemsogetes den makedonske by Skopje af et frygteligt jordskælv, hvorved mange tusind indbyggere blev hjemløse. I de følgende år genhusedes mange sigøjnere uden for byen i en mængde militære aluminiumsbaracker doneret af USA. April 1969 besøgte jeg det lille samfund, Shutka, der allerede dengang blev berømmet som noget ganske særligt, hvilket forfatterne i denne bog kan bekræfte. Bebyggelsen fungerer perfekt som en ret selvstændig kommune med alt, hvad dertil hører – selv om den samtidig er Europas største sigøjnerghetto.

Men bortset fra Shutka er alle andre sigøjnerbebyggelser sørgelige eksempler på, at der er tale om fattige mennesker, der fra arilds tid på en eller anden måde er tvunget ud af majoritetssamfundet, og som derefter har dannet deres egne samfund. De blev betragtet som snyltere.

Som tiden gik gled de udstødte ind i det kulturmønster, der er karakteristisk for udstødte og omvandrende: Et gensidigt fjendskab med det bofaste samfund, der helt automatisk nedarves gennem generationer.

Hvad er årsag, hvad er virkning?

Problemet er umådelig stort, da vi taler om flere millioner mennesker. Ingen kender det

nøjagtige tal, for hvad er en sigøjner – eller en roma, som forfatterne konsekvent benævner dem? Og for os pæne og civiliserede mennesker i EU ser det uløseligt og håbløst ud for alle de asociale, som i disse år ved indlemmelsen af nye stater blive ligeværdige EU-borgere, der uhindret kan rejse fra land til land inden for unionen.

Teknisk set er det en flot bog med mange farvefotos, der desværre mangler oplysninger om data med tid og sted, motiv og fotografens navn. Bag i bogen findes en udførlig »Kildeliste« for hvert af de ti kapitler samt »Afslutning« og »Generelt« med henvisning til »Skriftlige kilder, elektroniske kilder og film«. Et værdifuldt afsnit, men helt ærligt savner jeg et noteapparat, hvor forfatterne gør nøjagtigt rede for, hvor de har oplysningerne fra. Og her rejser spørgsmålet sig: Hvilken genre skal man rubricere bogen i? Jeg formoder, det må være »journalisme« med tilsætning af konkretisme, dokumentarisme, politisme og publicisme. En genre, der ikke lige rammer min smag, men som i vor tid har et stort publikum, der er ligeglade med kontrol og fakta, blot det er letlæst. Faktaboksene ved hvert kapitel fortjener også at blive nævnt.

Det mest centrale afsnit i bogen er »Stikordsregistret«. Det fylder ti sider med to spalter. Det har været et enormt stort arbejde at få det så nøjagtigt og omfattende emnemæssigt, som det vitterligt er. Jeg har naturligvis ved stikprøver kontrolleret registret og er imponeret over, hvor nøjagtigt det er ført, selv om der kan være mange henvisninger til de enkelte emner.

Ved gennemlæsning af bogen i forbindelse med anmeldelsen har jeg noteret ca. 50 steder, som fængslede mig. Heraf har jeg kun fundet et emne på min liste, der ikke er nævnt i stikordsregistret, og det er ordet »Pindsvin«, som var en yndet spise i Frankrig før i tiden. Det var det også i visse familier af vore danske rejsende. Derfor min interesse. Og en lille rettelse; Sorte Sara bæres ikke i procession til havet den 24. maj, som der står på side 127. Det sker den 25. maj hvert år.

Jo, det er en god bog, som jeg varmt kan anbefale alle, der er interesseret i emnet.

Anders Enevig

Alan Hjorth Rasmussen:

En udmærket bekvem fiskeplads

Årstidsfiskeriet fra Nymindegab og Holmslands klit i 1800-årene. Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder og Museet for Varde By og Omegn, Varde, 2006. 312 s. Illustreret. ISBN 87-89834-63-1. Kr. 265,-

Det er med spænding, man åbner denne indbydende og velillustrerede publikation. Dels fordi emnet har klassisk etnologisk karakter – fiskeriet og fiskeboderne ved Nymindegab. Dels fordi netop Hjorth Rasmussen må være manden, der kan skrive en sådan bog. Han har om nogen dokumenteret en omfattende viden om fiskeriets kulturhistorie, både som mangeårig leder af Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg og som flittig forfatter til adskillige bøger og artikler om fiskeriets erhvervskultur og teknologi.

Med fokus på Nymindegab og området omkring Ringkøbing Fjords udløb handler bogen om 1800-årenes traditionelle vestkystfiskeri med krogliner efter torsk og kuller mellem Vejs i syd og Thorsminde i nord. Overordnet er bogen disponeret kronologisk med tre periodeinddelinger: 1825-43, 1843-50 og 1850-1900. Inden for hver periode beskrives emner som fangstmetoder, fartøjstyper, organisation, afsætning, årscyklus mv.

Et af de temaer, Hjorth Rasmussen (som i tidligere arbejder) har særligt blik for, er de interessekonflikter, som prægede fiskere med forskellige typer redskaber. I den første periode var det især striden om sild i Ringkøbing Fjord – om de skulle fanges med vod i udløbet eller ruser inde i fjorden – der skilte parterne. Kampen om silden førte til, at staten greb ind med forbud. Dermed anlås igen et klassisk etnologisk tema, nemlig skismaet mellem lokal sædvane og centraldirigering. Materialet fra Nymindegab underbygger erkendelsen af, at statslig regulering i fiskeriet i det lange løb nødvendigvis må bygge på forudsætninger og forhold i lokalområdet.

Fiskeriet fra Nymindegab var begunstiget af, at man slap for at trække fartøjerne på land. De kunne i stedet sejle ind og ligge i læ i udløbet fra Ringkøbing Fjord, selv om det ikke var uden problemer. Ud over en grundig redegørelse for de forskellige bådtyper, beskriver bogen også, hvordan udløbet til stadighed ændrede sig med deraf følgende omskiftelige sejlmuligheder ind og ud ad

»Gabet«. Men bogens tyngdepunkt ligger på en detaljeret beskrivelse af det særlige og – også for den tid – ganske eksotiske liv, som hvert forår udspillede sig i og omkring fiskeboderne ved Nymindegab. For det tætte samliv mellem fiskere og esepiger pikerede naturligtvis datidens moralister. Et nærmere studium af kilderne viser dog, at nok fandt nogle af deltagerne i forårsfiskeriet sammen i senere ægteskab, men antallet af uægte børn havde på ingen måde et omfang, der kan styrke fordommene om Sodoma og Gomarra i klitten.

I sidste del af 1800-årene forandredes mulighederne for effektiv afsætning af fisken dramatisk. Hvor de enkelte bådnav tidligere havde »løbere«, som opsøgte potentielle kunder i en radius af 20-30 km, åbnede jernbanen fra 1887 for direkte eksport af fersk fisk til auktionerne i Altona og Hamborg. Jernbanen kom ikke til Nymindegab, men til Lemvig og Ringkøbing og – hvad der især fik betydning – til Esbjerg, byen der omkring århundredets slutning kom til at virke som en magnet på fiskerne fra Klitten.

Bogens sidste afsnit hedder meget betegnende »Til Esbjerg«. Mange unge mænd var »langtidspendlere« mellem Klitten og Esbjerg, inden de endelig fik mulighed for at købe egen kutter og bosætte sig permanent i den nye by. I antal udgjorde fiskerne fra Holmslands Klit en ringe del af Esbjergs totalbefolkning, men inden for fiskerierhvervet var deres dominans markant. Således viser en opgørelse, at ca. 52 % af den fastboende fiskerbefolkning i Esbjerg stammede fra Holmslands Klit.

Sammenfattende må man sige, at »En udmærket bekvem Fiskeplads...« er en imponerende bog. Dens store styrke er det omfattende kildemateriale, som fremlægges i bearbejdet form i tabeller og skemaer og som i Hjorth Rasmussens fremstilling giver et detaljeret og levende indblik i - og overblik over - et væsentligt kapitel i dansk fiskeris historie.

Eske Wohlfahrt

**Gunnar Solvang:
Dansk flinteindustri**

En kulturhistorisk skildring af en glemt landindustri. Køge Museum, 2006. 352 s. samt CD. ISBN: 87-90299-17-5. Kr. 350,-

Gennem de senere år har museumsmanden og etnologen Gunnar Solvang på Køge Museum interesseret sig meget levende for egnens helt specielle landindustri, flinteindustrien, dvs. indsamling og gravning af kugleflint og sortflint. Meget systematisk bliver der gået til værks, så læseren uden særlige forudskaber også kan følge med.

To former for flint blev udnyttet, sortflint, blokke af flint, som blev brugt til brænding og knusning især til den keramiske industri, sandpapir m.m. og så kugleflint, som er flint der er vandruget og dermed har fået en form som egnede sig godt til malemidler i de kuglemøller, der blev brugt. Her blev det den stærkt voksende cementindustri, der stedse aftog mere og mere kugleflint til cementmøllerne. Da så F.L.Smidth opfandt rørmøllen i slutningen af 1800-tallet, gik det for alvor stærkt med brugen af kugleflint.

Nærmest lidt undskyldende beretter forfatteren om, hvordan undersøgelsen egentlig kun skulle have været lokal og holdte sig til Køge- og Stevnsegnen, men så kom Møn med og resten af landet alt efter, som kilde-materialet voksede og kontakterne forgre-nede sig.

Flint har været brugt siden stenalderen til alle former for redskaber, hvor så bronzen og især jernet fortrænger flinten til redskaber, undtagen til ildstål, ildgøringsværktøj. Her fortsætter brugen af flinten lige til fyrstikkerne kom frem i begyndelsen af 1800-tallet.

En anden anvendelse, som flinten havde fra midt i 1600- til midt i 1800-tallet, var som bøsseflint, til antændelse af geværer, pistoler og kanoner. Det er blot en form for fyrtøj, der blev brugt her, som afløser for luntten. Danmark importerede flere 100.000 stk. bøsseflint om året, og her kunne den lokale fabrikation godt være med, men det kneb dog af og til. Da percussionslåsen midt i 1800-tallet afløste flintelåsene, var denne niche-fremstilling slut.

Flinten forekommer både som fastsiddende, som lag i klinter, og så er der den på forstranden opskyllede flint og flinten, som tidligere er aflejret i revler. Forbindelsen til og problemerne med de firmaer, der udnyttede kalken, for eksempel Fakse Kalkbrud A/S, var her af og til problematisk.

Særlig ejeren af retten til ressourcerne,

brydning af kalk og flint, godsejer Scavenius til Gjorslev, havde gennem lange tid søgt at sikre sig retten til undergrunden og forstranden og sørge for at skaffe billig arbejdskraft ved at udstykke gårde til flere husmandsbrug og til jordløse huse. Her kunne sandelig også komme hindringer i vejen for initiativrige personer og firmaer.

Et af disse lokale foretagender var Dansk Flint-Export, som blev grundlagt af gårdmandsønnen Ch. Fr. Christensen fra Hol-tung i 1901. Til fødegården hørte den eneste mulige vej ned til kysten foran Stevns Klint, så der var noget at udnytte. Meget mod faderens vilje interesserede CFC sig for handel med flere ting for senere at koncentrere sig om Flinteindustrien og dermed fravælge landbruget.

Man må også huske, at der fra Køge Havn og fra de små ladepladser på kysten sydover til Rødvig Havn var en livlig skibstrafik til København med salg af varer og tilbagetransport af andre varer. Og flinte-eksporten foregik fra Københavns Havn.

Vi kan følge, hvordan flinten blev indsamlet af lokale beboere, blev opkøbt af initiativrige personer som CFC og senere af andre firmaer, i indbyrdes konkurrence. Vi kan også følge hvordan gravning af flint foregik i de revler, der fra langt tidligere tider var aflejret flere steder langs kysterne. Her begyndte man med håndredskaber, skovle for siden at fortsætte med store gravemaskiner. Man undres over hvor meget kugleflint der lå »klar« til opgravning og hvor meget, der egentlig var brug for på verdensplan. Det var igen cementindustrien, der ekspanderede voldsomt. Men ved opgravning maskinelt måtte flinten sorteres endeligt på lagerpladsen, for eksempel på Køge Havn, hvor Dansk Flint- Eksport (DFE) først havde 300 kvadratalen plads og siden 1000 kvadratalen. Det var meget vigtigt, at kugleflinten blev sorteret så grundigt som muligt for at opnå markedets bedste pris.

Man kan også følge hvor store anlæg, der blev etableret for at fragte den opgravede flint ud til kysten, hvor den skulle udskibes fra. Alle disse anlæg er væk i dag. Tip-vognsspor blev anlagt og kørebroer anlagt, svævebaner, løbebroer og sågar siloer ude i vandet. Flinteindustrien var bestemt ikke nogen ubetydelig industri.

Også i andre dele af landet blev der ud-

nyttet flinteforekomster som var til stede. Det var på Feddet i Ods herred, naturligvis på Møn, på Langeland, Samsø, Ærø, flere steder på Djursland og ved Fjerritslev. Og så må man hele tiden huske, at Danmark konkurrerede med flinten fra Frankrig og England på det store verdensmarked.

Takket være meget godt bevaret kildemateriale, særdeles mange gode billeder og så forfatterens mange interview med personer, som har haft direkte eller indirekte tilknytning til denne danske landindustri og store eksportindustri, har denne vægtige undersøgelse kunnet foretages, og denne bog kunne udgives. Der er også arrangeret en udstilling på Køge Museum.

Flinteindustrien udfasede i perioden 1967-87, og sluttede som selvstændig opgørelse i Danmarks Statistik med 126,6 tons til en værdi af kr. 46.000,- i 1987. »En epoke i dansk industris historie, som havde stået på igennem ca. 100 år – stærkt præget af få, store firmaer med Dansk Flint-Export som eneherskende fra 1930 – var udlevet og dermed afsluttet«.

Men så kommer sporene i landskabet, og her kan man følge forfatteren på en god fototur rundt til flere af stederne. Der er selvfølgelig kulturspor i landskabet efter denne tidligere så omfattende råstofindustri, men havde man ikke de gamle foto, fra den gang, hvor industrien var i fuldt flor, ville vi nok ikke forstå »hullerne« eller rester af betonfundamentene i dag.

Undersøgelsen er ledsaget af mange gode grafer og af gode kort. Forfatteren har tilmed selv tilrettelagt og layoutet bogen, al ære værd for det. Det er et meget flot stykke arbejde, vi kan glæde os over i dag og rose ham og Køge Museum for.

Men jeg kan dog ikke dy mig for at påpege i hvert fald to fotos, som er misforståede. Billede s. 36 af »Flintelås på dansk gevær fra 1700-tallet...« er tydeligt et engelsk gevær fra Tower med den engelske krone og GR under samt militærets pilemærke, og s. 244 står »Godfred Christensen i færd med at autogensvejse ..«. Man skal have en elektrode i den ene hånd og brænderen i den anden. GC holder med bægge hænder om brænderen, har sat fuldt blus på, så gnisterne flyger. Han er i færd med at overskære et stykke jern med autogenanlægget/skæbrænderen. Det er igen

en detalje, men når alt virker så tillidsfuldt, studser jeg alligevel lidt.

Her er vi så fremme ved, hvad de mange fotos også afslører, af dårligt ergonomisk værktøj, som skovle uden krykker på skafterne, dårlige trillebørene og dårlige arbejdsstillinger. Det har været et meget hårdt fysisk slid, men sådan var »de gode gamle dage«. Mange af arbejderne smiler til fotografen, hvorfor kan man spørge? Er det noget, man automatisk gjorde?

Storm P. har ikke levet forgæves, når man ser på de mange maskiner og anlæg, som blev konstrueret og som øgede produktionen, det var vel ikke kun for at lette arbejdet med hånden?

I indledningen sammenligner forfatteren flinteindustrien med stembrydningen på Bornholm, og her kan jeg kun beklage, at forfatteren er kommet til at læse en vildledende artikel i et jubilæumsskrift. Ligeledes kniber det også lidt med kendskabet til den keramiske industri på Bornholm, der var ikke kun Hjorths Fabrik. Så jeg kunne ønske, at han var blevet vejledt noget bedre, så også disse småting kunne være undgået.

Hvor om altting er. Det er en spændende, tankevækkende og meget lærerig bog, Gunnar Solvang har beriget os med. Den vil stå som et monument over en for længst ophørt råstofindustri, som havde stor betydning for flere dele af landet. Den vil være en vægtig »sten« i beskrivelsen af vor industrielle kulturarv.

Henrik Vensild

Margit Baad Pedersen: Huse af kalk

Kalksten fra Fakse som lokal bygningssten. Østsjælland Museum, 2005. 56 s. ISBN: 87-983945-6-8. Kr. 65,-

En bog som afdækker et nyt og spændende felt om byggematerialer og bygninger, behøver ikke at være stor og dyr. Den kan til gengæld - som tilfældet er med etnologen Margit Baad Pedersens lille publikation Huse af kalk - både være spændende og kærkommen, når den som her belyser en hidtil ubeskrevet side af en lokal bygningskultur med fokus på brugen af kalksten fra Fakse Kalkbrud. Forfatterens udgangspunkt er en undersøgelse i 2003 af ca. 430

bygninger på Fakseegnen. Materialet, som nu er tilgængelig i en database, er efterfølgende blevet suppleret med arkivoplysninger og publiceret sammen med en række udmærkede fotografier og enkelte oversigtskort.

Bogen indleder med et kort tilbageblik over kalkforekomster i Danmark og benævnelser på de forskellige bygningssten af kalk, som siden middelalderen har været brudt, hvor den var tilgængelig nær jordens overflade. Dette var tilfældet i et bælte fra Sydøstdanmark over Djursland, Mariager Fjord til Thy og Vester Hanherred. Kalk blev brugt dels i brændt form til kalkmørtel, dels til kalk- eller kridtsten (limsten), tilhugget som kvadresten og anvendt som byggesten i middelalderens kirkebyggeri.

Kalkstensbyggeriet dominerer på Østsjælland, hvor de fleste kirker på Stevns er opført i 11-1200-tallet af kridtsten fra Stevns Klint. Stenene blev desuden eksporteret og findes i mange kirker langs Køge Bugt. Kridtsten fra Stevns blev også anvendt, da Absalon i 1167 påbegyndte byggeriet af sin borg ved Havn - København.

På Randerseggen opførtes i middelalderen ni kirker af kalksten, hentet fra Djurslands kalkklinter. Omkring Fakse blev den lokale faksekalk (koralkalk) brugt som tilhuggede kvadre i de romanske kirker, men indgik også i andre detaljer ved kirkebyggeriet. Faksekalk udgør stadig kernen i flertallet af disse kirker.

Fra middelalderen er imidlertid kun få verdslige bygninger tilbage i kalksten, heraf det endnu godt bevarede Gjorslev på Stevns, opført ca. 1400 af Roskildebiskopen Jens Lodehat.

Brydningen af kridtsten fortsatte på Stevns uden afbrydelse efter middelalderen. I nyere tid anvendtes kridtsten i 15-1600-tallet, da mange østsjællandske kirker fik tilbygget våbenhus, tårne og opført kirkegårdsmure. Det samme gjaldt kirkebyggeriet på Djursland, i Thy og Hanherred. Derimod kan der ikke dokumenteres en kontinuerlig brydning af koralkalken fra Fakse. Først ca. 1660 dukker der igen efterretninger op om brug af faksekalk til bl.a. genopførelsen af Tryggevælde efter svenskekrigen. Men reel betydning fik kalkstenene dog først i de senere byggerier.

De jorde, hvorpå faksekalken fandtes, til-

hørte i midten af 1700-tallet godserne Vemmetofte Kloster, Rosendal, Gavnø, Jomfruens Ege, Københavns Universitet, Gisseltelt Kloster samt Fakse præsteembede - alle med ret til at bryde kalk. I 1761 fik også Bregentveds besidder - A.G. Moltke - del i rettighederne. Udnyttelsen af kalken gjaldt dog dengang udelukkende brænding til kalkmørtel, mens kalksten til byggeri ikke havde været aktuelt siden middelalderen.

Netop A.G. Moltke, Bregentved, tilskriver forfatteren genindførelsen af faksekalken som bygningssten. Moltke var velhavende og indflydelsesrig, og han besad en utrolig virketrang, hvormed han tog fat på at istandsætte sine godsbesiddelser - også hans indsats i landboreformerne vil være velkendt.

Foruden udskæring af koralkalken i kvadrer, og til mindre kalksten, så Moltke mulighederne i at opføre grundmurede bygninger af brudsten - fx kalk- og flintesten, hvorved man kunne spare på tømmeret i bindingsværket. Fra 1762 blev der skåret kalksten til brug for udfyldning af bindingsværket samt opmuring af skorstenspiber. Moltke havde store forventninger til brugen af kalksten til ydervægge i grundmurede huse, men senere blev man betænkelig.

Anderledes og mere vellykket gik det med at benytte brudsten, hvoraf de første bygninger blev opført 1757-58. Siden fulgte flere af godsets avlsbygninger i området - fx ladebygningen på Sofiedal, Terslev, stald, lade og portbygning til Tryggevælde (1767) og på Turebyholm (1779-80).

Bygningsstenene fra kalkbruddet blev i første omgang anvendt til godsets driftsbygninger. Derimod lykkedes det ikke A.G. Moltke i 1700-tallet - trods ihærdige forsøg - at få godsets fæstebønder til at bruge kalksten til forbedring af gårdenes klinede vægge i stedet for de mere udsatte lertavl. Baggrunden skyldtes utvivlsomt de øgede udgifter til byggeriet, men nok især at bønderne var uhyre traditionsbundne.

Først fra midten af 1840-50'erne begyndte bønderne for alvor at tage kalkstenene til sig, men da var selvejet også ved at vinde frem. Undersøgelsen påviser da også, at der endnu i 2003 kunne opspores 46 ejendomme med én eller flere bygninger i bindingsværk med kalksten i væggene. Men efter forfatterens mening findes der utvil-

somt flere. De er blot svære at identificere, da væggene ofte er dækket af et pudslag, og byggematerialet som regel kun afsløres ved evt. skader.

Mest øjnefaldne er de grundmurede kalkstensbygninger, som stadig findes i stort tal på Fakseegnen. Et tidligt eksempel er Rosendals hovedbygning, opført 1847-49 med M.G. Binnesbølle som arkitekt. De fleste er dog opført fra 1860'erne og frem til ca. 1940. Ved første øjekast kan husene godt minde om kampestenbygninger, men kalkstenen er lysere. Murene er opført som såkaldte kassemure i tykkelsen 47-63 cm - to mure med fyld imellem, hvilket bl.a. kunne være flint. Bygninger i flere etager har de tykkeste mure. Nogle er opført i blank mur og har fremspringende, kelet eller fladskårne fuger, mens andre er overpudset og kalket.

Bogen beskriver adskillige eksempler på kalkstensbyggeri især i form af godsernes stald- og avlsbygninger, men også på almindelige gårde, hvis grundmurede stuehuse dog først vandt indpas fra 1850'erne og 60'erne. Desuden bygninger i Fakse og Fakse Ladeplads, der fra omkring 1870 var under anlæggelse med oprettelsen af A/S Fakse Kalkbrud. Af gode eksempler i Fakse nævnes fx Postgården (nu BG Bank) og Strandgårdhuset, en tidligere arbejderbolig med lejligheder for seks stenbrydere. Et godt eksempel er også den tidligere fattiggård i Hovby lidt uden for Fakse. Men også andre eksempler henvises der til, ledsaget af gode fotos.

Kalkstensbyggeriet var naturligt koncentreret til Fakse og nærmeste omegn. Vestligst rakte det fra Konradfelt i Bråby, sydligst til Fedgården under Gavnø ved Præstø Fjord. I øst til Højstrup under Vemmetofte og nordligst til Turebylille. Nævnes kan også, at indgangspartiet til Gl. Carlsbergs bryggeri i Valby er opført i kalksten fra Fakse. Tidsmæssigt fandt faksekalk i nyere tid anvendelse fra midten af 1700-tallet til ca. 1936, hvor en smukt bevaret bungalow regnes for et af de sidste byggerier. Alt i alt blev faksekalk anvendt i knap 200 år, hvorunder udnyttelsen af det lokale materiale kom til at sætte sit særlige præg på egnens bygningskultur.

I sin fremstilling sammenfletter forfatteren det historiske udviklingsforløb med den

specielle bygningsteknik og de forskellige, udmærkede eksempler på bygninger. Måske kunne fremstillingen af nyere tid, have fået enkelte aspekter til at fremstå en anelse klarere, hvis de havde været struktureret mere adskilt? Det må dog ubetinget understreges, at den som vil tilegne sig ny, spændende viden om Fakseegnens særlige bygningskultur, kalkmaterialets brydning og anvendelse i nyere tid, med Margit Baad Pedersens lille publikation, har fået en glimrende og længe savnet fremstilling, som tilmed er serveret i form af en læseværdig bog.

Gunnar Solvang

Inger Hartby:

Højskolens Døtre

Syddansk Universitetsforlag, 2006. 179 s.

ISBN: 8776740803,

ISBN-13: 9788776740801. Kr. 198,-

Formålet med bogen er at »analysere højskolekvindernes livsvilkår i perioden 1920-2000 og diskutere, hvorfor kvinderne ikke har fået den omtale de har fortjent«

Bogen er en bearbejdet udgave af forfatterens ph.d. afhandling fra 2003: Højskolens Døtre – En analyse af højskolekvindernes livsvilkår og kulturelle status samt folkehøjskolens forvaltning af køn 1920-2000. Den forudgående periode er behandlet i bogen fra 1999: Højskolekvinder – mor, søster, datter – En analyse af højskolekvinders kulturelle status og livsvilkår 1870-1920.

Inger Hartby har valgt at skildre temaet gennem fire udvalgte livshistorier fra 1900-tallets højskole. Således ses Karen Brøndsted (1897-1992) som eksempel på en traditionel opofrende højskolekvinde. Hun var gårdmandsdatter fra Fyn, lærerkone på Rødding Højskole og højskolemor på Lollands Højskole i årene 1935-1949. Solvejg Bording (1907-1970) var opvokset på Ry Højskole, elev hos Jørgine Abildgaard og Anna Krog og siden lærer på Snoghøj Gymnastikhøjskole i årene 1933-54 og derefter præst i Københavns Valgmenighed. Hun ses som eksempel på en »grænsegænger«, der »pendlede mellem mandlige og kvindelige opgaver«. Karen Brøndsteds datter Aase Andreasen fik en husholdningsuddannelse og blev forstanderkone på Vinding Højskole i årene 1949-70. Hun er eksempel på

højskolekvinden, der overfører traditionelle normer, men formår at omstille sig til ændrede vilkår. Dagny Trier Hansen Riis fra Vallekilde Højskole er eksempel på højskolekvinden, der lægger den traditionelle højskole bag sig (og måske også portrætmaleriet gengivet på bogens omslag?) og tilslutter sig Den røde Højskole i Svendborg i årene 1977-83. Nutiden er belyst ved fire anonyme bidrag som eksempel på hvorledes den »seje struktur« og »ægtefælleproblematikken« stadig findes i miljøet, men klares på forskellig vis.

Et mål med bogen er også at vise »hvordan kønsmønstre og kvindesyn så ud og forvaltedes i det grundtvigske højskolemiljø«. Det beskrives, hvorledes den grundtvigske ideologi, med rod i Paulus og Luther, foreskrev, at kvinden skulle stå »i skyggen af« eller bagved manden. Inger Hartby illustrerer dette ud fra den »hverdaglige ramme« i højskolehusholdningen, hvor forstanderkonen nærmest druknede i sit »kald«, i husgerning og omsorg, frem for at »realisere sig selv«.

Formentlig har højskolekvinder i 1900-tallets første del ikke følt sig så oversete, som bogen umiddelbart antyder. Højskolekvinden opfattedes netop som ligeværdig, »ved mandens side«, med komplementære arbejdsområder, ganske som i det af højskolefolk idealiserede traditionelle patriarkalske bondehushold. Det beskrives da også, hvorledes de selv var socialiseret ind i livsmønstret og indforstået med det som en »naturens orden«. Med afsæt i Inger Hartbys eksempelstof ledes man således til også at spørge, om ikke netop højskolekvindernes liv gav en vis mulighed for »selvrealisation«. Kvinderne professionaliserede i en vis udstrækning netop gennem egne »strategier« de traditionelle kvindeområder indenfor f.eks. husholdning og omsorg, og skabte dermed identitetsgivende arbejde eller endda politisk engagement. Og Solveig Bording, og andre med hende, blev respekteret såvel for en alternativ livsstil som for anderledes interessefelter. Forfatteren skal roses for, at hun har draget højskolekvinders livshistorier mere frem i lyset, så de i hvert fald ikke er underlagt og »tildelt funktionel rolle som en del af en gruppe og uden individuel betydning«.

Bogen er medlevende fortalt, spændende

kildemateriale er endevendt, og teoretisk stof er reduceret til mindre input. Den er meget betydningsfuld og medrivende i perspektivet rettet mod højskolekvindernes identitet, netop fordi de har været rollemodeller for generationer af kvinder over det ganske land.

Mette E. Havsteen-M.

**Bodil K. Hansen:
Familie- og arbejdsliv på landet
ca. 1870-1900.**

En undersøgelse af ægteskabsdannelse, familieførøgelse og arbejdsliv med særlig henblik på ændringerne i kvindernes arbejde. Landbohistorisk Selskab, 2006. 368 s. ISBN: 87-7526-202-9. Kr. 298,-

Efter en lang tilblivelsesproces er dette omfattende og alsidige arbejde fra Bodil K. Hansen udkommet. Bogen samler og udvider den række af spændende detailstudier, som hun tidligere har udført om kvinder på landet i den behandlede periode. Hun tegner med sin behandling af både økonomiske, politiske, sociale, kulturelle og religiøse ændringer i landbefolkningens hverdagsliv et både bredt og nuanceret billede af familieliv og arbejdsliv på landet.

Skiftet i landbrugets produktion fra selvforsyningshusholdning og korn som salgsvare til mere markedsorienterede brug med kvæg- og svineproduktion afsat gennem andelselskaber er omdrejningspunktet for den dramatiske ændring i familiestrukturen og ikke mindst i kvindernes arbejdsliv.

Den begyndende omlægning til mejeribrug og smørproduktion gav i en periode på 10-15 år kvinderne en ny og magtfuld stilling. I slutningen af 1870'erne var det pludselig kvindernes arbejde med mælken, der indbragte gårdene den største indtægt. Det gav grundlag for en investering i uddannelsen af kvinder i mejeribrug og til en mere selvstændig og anerkendt stilling for de højtlønnede mejersker og til mange store og små landbokoner, der kunne drive det til gode smørpriser og endda vinde medaljer i smørkonkurrencer for deres indsats.

Da mændene i slutningen af 1880'erne indså, at fremtidens indtægter lå i mælk og smør, påtog de sig dette tidligere ringeagtede kvindearbejde. På kort tid blev produktio-

nen i husholdene erstattet af andelsmejerier ledet af mænd. Endnu et kvindearbejdsområde blev ligesom brødbagning og ølbrygning lagt ud til industriel markedsproduktion og tilbage blev et kvindearbejde, der for de bedst stillede, der havde været på højskole nærmede sig et borgerligt kønsrollemønster, hvor »kvinden var livet i huset«, mens manden stod for det udadrettede og havde det økonomiske ansvar. For de dårligere stillede kvinder og tjenestefolkene blev det tilbageværende malke- og rengøringsarbejde rutineret og dårligere betalt. De dygtige og veletablerede kvinder på feltet gjorde modstand mod denne ændring, og flere kvinder end mænd forlod landet i slutningen af perioden og søgte nye livs- og erhvervs muligheder. Denne historie viser eksemplarisk, hvordan arbejdsliv og familieliv indbyrdes hænger tæt sammen, men også hvordan fokus på kvindernes arbejde og ønsker for deres liv giver et mere nuanceret og kritisk blik på den ofte nok berømede fremstilling af overgangen fra korn til animalsk produktion ledet af fremsynede og oplyste mandlige ledere. Forfatteren har tydeligt her sit hjerteblod og sympati hos de dygtige og driftige kvinder hvis evner, der blev kastet vrang på, mest af alt pga. af de patriarkalske traditioner og magtforhold.

Forudsætningerne for disse familieformer med ændringer af relationer mellem såvel ældre og yngre generationer, mellem mænd og kvinder, husbond og tyende analyseres sjældent grundigt og med en inspirerende brug og kombination af en række forskellige kilder.

Tre udvalgte geografiske områder behandles: Holbæknekn med Merløse-Tuse Herred, Møns Herred og Ulfborg-Hind Herred i Vestjylland. Lokale kilder i form af folketællinger, kirkebøger, erhvervsstatistik, retssager, foreningsarkiver, breve og dagbøger, tidsskrifter osv. samt en række meget fine illustrationer giver levende og overraskende indtryk af det levede liv og de lokale variationer heri både geografisk og socialt.

Vi møder således både husmands- gårdmands- og herregårdsmiljøer, stifter rigt bekendtskab med højskolernes liv og store betydning også på det landbrugsfaglige og familiemæssige område og får belyst de kulturelle forskelle mellem de urbane borgerlige intellektuelle på Landbohøjskolen og på

højskolerne og landboerne. Diskussionerne mellem forskellige synspunkter trækkes klart op og man får fornemmelsen af, at der var flere veje denne kulturrevolution på landet kunne have taget. Med den lokale variation vindes således dybde og nuancer, mens det samlede overblik og vurdering på nationalt og internationalt plan kun antydes.

Selvom hver analysedel afsluttes med en udmærket sammenfatning, savner man en mere overordnet placering af hver af disse i sammenhæng med hinanden. Undervejs præsenteres og diskuteres anden forskning på området, men ærinde har tydeligvis været præsentationen af det righoldige materiale samlet gennem en lang arbejdsproces. Den klassiske etnologiske tilgang i studiet af landbefolkningens hverdagsliv, parret med historisk grundighed fører sig fint og velkomment ind i Landbohistorisk Selskabs udgivelser. Bogen er letlæst og fortjener et bredt publikum, samtidig med at den præsenterer solid basisviden som er god for fagfolk at have stående på hylden. Det kunne have været spændende med en mere eksplicit diskussion af forholdet mellem familie og arbejdsliv, mellem kulturelle og økonomiske strukturer og mønstre

Lisbeth Haastrup

Paw Stylsvig Jeppesen:

Myten om den lykkelige selvejerbonde

Studier i fæste- og selvejergårdmænds vilkår i de midtfynske sogne Gestelev og Vantinge. Landbohistorisk Selskab, 2006. 157 s. ISBN: 87-7526-204-5. Kr. 148,-

Gode historieopgaver tager ofte udgangspunkt i den ene eller den anden revisionisme. Sådan er det også med Paw Stylsvig Jeppesens speciale om fæste og selveje på Midtfyn i det nittende århundrede. Specialet blev afleveret i 1991, og nu er det uden nævneværdige ændringer udgivet som bog. Jeppesen tager fat i den liberale argumentation, der har domineret i debatten om bøndergodsets overgang til selveje lige fra den store reformperiodes første årti, 1760'erne, til fejringen af stavnsbåndsløsningens 200-årsjubelæum i 1988. I alle årene blev selvejet fremhævet som et incitament, der fik bønderne til at optimere driften til deres eget og til landets bedste.

Specialets metode er den økonomiske histories udregning af gennemsnit, og den geografiske afgrænsning er snæver, idet Jeppesen arbejder i dybden med gårdene i de midtfynske nabosogne Gestelev og Vantinge. Fæstevæsenets afgifter i naturalier og hoveri omregnes, så de kan sammenlignes med selvejernes udgifter til lån i ejendom. Desuden tegner Jeppesen på baggrund af brandforsikringsarkivalier et billede af gårdbygningernes værdi. Ud fra dette materiale sammenligner han fæsteres og selvejeres økonomiske situation, og den, i forhold til den almindelige opfattelse, overraskende konklusion er, at fæsterne gennem hele perioden 1830-1920 havde mindst lige så gode økonomiske forhold som selvejerne, og at det mod periodens slutning blev stadig mere økonomisk efterstræbelsværdigt at sidde på en af de sidste fæstegårde. At selvejet på andre områder end de rent økonomiske kunne være mere attraktivt for bønderne end fæstet, er et forbehold Jeppesen er opmærksom på.

Undersøgelserne er således båret af en god ide, og resultaterne er, om end bundet til en lokal kontekst, interessante for læsere med særlig interesse for landboreformer og økonomisk landbohistorie. For den mere alment interesserede læser vil en række forhold, som nok er god latin i et speciale, men som ikke karakteriserer den gode monografi, imidlertid forstyrre. For det første følger opbygningen den klassiske universitetsopgave, hvor særdeles grundige afsnit gør vejleder, censor og nu også bogens læsere opmærksomme på forfatterens grundige omgang med kilderne, hans arbejde med en database og hans læsning af den relevante litteratur (den fra før 1991 vel at mærke). For det andet lider læsningen under de grundige resuméer og referater af allerede etablerede pointer. I den forbindelse trækker det også ned, at især kommaer og linieskift kunne have haft godt af en korrekturlæsning.

Hvor undersøgelsens styrke er den empiriske analyse, er den teoretiske konstruktion til gengæld en anelse svag. For det første omtaler Jeppesen allerede på side 14-15 og side 20 den liberale argumentation for selvejet som en »myte«. Det ville have fungeret bedre, hvis han i afsnittene forud for analysen, der etablerer den lykkelige sel-

vejer som en uunderbygget myte, havde brugt ordet »forestilling« og først i de afsluttende afsnit havde opereret med mytebegrebet. Desuden er de frejdige formuleringer om at skelne mellem myte og »realitet« en ikke ringe fordring.

Trods kritikpunkterne er Paw Stylsvig Jeppesens speciale en god afhandling, der har fortjent den publikation i bogform, som nu er en realitet. Kun kunne man have ønsket en gennemskrivning, der tog højde for nyere forskning og for monografiens anderledes genre end specialets.

Christian Ringskou

Niels Grue-Sørensen: Farvel til Almuen

Om den menige landbefolknings overgang fra en traditionel til en operationel tænkemåde omkring 1800. Forlaget Vinduet/Forlaget Underskoven, Polen 2006. 164 s. ISBN: 87-91844-35-5. Kr. 249,-

Niels Grue-Sørensen vil med sin bog *Farvel til Almuen* beskrive, hvordan almuens tænkemåde omkring år 1800 ændrede sig fra at være bundet af vanetænkning til at være reflekterende. Samtidig ønsker han at afdekke, om ændringen i tænkemåden skyldtes, at almuen landboreformerne eller en mere professionel skoleundervisning.

Bogen indledes med en karakteristik af almuen og dens tænkemåde i 1700-tallet. Da, der er få kilder fra almuens egen hånd, trækker Grue-Sørensen primært på præsternes beskrivelser af bonden. En del af karakteristikken af almuen består i at forklare den vanemæssige livsstil, hvor livet i landsbyen blev styret af traditionen. Grue-Sørensen hævder, at almuens tanker og handlinger havde karakter af ureflekteret vane, som fæstede sig gennem hyppig gentagelse af bestemt handle- og tænkemåder (s. 31). Tænkemåden var koblet direkte til de erfaringer, der kunne opnås gennem sanserne.

Efter denne grundlæggende karakteristik af almuen vender Grue-Sørensen sig til psykologien og Jean Piagets teorier om barnets kundskabsmæssige udvikling. Piagets forskellige stadier i barnets udvikling bliver gennemgået, og Grue-Sørensen mener, at det er sandsynligt at almuens udvikling

stoppede ved det præoperationelle stadie (s. 60-62). Til at underbygge denne antagelse gennemgås anvendelsen af bindeord i udvalgte tekster, idet det hævdes, at sproget har udviklet sig parallelt med samfundet og dermed også med tænkemåden. Derfor undersøges forholdet mellem sideordnede og underordnede bindeord i et par tekster forfattet af 1700-tallets elite, en mundtlig fortalt historie fra 1956 og folkeeventyr.

Herefter følger en gennemgang af skolen og undervisningen i 1700-tallet. Grue-Sørensen mener på denne baggrund, at det ikke var skolen, der ændrede almuens tænkemåde, fordi undervisningen var indtæring og udenadslære, så der skete ikke en frigørelse fra landsbylivets praktiske erfaring. Grue-Sørensen konkluderer, at ændringer ikke skyldtes elitens oplysningsarbejde, men opløsningen af fællesskabet, som betød, at bonden var tvunget til at tage stilling til ukendte ting – at hans væntekning blev brudt. Det betød, at almuen kunne få gavn af undervisningen. Denne udvikling sporer Grue-Sørensen i sproganalyser af nogle udvalgte bonde dagbøger. Bogen afslutter med et sidespring til en anden tid og en anden del af verden, nemlig 1930'ernes Usbekistan, for at vise forskellen i tænkemåde hos folk, der lever et traditionelt liv i et gammelt fællesskab, og folk der levede i et mere komplekst samfund.

Denne anmelder kan ikke lade være med at blive provokeret af denne bog, selvom den også indeholder mange gode elementer. Sproganalyserne er særligt interessante, men det er synd, at de er formidlet så dårligt, så det er svært at forstå konklusionerne. Det er også på mange måder en forfriskende angrebsvinkel at inddrage psykologien og studier af nutidige samfund for at finde inspiration til analyserne. Til gengæld irriteres man over, at anvendelsen af inspirationskilder virker så ukritisk. Størstedelen af de anvendte værker stammer fra 1950-1970, og bogen overtager den noget enstrengede udviklingsteori, der præger disse værker, som f.eks. den sydafrikanske psykiaters analyser af afrikaneres tænkemåder fra 1959 (s. 60-61). Nyere studier forbigås, hvis de da ikke blot afvises, som f.eks. Charlotte Appels afhandling om læsefær-

dighed i 1600-tallet. Man overbevises ikke fuldstændigt om bogens antagelser, fordi man aldrig kommer til at forstå almuens rigtigt, men fanges i andres beskrivelser af den som fremmedartet eller primitiv. Bogen bør læses for sine sproganalyser, og fordi den gør et forsøg på at forklare de ændringer i tænkemåden, som utvivlsomt finder sted. Men man skal som læser bevare sin kritiske sans.

Christina Folke Ax

Svein Haaland:

Lyngheden gennem årtusinder

Det europæiske hedelandskab. Oversat fra norsk af Niels Hørluck Jessen. Syddansk Universitetsforlag, 2006. 160 s. ISBN 87-7674-086-2. Kr. 198,-

I mere end 5000 år har bønder i Vesteuropa, i kystnære egne med næringsfattig jord og præget af et mildt og fugtigt atlantisk klima, drevet hedebrug, og lyngen har været den dominerende plante, på visse årtider grå og trist, på andre et blomstrende eventyrtræppe.

Om lynghedernes dyrkning og brug, deres økologi, har Svein Haaland, i samarbejde med flere forskere og museer, også danske, skrevet en smuk og indbydende bog. Geografisk strækker den sig fra Portugal til Lofoten i Norge. Den jyske hede intager en vigtig plads i bogen, og Ringkøbing Amt har da også støttet bogen økonomisk.

Det er ikke nogen stor bog til så omfattende et emne og så stort et landområde, men alligevel får man ikke så lidt at vide om hedens historie og livet på den, om den nødvendige afbrænding, om udnyttelsen af lyngen, om honning og får, om hyrder og hunde, om whiskey og billedkunstnere, der skildret hederne, den uforlignelige Hans Smidth f.eks. Heden i litteraturen har man ikke villet gabe over. Bogen er en sleben blanding af propagandaskrift, kulturhistorie og turistbrochure. I visse opslag mere det ene end det andet, Ikke desto mindre er det en morsom bog, og læser man den igennem, får man noget at vide om de europæiske heder. Og de smukke billeder giver lyst til selv at tage ud og se.

Eske K. Mathiesen

Jørgen Burchardt og Mette Schønberg:
Lige ud ad landevejen

Med hestevogn og bil på amternes veje 1868-2006. Syddansk Universitetsforlag, 2006. 383 s. ISBN: 87-991585-0-7. Kr. 325,-

Cicero skulle have udtalt, at den, der ejer en have og et bibliotek, savner intet. Hvilken plante, man skal købe for at have en alsidig have, skal være usagt. Men bogen *Lige ud ad landevejen* hører emnemæssigt til en sjældenhed. Man kunne frygte, at den udelukkende ville indeholde tekniske redegørelser for maskiner, biler, måleinstrumenter osv., men bogen favner bredt, og som læser får man indblik i den kulturværdi, som de danske veje repræsenterer. Kapitel 1 begynder med 1868 - året, hvor amterne fik overdraget det overordnede ansvar for vejnettet i Danmark. Kronologisk bliver man indført i den udvikling, som vejene, den menneskelige mentalitet, trafikregler og teknik gennemgår frem til 2006 - året, hvor amterne bliver nedlagt. Jeg foretrækker at læse bogen kronologisk, men man kan sagtens læse de forskellige afsnit uafhængigt af hinanden. Interessant er det at følge, hvorledes hestevogne og senere biler totalt udmannøvrer jernbanen som det foretrukne transportmiddel grundet vejenes udbredelse og forbedringer. Det havde man nok ikke spået tilbage i 1860'erne. I dag foregår 80% af al persontransport på vejene, et miljøproblem, der også bliver diskuteret til sidst i bogen, fra genbrug af asfalt til, hvorledes saltningen af veje skader miljøet. Bogen afliver myten om Jens Vejmand, men dokumenterer samtidig, hvorledes vejene blev til ved hjælp af håndkraft og senere maskiner. At bogens forfattere forholder sig kritisk til kilderne, gør den ikke kedelig, tværtimod. Et muntert eksempel fra afsnittet »Den manglende færdselskultur «: »I de store byer lærte man efterhånden, hvordan man skulle færdes i trafikken blandt de mange biler, men der kunne være områder i provinsen, hvor biler ikke var særlig udbredte. Her lærte børnene ikke de mange restriktioner, der var nødvendig for at omgås det farlige køretøj. Derfor blev der indført regler via et cirkulære så sent som i 1934, at når skolebørn fra provinsen skulle på tur til København, skulle læreren tage en stang på en meter med et gult flag med sig, hvorved trafikken kunne

standse, for at skolebørnene trygt kunne gå over vejen.«

Bogen indeholder et rigt og godt billedmateriale, der fint underbygger det skrevne. Afsnittet om Danmarks broer er forholdsvis kort. Personligt kunne jeg have ønsket en dybere redegørelse for Lillebæltsbroens, Storebæltsbroens og Øresundsbroens historie og tilblivelse. Selvom de to sidstnævnte broer ikke rangerer under amterne, har de dog spillet en væsentlig rolle for den almene borger, og man savner i det mindste en redegørelse for, hvorfor broerne næsten ikke er beskrevet i bogen, da de trods alt har spillet en stor rolle for amterne. Som helhed er bogen dog et gedigent stykke håndværk, der fortjener en bred læserskare, eftersom emnet er gjort interessant og spændende. Læseren præsenteres for oplysninger, der opfordrer til undren og lyst til at fordybe sig i viden om veje før 1868, samt minder vor samtid om, hvor vigtigt det er at have et brugbart vejnet. Tænk blot, hvordan det hele nærmest går i stå, når sneen falder. »Lige ud ad landevejen« er en passende titel, men man fornemmer, at arbejdsprocessen ikke har været lige ud ad landevejen. Således har forfatterne bl.a. skulle tage stilling til en hel del kilder og må have været flittige i arkiverne, men resultatet er til gengæld blevet et grundigt og læseværdigt værk om Danmarks veje. Når vejret tillader det, kan man passende gå i haven og fordybe sig i *Lige ud ad landevejen*.

Johan P. V. Laustsen

Kirsten Sass Bak and Svend Nielsen (red):
Spiritual Folk Singing

Nordic and Baltic Protestant Traditions.
Forlaget Kragen, 2006. 271 s.
ISBN 87-89160-11-8. Kr. 300,-

Værket *Spiritual Folk Singing, Nordic and Baltic Protestant Traditions* er resultatet af et nordisk og baltisk forsknings samarbejde, der for første gang giver et samlet et overblik over den folkelige salmesang i Norden og de baltiske lande Estland og Litauen. Forfattergruppen er specialister inden for området og består af: Margareta Jersild, Sverige, Urve Lippus, Estland, Rimantas Sliuzinskas, Litauen, Ingrid Gertsen og Irene Bergheim, Norge, Smári Ólason, Island,

Marianne Clausen, Kirsten Sass Bak og Svend Nielsen, Danmark. Med bogen følger der to CD'er med lydseksempler på folkelig salmesang fra de nordiske lande og fra Estland og Litauen.

Ved en folkelig koral sang forstås en varieret og udsmykket salmesang, der som regel tager udgangspunkt i ældre kendte koralmelodier, der var kendt før orglets tid i kirkerne. Det er en form for folkelig sangpraksis, der har været kendt i alle de nordeuropæiske lande inden for den luthersk-evangeliske kirke. Den folkelige koral sang er dog i dag så godt som ukendt i det danske kultur- og musikliv i modsætning til de religiøse folketoner i Norge og den folkelige koral i Sverige, som i disse år oplever en stor popularitet.

De enkelte forfatters artikler er meget forskellige. Det skyldes de forskellige landes traditioner, ligesom kirke- og vækkelseshistorie har været vidt forskellig. I Danmark, på Færøerne og i Norge finder man de samme tekster og melodier, da man alle de nævnte steder har anvendt Kingos forordnede salmebog fra 1699, men melodierne har dog udviklet sig højest forskelligt i overensstemmelse med den folkemusikalske stil i de enkelte lande. Danmark og Sverige har en del fælles melodier, men stilen og syngemåden er meget forskellig. Den folkelige svenske salmesang i Estland og Ukraine har været tæt forbundet med den svenske koral sang. De islandske salmemelodier afviger både tonalt og rytmisk fra det øvrige materiale, og både de finske og de litauiske melodier har stiltræk, der ikke kendes fra de øvrige kendte lutherske koralmelodier.

I værket findes gennemgang af tidligere indsamling og forskning, der bl.a. blev gjort af E. Tang Kristensen, L.M. Lindeman, Ilmari Krohn, O.M. Sandvik, Niels og Olaf Andersen, H. Grüner Nielsen, Thorkild Knudsen, Carl-Allan Moberg og mange flere. Herefter giver de enkelte forfattere en grundig historisk gennemgang af koral- og salmebøger i de enkelte lande. Fra reformationstiden blev der indført messebøger på modersmålet, og messesangen blev erstattet af salmesang. Dette skabte et umætteligt behov for nyskrevne og oversatte salmer. I løbet af 1500-tallet udkom der flere salmebøger. I 1699 blev Den Forordnede Ny Kirke Psalmebog/ Kingos Forordnede Salmebog afløst for flere ældre salmebøger

fra 1500-tallet i Danmark, Norge og på Færøerne. Gradualet til Kingos Forordnede Salmebog byggede i høj grad på ældre salmer og melodier. 89 af de 123 melodier fra gradualet var hentet fra Thomissøns salmebog fra 1569. Kingos salmebog kom til at spille en stor rolle i de næste århundreder og fik stor betydning for vækkelserne i 1800-tallet i Danmark, Norge og på Færøerne. I Sverige og på Island havde man lignende salmebøger, der fik stor betydning, senere kom de til i Finland, som sproghistorisk er et nyere land.

1600-tallets teologiske retning var præget af ortodoks luthersk teologi, men i løbet af 1700-tallet kom de pietistiske strømninger fra Tyskland og bredte sig op over Skandinavien; fra 1730 til 1746 havde Danmark, Norge, Island og Færøerne statspietisme. I Norge kom vækkelsesprædikanten Hans Nielsen Hauge 1771-1824 til at spille en væsentlig rolle, fra han i 1796 fik en kaldsoplevelse. Han rejste rundt i Norge som vækkelsesprædikant, selvom sådan virksomhed var forbudt efter dansk lovgivning. Haugebevægelsen fik efter 1814 stor betydning for den norske kirke og blev en stor lægmandsbevægelse. Omtrent samtidig dannede der sig en gudelig bevægelse mellem Vejle og Horsens i Danmark, der i 1830'erne fik navnet De stærke Jyder. I denne bevægelse kom Kingos Forordnede Salmebog til at spille en vigtig rolle. I kirkerne var der sangerkrige, der tjente som et middel i kampen for at beholde Kingos salmebog. Fra 1802 findes beretninger om sogne, hvor de vakte i menigheden sang efter Kingos traditionelle melodier og sejrede over degen, som ønskede at få indført Evangelisk-kristelig Psalmebog. Kingos salmebog blev ved at være omdrejningspunktet for bevægelsen indtil 1950'erne. I Danmark findes Kristeligt luthersk trossamfund i Tjørring ved Herning, der stadig bruger Kingos salmebog ved alle gudstjenester. Det er en menighed, der lever sit stille liv, hvor den folkelig koral sang stadig findes levende, og det repræsenterer de mest arkaiske lag i Norden.

Forholdet mellem koralbøgerne og den folkelige salmesang i 1800-tallet var sådan, at en dygtig og magtfuld kirkesanger kunne indføre nyere koralformer, men ellers måtte en nyankommen kirkesanger rette sig efter menigheden.

De ældre trykte koralbøger giver os mulighed for at sammenligne melodierne med den folkelige koralsang og er med til at give en ide om udviklingen. I mange tilfælde er der sket en forenkling, men der er også sket en nydannelse, som kan have foregået på et utal af måder. Kadencemønstret følger som regel den oprindelige koral, selvom melodien varierer stærkt; og det er i mange tilfælde kun muligt at finde samme korte melodifigurer i de mundtlige og i de trykte melodier. Genren er vel særlig interessant for de figurerede melodier, der vil sige melodier udsmykket med underdelinger af gennemgangsnoder og melismer. Dog er langt fra alle melodier i det danske materiale lige rigt udsmykkede. Af de udsmykkede melodier er der egentligt kun tale om tre melodier fra det jyske repertoire. Melodier med melismer vil sige melodier med mere end to toner på hver stavelse og kendes kun fra et par optegnelser fra 1800-tallet i Danmark. Melismer er ellers karakteristisk for den folkelige salmesang på Færøerne, på Island, i Norge, i Sverige og i Estland. Tonalit er melodierne i dur, i mol, kirketonale eller folketonale. I mange tilfælde er der tale om en blandingstonalitet, idet der tydeligt er sket en »durificering«, men mange melodivarianter har et præg af folketonalitet, som kan være sværende mellem dur, mol, en af kirketonearterne eller en modal folketoneart.

Til bogen *Spiritual Folk Singing, Nordic and Baltic Protestant Traditions*, medfølger to CD'er med lydseksempler af den folkelig koralsang fra alle de medvirkende lande i projektet. Der er i alt 68 lydseksempler, som på CD-skiven er placeret i samme rækkefølge som artiklerne i bogen. Ved at lytte til eksemplerne opleves virkeligt, hvor forskellig den folkelige salmesang har været i de nordiske lande, i Estland og i Litauen, men også de mange lighedspunkter. I Danmark er det nu mere end 40 år siden, Thorkild Knudsen publicerede en EP-plade med eksempler på De stærke Jydernes salmesang i Danmark. Den har i har i mange år været udsolgt og er i dag uhyre sjælden. Det er derfor glædeligt, at man med *Spiritual Folk Singing* får mulighed for i ord og toner at opleve den folkelige salmesang i Norden og i de baltiske lande.

Anders Chr. N. Christensen

**Jane Mink Rossen & Uri Sharvit:
A fusion of Traditions**

Liturgical Music in the Copenhagen Synagogue. University Press of Southern Denmark, 2006. 156 s. samt cd.
ISBN: 87-7674-038-2. Kr. 200,-

Begynd med at sætte cd'en i afspilleren og lyt! En noget fremmedartet lyd. Kraftige, intense og lidt rå mandsstemmer. Pludselig gjalder også et bukkehorn. Alligevel er der noget bekendt over det - og var der ikke også en sang på dansk? Det er optaget i et stort og støjfyldt rum. Ikke teknisk perfekt. Der er tydeligvis tale om en ældre optagelse.

Vi er i den jødiske synagoge i København på to helligdage i 1967. Det er liturgisk musik i et krydsfelt mellem recitation overleveret på øret, flerstemmige nodearrangementer og noget der nærmest lyder som danske salmer. Fascinerende - og næppe kendt af mange som ikke har tilknytning til den jødiske menighed. Nysgerrigheden bør være vagt.

Bogen er en god indføring til denne særegne hybridmusik - »a fusion of traditions«, et sammenløb af tysk og østeuropæisk jødisk tradition, europæisk kor musik og sange i dansk salmestil. Et kompromis mellem de ortodokse og de reformorienterede. Optagelserne er foretaget i 1967 af en ung, nyligt til Danmark ankommet amerikansk musiketnolog, Jane Mink Rossen. Hun er her stadig, og har nu fået udgivet det, der i mellemtiden er blevet et spændende historisk lyd-dokument. Hun skriver bogens første del om jødernes historie i Danmark med særlig fokus på menigheden og musikken i synagogen i København. Bogens anden del er af den israelske musikforsker Uri Sharvit. Han går tæt på musikken på cd'en og sætter den ind i liturgisk og europæisk sammenhæng.

Traditionen i synagogen er ashkezyani, en betegnelse der både dækker de tyske og de østeuropæiske jøder. Men der er betydelige forskelle mellem de to sangtraditioner. Sharvit sammenligner recitationen i København med den polsk-jødiske tradition. I København er det frirytmske præg og de hurtige toneranker ikke så fremtrædende som i Polen - især ikke når, kor og menighed er med. Der synges mere stramt og mindre ornamenteret, men samtidig mere kontrastfyldt -

en påvirkning fra den omgivende danske musikkultur. Men alligevel er et østligt præg tydeligt i recitationen: passager i »sigøjnerskala« og en organisk flydende rytme. De to markante kantorer, vi hører i indspilningen fra 1967, er Leopold Grabowski (polsk-tysk baggrund) og Eduard Fried (rumænsk-tjekkisk baggrund).

I korets sang er bevægelsen gået fra overlevering på øret i retning af sang efter klassiske korarrangementer. Men ikke alle korsangerne og kantorer læste noder lige godt. I optagelsen kan man høre (og i nodeeksemplerne se) resultatet af over 100 års brug af flerstemmig sang i synagogen. Korarrangementer af synagogens mangeårige korleder Max Bersowsky er blevet »sunget til«, forenklet og reduceret til 2-3 stemme. Melodien har fået den fulde opmærksomhed.

Hele liturgien bliver sunget, og Sharvit gennemgår de enkelte elementer. Rabbisens bibelske recitation, signaler blæst på bukehornet shofar på højtidssange i forbindelse med tekstrecitationen. Kantorens sang, der er baseret på faste modi (melodiske grundstrukturer). Sharvit påviser klare forskelle mellem polsk og tysk kantor-tradition. Dramatiske og kontrastrige moduskift er karakteristisk for stilen i København. Koret supplerer kantorens solosang med små udbrud og svar (Halleluja, Amen), har egne små flerstemmige korsatser og synger i øvrigt for i menighedssanger. Menigheden synger med på sange, der i mangt og meget minder om danske salmemelodier. En af dem synges tilmed på dansk.

Det er azhenazy-dialekten der traditionelt har været brugt i synagogen. Men 1960'erne blev den sefarieske udtale, som bruges i Israel, introduceret i synagogen. Kantor Grabowski lærte sig aldrig den sefarieske udtale, så særligt sproginteressererede vil kunne høre begge de to jødiske dialekter repræsenteret på optagelsen.

Jane Rossen giver i sin del af bogen hovedtræk af jødernes historie i Danmark igennem over 400 år. I 1584 kom serafiske jøder fra Portugal til Danmark som handelsfolk. Senere også tyske jøder. Den første synagoge blev indviet i 1732. I årtierne omkring 1800 var der kraftige brydninger mellem de ortodokse og de, der var indstillet på assimilering og reform af liturgien (re-

formisterne forsøgte sig allerede i 1817 med orgel, salmer og prædiken på dansk). Uenigheden fulgte også sociale skillelinjer - de velstående gik ind for reformer og assimilering, de fattige var mere ortodokse. De sefarieske jøder oprettede i protest deres egen synagoge. Med den tyske rabbi Abraham A. Wolff fik trossamfundet fra 1828 og i 60 år frem en markant leder, der samlede menigheden og så nogenlunde fik bilagt stridighederne - symboliseret ved indvielsen af den nuværende synagoge i Krystalgade i 1833. Og i den er der intet orgel - selv om der flere gange i 1800-tallet var forsøg på at få et. Det blev hver gang bremset af de mere traditionelt indstillede, der fastholdt synagogemusikken som ren vokal.

Danmark har stort set været forskånet for slemme antisemitiske optøjer, og den danske kongemagt har været tolerant indstillet overfor jøderne. Men der skulle være orden og sammenhæng i sagerne, så i 1814 blev ved lov indført en jødisk konfirmation efter luthersk mønster (forsvandt først igen i 1957 - men en af de danske salmer fra ritualer er bevaret). I 1849-grundlovet blev også jøderne sikret religionsfrihed. I slutningen af 1800-tallet kom mange russiske og østeuropæiske jøder til Danmark på flugt fra jødeforfølgelserne. De fleste af kantorerne i synagogen i København havde østeuropæiske rødder og bragte traditionen med sig. I 1930-erne kom en del tyske jøder til Danmark på flugt fra nazister. Langt de fleste danske jøder blev hjulpet til Sverige under 2. verdenskrig og undgik koncentrationslejrene. Så det jødiske trossamfund i Danmark har en lang, sammenhængende og sammensat historie - også musikalsk.

Bogen har min anbefaling. De særligt musikinteresserede og nodekyndige kan fordybe sig i bogens 2. del - her er detaljerigdommen stor og nodeeksemplerne mange (bl.a. en næsten komplet gengivelse af musikken på cd'en). Den mere generelt interesserede kan holde sig til bogens 1. del og blive meget klogere på jødisk tradition og musik i Danmark. Efter at have læst bogen, kan man med meget større forståelse lytte til cd'en én gang til.

Et spørgsmål står tilbage for os, der ikke kommer i synagogen: Hvordan lyder san-

gen i dag? Hvordan er balancen mellem tradition og fornyelse? Hvordan er »blandingsforholdet« mellem traditionerne nu 40 år efter? Den nuværende kantor er konservatorieuddannet fra Israel (og omtales kort). Hvordan lyder han i forhold til de gamle kantorer med østeuropæisk baggrund?

Det havde været rart med en moderne optagelse på cd'en til sammeligning med den historiske fra 1967.

Hans Peter Larsen

Brandværnsmusik i Sønderjylland

CD samt ledsagehæfte 16 s. Optagelser og kommentarer v. Karsten Biering, Center for Arbejderkulturstudier, Københavns Universitet, 2006. Distribution: Infoko Jernbanegade 24, 6270 Tønder. Kr. 95,-

Karsten Biering er igen på banen med et stykke sønderjysk musik- og kulturhistorie. For et års tid siden kom en cd med sange og dansemusik fra det sønderjyske foreningsliv. Nu gælder der et andet sønderjysk fænomen: brandværnsmusikken.

Der er 17 stykker brandværnsmusik på cd'en. Det er ikke for musikkens æstetiske kvaliteter, man skal anskaffe den, men for det indtryk som optagelserne og ledsagehæftet giver af en musik, der er forankret i det sønderjyske lokalsamfund. Optagelserne er fra 1983-90 og har tidligere været udgivet på et nu udsolgt kassebånd. Nu er stort set det samme udvalg genudgivet på cd.

Billederne i ledsagehæftet taler deres eget sprog. På et stort foto på midteropslaget har vi Egersund frivillige Brandværnsorkester i et forsamlingslokale engang i 1970'erne. 16 messingblæsere hvoraf tre er kvinder og to kun et par store drenge. Knælende foran sidder Willi Christensen, orkestrets dirigent, tidligere muremester og en ildsjæl i det folkelige forenings- og kulturliv frem til sin død i 1986. Alle er i nydelige moderne uniformer. Under et bord til venstre i billedet ses diskret et par ølkasser. Man er sammen om musikken - man hygger sig. På det tidspunkt var det de færreste i orkestret der også gjorde tjeneste i selve brandkorpset. Men tilhørsforholdet var intakt. Willi Christensens orkester spillede bl.a. til brand-

værnsstævner og -øvelser og til medlemmernes runde fødselsdage og sølv- og guldbryllupper.

Billedet på ledsagehæftets forside bringer os tilbage til o.1900. Åbenrås frivillige Brandværnsorkester: 15 flotte skægprydede mænd med hjelm, uniform og messinginstrumenter. De frivillige brandværn blev efter 1864-krigen dannet efter tysk forbillede - det første i Tønder i 1869, og der kom snart mange flere til. Efter genforeningen 1920 vedblev der at blive dannet frivillige brandkorps, nogle med tilhørende brandværnsorkester. Her kunne man mødes, selvom de nationale modsætninger i landsdelen var store både efter 1864 og 1920 og under og efter besættelsen. Brande skulle slukkes - uanset om man var tysksindet eller dansksindet.

Fem forskellige sønderjyske brandværnsorkestre høres på cd'en ud af de 13, som omkring 1990 stadig var aktive. Nu er der under 10 tilbage. Repertoiret er i sandhed sammensat. Først gamle hornsignaler, der afspejler musikkens oprindelige funktion: »Brand«, »Vand«, »Vand holdt«. Så vidste brandfolkene hvad de skulle. Slægtskabet til militærmusikken er åbenbart. Der er også tre af arbejderbevægelsens klassikere: Internationale, Danmark for Folket og Snart dages det Brødre. De blev spiller til fagforenings-, 1.maj- og Grundlovsfester - for så rykkede brandværnsmusikken også ud (Willi Christensen var også formand for Socialdemokratisk Forening). Så er der en række traditionelle tyske folkedanse i messingarrangement. De er blevet brugt til bal siden 1890'erne. Og der er et par danske honnør- og parademarcher, et tysk potpourri, en dansk sølvbryllupsvals og til sidst Oh When The Saints som eneste amerikanske indslag. Det er et repertoire, der afspejler både brandværnsorkestrenes tyske oprindelse og det sociale behov orkestrene kom til at dække i lokalsamfundet: Byfester, sølvbryllupper, baller i foreningslivet, ringridning, brandværnsstævner, jubilæumsfester, plejehjemskonserter mv.

Lige smukt lød det ikke altid. Men det var Egersunds, Skodborgs, Højers og Tinglevs egen musik spillet af folk, man kendte, og knyttet til de traditioner, man holdt fast ved.

Hans Peter Larsen

Finn Stefánsson:

Gyldendals leksikon om nordisk mytologi
1. udgave, 1. oplag, Gyldendal, 2005. 316 s. ISBN: 87-02-02643-0. Kr. 299,-

Den nye udgivelse er et velkomment og ønskeligt tiltag, for der findes i virkeligheden ikke så mange opslagsværker om nordisk mytologi, som det ellers ville være at forvente i Norden – i hvert fald ikke fra Danmarks side.

Ud over artikelbestanden (ca. 800 artikler) indeholder det anmeldte værk en indholdsfortegnelse, et forord, et efterskrift, en lille gloseliste bag i bogen, en kommenteret litteraturoversigt og en gudernes slægts-tavle, som findes på for- og bagpermens inderside. Desuden medfølger en cd-rom. Denne tillader søgning på tværs af de alfabetisk ordnede opslagsord. Af pladshensyn skal vi i det følgende kun omtale værkets hoveddel, dvs. artikelbestanden, og desuden kort kommentere efterskriftet.

Det er utilfredsstillende, at vi intet som helst erfarer om udvalgskriterierne for opslagsordene: I hvert fald savner vi følgende vigtige ord, af hvilke alle forekommer i eddadigtningen, som opslagsord: Gelgja (den line, som Gleipnir – den magiske lænke med hvilken aserne har bundet Fenrisulven – er fastgjort med); Gjöll hvh. Gjald (den sten, Fenrisulven bliver lænket til); Hildisvíni [: kampsvinet] (den orne, som Freja rider på; ikke at forveksle med Frejs orne Gullinborsti); Himinhrjóðr hvh. Himinhrjod (Hymers tyr, hvis hoved Thor river af og bruger som madding på sin jagt efter Midgårdsormen); Ífing hvh. Iving (den mytiske grænseflod imellem gudernes og jætternes verden, hvis tilfrysning ville gøre det muligt for jætterne at drage ind i Asgård); Lyngvi hvh. Lyngve (den ø, hvorpå Fenrisulven er lænket fast indtil ragnarok).

Af ord, som ikke umiddelbart vedrører eddadigtningen men alligevel er vigtige i forbindelse med nordisk mytologi, er desuden i hvert fald følgende ikke blevet medtaget: Jacob Grimm (et graverende hul, når der nu også gives biografiske artikler); lodkastning (den overhovedet vigtigste religiøse handling, vi kender, fra det førkristne Skandinavien).

Som typiske eksempler på større og mindre fejl og mangler kan nævnes de følgende:

Heimskringla (vi får at vide, at der findes to danske oversættelser af dette værk, den ene skulle være udfærdiget af N. F. S. Grundtvig i tidsrummet 1818-1823 og den anden af Johannes V. Jensen sammen med Hans Kyrre i 1948; de to nævnte udgivelser findes ganske vist, men der findes endnu to andre danske oversættelser: den ene skyldes Peder Claussøn og udkom i 1633, den anden skyldes Gerhard Schønning, Jon Olafsson og Skule Thorlacius og kom i 1777-1783); Holger Danske (her hedder det, at Christiern Pedersen udgav sin Olger Danske Krønike i 1496; på dette tidspunkt var manden endnu kun 16 år og just blevet indskrevet ved universitetet i Greifswald! – det rigtige årstal er 1534); jernhandsker (for det første har Thor et par af disse handsker og ikke kun en enkelt handske, for det andet savner vi den vigtige oplysning, at han slet ikke ville kunne kaste Mjølner uden disse handsker); sagalitteratur (i en tekstkasse med opstilling af forskellige sagagener nævnes under kongesagaer både en Store saga om Olav den hellige og en Snorres saga om Olav den hellige – der er tale om én og samme saga!).

Heller ikke efterskriftet synes at være undsluppet fejl. På side 282 hævdes, at »det svenske sprog udvikler sig fra norrønt fra ca. 1200«. Det er helt galt. Det er norsk, islandsk og færøsk, der har udviklet sig fra norrønt. Svensk udviklede sig sammen med dansk fra det gamle fællesnordiske sprog til østnordisk (over for vestnordisk). At svensk senere udviklede sig nærmere i fællig med norsk, hvorfor man kan tale om nordnordisk (norsk og svensk) over for sydnordisk (dansk), spiller ingen rolle i denne sammenhæng.

Værket er behæftet med en del fejl, mangler og/eller på anden måde problematiske angivelser, og selvom det også giver nogle gode og rigtige oplysninger, har det for os været svært at bevare tilliden til det.

Loránd-Levente Pálfi og
Johnny Lindhol

Indsendt litteratur

- Johannes Nørregaard Frandsen: Religion i sproget. Kristeligt Dagblad, 1. udgave, 2. oplag, 2006. 143 s. ISBN: 87-989104-5-0. Kr. 129,-.
- Lene Floris: Bedre byggeskik : bevægelse og bygninger. Thanning & Appel, 2005. 173 s. ISBN: 87-413-6428-7. Kr. 199,-.
- Asger Nørlund Christensen: Skibsbygmesteren E.C. Benzon og hans skibe. Falcon, 2005. 151 s. ISBN: 87-88802-18-3. Kr. 285,-.
- Lykke L. Pedersen og Mette Marchen Andersen: Alle tiders legebog – lege fra Nationalmuseets arkiver og samlinger. Forlaget Olivia, 2006. 112 s. Kr. 249,-.
- Per Grau Møller og Mette Svart Kristiansen (red.): Bygder : regionale variationer i det danske landbrug fra jernalder til 2000. Landbohistorisk Selskab, 2006. 219 s. ISBN 87-7526-206-2. Kr. 248,-.
- Minna Kragelund og Lene Otto (red.): Materialitet og dannelse. Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag, 2005. 197 s. ISBN: 87-7684-022-0. Kr. 198,-.
- Britta Andersen, Dorte Christensen og Carsten Porskrog Rasmussen (red.) Herregårdenes Indian summer fra Grundloven 1849 til Lensafløsningsloven 1919. Skippershoved, Dansk Center for Herregårdsforskning, 2006. 125 s. ISBN: 87-89224-41-8. Kr. 198,-.
- Hans Gullestrup: Cultural analysis : towards cross-cultural understanding. Aalborg Universitetsforlag, 2006. 399 s. ISBN-13: 978-87-7307-767-2, ISBN: 87-7307-767-4. Kr. 399,-.
- Poul Grønder-Hansen (red): Tycho Brahes verden : Danmark i Europa 1550-1600. Nationalmuseet, 2006. 286 s. ISBN: 87-7602-060-6. Kr. 198,-.
- Hans Schultz Hansen: Hjemmetyskheden i Nordslesvig. Den slesvig-holstenske bevægelse. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2005. 536 s. ISBN: 87-7406-093-7.
- Inge Adriansen & Matthias Scharlt: Erindringssteder nord og syd for grænsen. Sønderborg Slot, 2006. 59 s. ISBN: 87-87375-13-3. Kr. 40,-.
- Torben Grøngaard Jeppesen: Danske i USA 1850-2000. En demografisk, social og kulturgeografisk undersøgelse af de danske immigranter og deres efterkommere. Odense Bys Museer, 2005. 445 s. ISBN: 87-7674-030-7. Kr. 348,-.
- Berit Valentin Eriksen: Stenalderstudier. Tidligt mesolitiske jægere og samlere i Sydskandinavien. Jysk Arkæologisk Selskab, 2006. 325 s. ISBN: 87-88415-40-6. Kr. 388,-.
- Jan Ahtola Nielsen: I orkanens øje. Det danske Finlandskorps 1939-40. Gyldendal, 2006. 221 s. ISBN-13: 978-87-02-04147-7 / ISBN: 87-02-04147-2. Kr. 269,-.
- Per-Olof Johansson, Birthe Skovholm, Ole Høegh Post (red.): Brudevæltelurerne. Verdens første og største lurfund. Lokalhistorisk Arkiv & Forening i Allerød Kommune, 2005. 117 s. ISBN: 87-88518-04-3. Kr. 235,-.
- Finn Slumstrup: Ballonskipperen. Fra Benniksgaard til Mejeriselskabet Danmark. En bog om Knud Friis. Poul Kristensen, 2006. 123 s. ISBN: 87-7851-243-3. Kr. 148,-.
- H.P. Thomsen (udgivet af Niels Frederiksen): Et liv til søs. H.P. Thomsens erindringer om livet på havet 1874-1917 med kommentarer og supplerende beretninger. Fiskeri- og Søfartsmuseet, 2005. 313 s. ISBN: 87-90982-34-7. Kr. 148,-.
- Birte Fahnøe Lund og Inger Hartby (red.): Min friskoletid. Erindringer fra 100 års skolegang. Videns- og studiecenter for Fri Skole, 2006. 179 s. ISBN: 87-87790-47-5. Kr. 130,-.
- Johs. Stræde: Svanesang. En fortælling om bondekultur og folkelighed. Poul Kristensen, 2006. ISBN: 87-7851-247-6. Kr. 248,-.
- Christina Raudvere (red.): Hedendomen i historiens spegel. Nordic Academic Press. ISBN: 9189116801. SEK. 124,-.
- Lars N. Henningsen og Johann Runge: Sprog og kirke. Dansk gudstjeneste i Flensborg 1588-1921. Studiefælden ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 280 s. ISBN: 87-89178-62-9. Kr. 168,-.

- Mette Svart Kristiansen (red.): Tårnby. Gård og landsby gennem 1000 år. Jysk Arkæologisk Selskab, 574 s. ISBN: 87-88415-37-6. Kr. 500,-.
- Mette Iversen m.fl. (red.): Viborg Sønderlø 1018-1030. Arkæologi og naturvidenskab i et værkstedsområde fra vikingetid. Jysk Arkæologisk Selskab, 2005. 587 s. ISBN: 87-88415-34-1. Kr. 450,-.
- Morten Hahn-Pedersen (red.): Sjøklen 2005. Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet, Saltvandsakvariet i Esbjerg. Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg 2005. ISBN: 87-90982-28-2.
- Henrik Skov Kristensen og Inge Adriansen (red.): Als og Sundeved 1940-45. Historisk Samfund for Als og Sundeved, 2005. 304 s. ISBN: 87-87153-48-3. Kr. 198,-.
- Inge Adriansen og Peter Dragsbo (red.): Sønderborg i 750 år. Museet på Sønderborg Slot, 2005. ISBN: 87-87153-50-5. Kr. 275,-.
- Jørgen Burchardt: En dansk bushistorie: busbyggeri på Aabenraa Karrosseri 1930-2004. Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 2005. 184 s. ISBN: 87-88327-15-9. Kr. 190,-.
- Burchardt, Jørgen: Da ost blev for alle: 100 års udvikling set fra Brørup Mejeri. Egns Museet på Sønderkov, 2005. 112 s. ISBN: 87-88327-16-7. Kr. 90,-.
- Per Andersen: Lærd ret og verdslig lovgivning: retlig kommunikation og udvikling i middelalderens Danmark. Jurist- og Økonomforbundet, 2006. 350 s. ISBN: 87-574-1544-7. Kr. 380,-.
- Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen (red.): Sønderjyderne og den store krig 1914-1918. Museum Sønderjylland, 2006. 373 s. ISBN: 87-7406-100-3. Kr. 298,-.
- Lars N. Henningsen og Johann Runge: Sprog og kirke: dansk gudstjeneste i Flensborg 1588-1921. Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig, 2006. 280 s. ISBN: 87-89178-62-9. Kr. 168,-.
- Byhornet, Årg. 35, nr 1/2. Ballerup Historiske Forening, 2006. 73 s.
- Anne Lykke Poulsen og Else Trangbæk (red.): Kvinder, køn og krop: kulturelle fortællinger. Idræts historisk årbog ; 22. årgang, 2006 Syddansk Universitetsforlag, 2006. 143 s. ISBN-13: 978-87-7674-098-6, ISBN: 8776740986.
- Bo Vestergård Madsen og Thomas Skovgaard (red.): Digitale bevægelser: idræt, historie og formidling. Syddansk Universitetsforlag, 2005. 93 s. ISBN-13: 978-87-7674-102-0, ISBN: 87-7674-102-8. Kr. 198,-.
- KUML 2006: årbog for Jysk Arkæologisk Selskab. Jysk Arkæologisk Selskab, i kommission hos Aarhus Universitetsforlag, 2006. 351 s. Kr. 200,-.
- Carsten U. Larsen, Bente Gammeltoft (red.): Nationalmuseets arbejdsmark 2005, Nationalmuseet, 2006. ISBN 87-7602 061 4, ISSN 0084-9308.
- Karen Margrethe Fabricius (red.) Årsskrift 2006, Ærø Museum, 13. årgang. ISBN 87 90228 42 1, ISSN 1601-9016.
- Inge Adriansen m. fl.: I centrum ved grænsen – portræt af Sønderjylland Museum. Årbog for Sønderborg Slot & Historisk Samfund for Als og Sundeved, 2006. 192 s. Kr. 195,-.
- Svend Sørensen: Den stærke mand fra Thy – og andre lokale sagn. Museets for Thy og Vester Hanherred, 2006. Kr. 98,-.
- Lise G. Knudsen: Pesten Grasserer. Landbohistorisk Selskab, 2005. 183 s. ISBN: 87-7526-199-5. Kr. 188,-.

Styrelsens beretning for 2006

Som nr. 45 i serien »Folk Fortæller« udsendte foreningen (ved Anders Chr. N. Christensen) *Herredgårdsmissionær og kordegn*. Her fortæller den 86-årige Erik Jensen sine barndomsindrykninger fra Farnløse mellem Ringsted og Haslev, tiden som havemand ved Asserstrup gods på Vestlolland 1946-47, udføreligt om sit virke som herregårdsmissionær på Lolland-Falster 1957-62 og som kirkesanger og senere kordegn i Vallensbæk til 1999.

Som nr. 47 i serien »Folk Fortæller« udsendte foreningen (ved Karsten Biering) den 107 årige Adelheid Nielsens erindringer *Små kartofler til Herskabet! Fra køkkenpige på Jungshovedgaard til redaktørfrue i Holte*, der særligt koncentrerer sig om arbejdet som køkkenpige på Jungshovedgaard omkring 1. Verdenskrig, som forskolelærerinde på Midtfn i en halv snes år og tilværelsen sammen med kvækeren, vegetaren og ordbogsredaktøren Bernhard Kjærulff Nielsen gennem 1930-erne, 1940'erne og 1950'erne i Herlev og Holte.

Som nr. 89 i Foreningens skriftserie har Foreningen i samarbejde med Varde Museum i december udgivet Alan Hjorth Rasmussens bog *En udmærket bekvem fiskeplads... Årstidsfiskeriet fra Nymindegab og Holmslands Klit i 1800-årene*. Bogen, der er på 312 sider, er forsynet med godt 150 illustrationer, heraf flere Laur. Tuxen malerier, samt 620 kildehenvisninger.

Folk og Kultur udkom for 34. gang og indeholder hele 153 sider med 8 artikler samt 28 sider med anmeldelser. Ekstern lektor Kristine Holm-Jensen er indtrådt som medredaktionssekretær.

I redaktionen er vi fortsat tilfredse med tilgangen af – også uopfordrede – artikler til årbogen. Men på trods af Folk og Kulturs kvaliteter er det fortsat ikke muligt at fastholde abonnenttallet. Det er endnu engang faldet: fra 831 betalende medlemmer i december 2005 til 748 i december 2007, hvilket må anses for en markant tilbagegang. De forskellige udgiverselskaber af landsdækkende kulturhistoriske årbøger og tids-

skrifter oplever tilsvarende fald i deres abonnenttal.

Dette problem har affødt flere initiativer i styrelsen. Der er produceret en ny illustration og 4 farvet informationsfolder om foreningen, årbogen, erindringsserien og skriftserien, som vedlægges årbogen for 2007 i 2 eksemplarer med en opfordring til vores trofaste abonnenter om at forsøge at hverve nogle nye medlemmer. Folderen er udformet af Inge Adriansen og Charlotte S.H. Jensen.

Som et yderligere markedsføringstiltag er der produceret et »særligt særtryk« af Inge Adriansens og Karen Margrethe Pedersens artikel *Barselsstorkens indtog i Danmark*, der blev trykt i 2006 årgangen af årbogen. Museet på Sønderborg Slot har overtaget 100 eks. til salg, og medlemmer af styrelse og årbogsredaktionen omtaler og omdeler særtrykket i de fora, hvor vi færdes – i forbindelse med undervisning, seminarer, konferencer m.v., og Mette Lund Andersen har sendt særtrykket til en række ugeblade og livsstilsmagasiner med henblik på omtale.

Desuden tog redaktionssekretær Søren Møller Christensen initiativ til afholdelse af et »visionsseminar« om *Folk og Kulturs* status og fremtid. Det fandt sted på Nationalmuseet den 6. oktober med deltagelse af styrelse, redaktion og enkelte andre interesserede og med oplæg fra museumsinspektør Lykke. L. Pedersen, seniorforsker Else Marie Kofod, professor Thomas Højrup, specialestuderende Helle Nysted Andersen, forskningsbibliotekar Morten Thing og universitetslektor Lars-Eric Jönsson.

Styrelse og redaktion vil på deres kommende møder bearbejde de forskellige synspunkter og analyser, som blev fremlagt og diskuteret, med henblik på yderligere forbedringer af årbogens indhold og form.

I styrelsen er der enighed om, at *Folk og Kultur* indtil videre skal fortsætte som selvstændig, trykt årbog med appel også til de læsere, der ikke har special akademisk erhvervet indsigt i de behandlede emner. Men årbogen skal naturligvis også fungere som

et relevant forum for fagfolk indenfor de kulturhistoriske fag og discipliner.

Det er i øvrigt styrelsens opfattelse, at man bør vente med at overveje digital publicering af årbogen, til der foreligger relevante erfaringer fra andre udgiverselskabers forøg og praksis på området.

Styrelsen har holdt møder den 9. marts og 5. oktober og budt velkommen til en ny observatør, som vil stille op til næste valg i september 2007: museumsinspektør Mette Lund Andersen, Lemvig museum.

Antallet af unikke besøg på foreningens hjemmeside www.folkeminder.dk var i 2006: 4.672 (i 2005: 5.824), og styrelse og redaktion vil bestræbe sig på, at hjemmesiden tilføres flere oplysninger og materiale om nye udgivelser og desuden kommer til at indeholde resuméer fra artiklerne i *Folk og Kultur*.

Årsmødet den 9. september blev holdt i Kulturcentret Kapellet på Assistens Kirkegård i København med 21 deltagere. Der udspandt sig en livlig og konstruktiv diskussion vedr. Folk og Kulturs eventuelle digitalisering og markedsføring af foreningen. Regnskabet udviste et absolut tilfredsstillende overskud på 32.169 kr., og et forsigtigt skønnet budget for 2007 blev vedtaget. Efter en udmærket frokost, arrangeret af Kulturcentret, begav vi os i strålende solskin og varmt vejr ud på en omvisning ved kulturgeograf Christoffer Jørgensen, der med sin muntre og levende fortælling førte os rundt på de ældste områder af kirkegården.

Januar 2007
Karsten Biering
Formand

Forfattervejledning

Folk og Kultur - Årbog for Dansk Ethnologi og Folkemindevidenskab

Årbogen og dens målgruppe

Folk og Kultur er en årbog, hvori foreningen til offentligheden ønsker at formidle, hvad etnologer, folklorister og tilgrænsende fag producerer. Det kan være fremlæggelse af ny forskning eller af nye synspunkter på gamle stofområder, og der lægges vægt på, at artiklerne skal kunne læses med udbytte af kulturhistorisk interesserede uden specielle forudsætninger.

Redaktionens gang

Forslag til artikler indsendes til redaktionen i form af en A4-side med en synopsis (se adresser på redaktionsmedlemmerne nederst). Synopsen kan sendes til redaktionen hele året, men 1. maj er deadline for at komme i betragtning til det følgende års udgave af Folk og Kultur. Efter indsendelse af synopsis vil forfatteren hurtigst muligt modtage et svar på, om artiklen er antaget. Hvis synopsen antages aftales sidetal (å 2500 enheder incl. mellemrum) og antal illustrationer. Eksklusiv illustrationer er en artikel i Folk og Kultur som udgangspunkt på 12 sider af 2500 tegn; i alt 30.000 tegn inkl. mellemrum. 1. oktober er der deadline for aflevering af en samlet artikel. Herefter kommenterer redaktionen artiklen, og der skal påregnes to til tre korrekturrunder før artiklen er færdig. Når artiklen er færdig til tryk, sættes den op af trykkeriet, hvorefter forfatteren modtager den til korrektur. Folk og Kultur udkommer i maj. Forfatteren modtager et eksemplar af tidskriftet og 10 særtryk af den pågældende artikel.

Artiklens form

Skriftniveauer

Der opereres med tre skriftniveauer: Titel (evt. med undertitel), afsnitoverskifter og brødtekst. Det er således ikke muligt at bruge to niveauer af afsnitoverskifter. Vil

man fremhæve enkelte ord, benyttes brødskriftens kursiv.

Henvisninger

Som henvisning benyttes slutnoter (ikke fodnoter), der placeres efter tegnsætning (typisk punktum). Er der kun få noter, kan de som regel med fordel indarbejdes i teksten.

Eksempel: Folk og Kultur er en årbog, hvori foreningen til offentligheden ønsker at formidle, hvad etnologer, folklorister og tilgrænsende fag producerer. (1) Det kan være...

Citater

Citater angives med citationstegn og brødtekstens kursiv.

Eksempel: »Folk og Kultur er en årbog, hvori foreningen til offentligheden ønsker at formidle, hvad etnologer, folklorister og tilgrænsende fag producerer.« Det kan være...

Litteraturhenvisninger

Litteraturhenvisninger i artiklen indsættes med slutnoter. I noten angives forfatterens efternavn, udgivelsesåret for bogen og evt. sidetal.

Eksempel: (Löfgren 1979: 75). Er der ikke tale om 1. udgave af bogen angives til lige det oprindelige udgivelsesår første gang, der refereres til bogen. Følgende gange nævnes kun den pågældende udgaves udgivelsesår.

Eksempel: (Löfgren 1994 (1979): 77). Følgende gange: (Löfgren 1994: 79).

Litteraturliste

Artiklens litteraturliste opbygges alfabetisk. Henvisninger opbygges på denne måde, hvis der er tale om en bog: Forfatter (efternavn, fornavn) udgivelsesår (evt. opr. udgivelsesår): *Bogens titel i kursiv*. Forlag, evt. by/sted.

Eksempel: Frykman, Jonas og Orvar Löfgren 1994 (1979): *Det kultiverte mennesket*. Pax Forlag, Oslo

Og på denne måde, hvis det er en artikel: Forfatter (efternavn, fornavn) udgivelsesår (evt. opr. udgivelsesår): »Artiklens navn«, i: Bogens forfatter (fornavn, efternavn): Bogens titel i kursiv, s. xx-xx. Forlag, evt. by/sted.

Eksempel: Löfgren, Orvar 1994 (1979): »Familiemennesket«, i: Jonas Frykman og Orvar Löfgren: *Det kultiverte mennesket*, s. 73-130. Pax Forlag, Oslo.

Bemærk at bøger, som alle andre værker (eksempelvis kunstværker), skrives med kursiv. Dette er også tilfældet når en bogtitel nævnes i teksten.

Ikke-publicerede kilder

Bygger artiklen på ikke-publicerede kilder skal artiklen rumme en liste over »Utrykte kilder«. Henvisninger til kilder i teksten indsættes med slutnoter. I noten angives kildens navn samt en evt. udspecificering af hvor i kilden den relevante oplysning er fundet.

Eksempel: Henlagte Sager ang. Natmandsfolket i Nørrejylland, nr. K26, 1803-1836.

I listen over utrykte kilder laves henvisninger på denne måde: Kildens navn, evt. udspecificering af afsnit/ område i kilden. Kildens lokalisering både hvad angår arkivets navn og evt. arkivgrupper.

Eksempel: Henlagte Sager ang. Natmandsfolket i Nørrejylland, nr. K26, 1803-1836. Rigsarkivet, danske Kancelli, Jydsk-fynske Justits- og Politidepartement.

I øvrigt kan henvisningernes art variere alt efter kildens art være forskellig.

Illustrationer

Folk og Kultur trykker i farver. Som illustrationer foretrækkes stregtegninger og »ægte« fotografier. Allerede trykte billeder kan også bruges, men resultatet bliver som oftest dårligt pga. billedets raster. Trykkeriet foretrækker selv at scanne billeder ind, men billeder modtages også på CD eller mail, blot de er scannet i 300 dpi i den størrelse, som det skal trykkes. En fuld side i Folk og Kultur er 15 x 23 cm., hvilket svarer til 1800 x 2800 pixels.

Forfatteren skal sikre sig at afklare op-

havsret på illustrationerne, så Folk og Kultur har lov til at benytte dem. Betaling for brugen af bureaubilleder refunderes kun af redaktionen efter forudgående aftale. Redaktionen har i nogle tilfælde mulighed for at opnå favorable priser på fotografisk arbejde, så aftal i hvert enkelt tilfælde, hvordan illustrationer skal bestilles.

Billedtekster

Billedtekster nummereres fortløbende og skrives sidst i artiklen. Det tilsvarende nummer sættes i en firkantet klamme, der hvor illustrationen ønskes placeret i teksten – nummeret slettes før artiklen trykkes. Billederne nummereres ligeledes. Evt. beskæringer af et billede kan angives på en fotokopi.

Eksempel: Folk og Kultur er en årbog, hvori foreningen til offentligheden ønsker at formidle, hvad etnologer, folklorister og tilgrænsende fag producerer. [1] Det kan være...

Resume

Artiklen skal afsluttes med et kort resume, som redaktionen får oversat til engelsk. Det er vigtigt resuméet afleveres samtidig med manuskriptet, da det har en længere produktionstid. Redaktionen sender den danske tekst til translatøren, og forfatterne får oversættelsen til kontrol, især for fagterminologi.

Forfatterpræsentation

Hver forfatter medsender en kort præsentation i form af biografiske oplysninger om uddannelse og beskæftigelse.

Anmeldelser

Anmeldelser i Folk og Kultur skal i højere grad have form af læsevejledning end af akademisk debat. Længden af anmeldelsen må maksimalt være 4000 enheder inkl. mellemrum, hvilket svarer til en side i årbogen.

Anmeldelsen skal indledes med følgende oplysninger om den anmeldte bog:

Forfatter/ redaktører: Titel. Evt. undertitel. Forlag, år. Sidetal. ISBN nr.. Pris

Eksempel: Cecilie Felicia Stokholm Banke: Demokratiets skyggeside Flygtninge og menneskerettigheder i Danmark før Holocaust. Syddansk Universitetsforlag, 2005. 247 s. ISBN: 87-7838-990-9. Kr. 200,-

Anmeldelser skal altid aftales på forhånd med redaktionen og skal normalt indsendes senest 1/1. Redaktionen læser selv korrektur på anmeldelserne, hvorfor de ikke sendes til korrektur hos anmelderen.

Kontakt

Spørgsmål, synopsis mm. kan sendes pr. e-mail til et af redaktionsmedlemmerne. Redaktionen pr. 01.04.2007:

Kristine Holm-Jensen (redaktionssekretær)
kristineholmjensen@ofir.dk

Helle Nysted Andersen
hellenysted@yahoo.dk

Karsten Biering
biering@hum.ku.dk

Karin Lützen
lutz@ruc.dk

Lene Otto
lotto@hum.ku.dk

Lykke Pedersen
lykke.pedersen@natmus.dk

Redaktionens postadresse
(bøger til anmeldelse mm.):

Folk og Kultur
Foreningen Danmarks Folkeminder
c/o Dansk Folkemindesamling
Christians Brygge 3
DK-1219 København K.

